

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BİR DİPLOMAT VE SİYASET ADAMI OLARAK

CEVAT AÇIKALIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR **Veysel ÇETİN**

MALATYA-2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**BİR DİPLOMAT VE SİYASET ADAMI OLARAK
CEVAT AÇIKALIN**

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN
DOÇ. DR. SERAP TAŞDEMİR

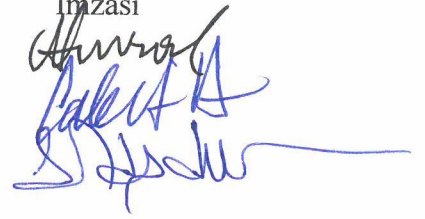
HAZIRLAYAN
VEYSEL ÇETİN

Jürimiz 07 Temmuz 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Tarih Anabilim, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
2. Prof. Dr. Sabit DUMAN
3. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR

İmzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Kubat
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

“Doç. Dr. Serap Taşdemir’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım BİR DIPLOMAT VE SİYASET ADAMI OLARAK CEVAT AÇIKALIN başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

Veysel ÇETİN

ÖNSÖZ

Ülkelerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve güçlenmeleri için yalnız ekonomik ve askeri güce önem vermeleri yeterli olmamakta, bunlarla birlikte sağlam bir dışişleri bürokrasisine ve oluşturulmasında bu bürokratik yapının katkıda bulunduğu gerçekçi bir dış politikaya ihtiyaçları vardır. Gerek Osmanlı gerek de Türkiye Cumhuriyeti döneminde devletin dış politikasının şekillenmesinde ön plana çıkan siyaset adamları ve dışişleri bürokratları olmuştur. Bu devlet adamlarından biri de Cevat Açıkalın'dır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel selefi olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Mabeyn Başkâtipliği yapmış üst düzey bir bürokrat olan Ali Cevad Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Cevat Açıkalın, Cenevre Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, 1922 yılında Cenevre Konsoloslugu'nun kâtip kadrosuna atanmasıyla diplomatlık kariyerine başladı. Açıkalın; yaşamı, kişiliği ve kendisine verilen görevleri üstün bir başarıyla yerine getirmesi sayesinde Türk dışişlerinin en önemli makamlarında görevlendirilmeyi ve Türk dış politikasına yön verecek konumlarda bulunmayı başardı.

Bu çalışmada; kuruluşundan 1960'lı yıllara kadarki döneme kadar, Türkiye Cumhuriyeti'nin seçmiş olduğu dış politika tercihlerini ortaya koymak suretiyle, söz konusu dönemde edinilen tecrübelerin günümüz dış politikasına yansıtılarak daha etkin ve gerçekçi politikaların benimsenmesine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Cevat Açıkalın'ın meslek hayatının incelenmesinin, Türk dış politikasının daha iyi anlaşılmasına fayda sağlayacağı düşünüldüğünden, bu çalışmaya konu olarak Cevat Açıkalın seçildi. Çalışmanın birinci bölümünde, Cevat Açıkalın'ın meslek ve aile hayatı ile çalıştığı görev yerleri çerçevesinde, görev alanıyla ilgili konularda Türkiye'nin izlediği dış politika ele alınmıştır. İkinci bölümde, Atatürk döneminde meydana gelen önemli olaylar ele alınarak dönemin dış politika anlayışı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin uluslararası alanda politika belirlemede ve uygulamada en çok zorlandığı yılları da kapsayan İnönü döneminde meydana gelen olaylar ele alınmış ve özellikle ülkenin İkinci Dünya Savaşı yangınından zarar görmemesi adına, savaş dışında kalınması için Türk siyasetçi ve diplomatların gayretleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından 1960'lı yıllara kadarki dönem ve Beşinci bölümde de de 1960'lı yıllara kadarki dönem incelenmiştir.

Yöntem olarak: Açıkalın'ın içerisinde bir aktör olarak yer aldığı dış politika olaylarında, Türkiye'nin hedefledikleri, bu hedeflere ulaşmak için izlenen yol ve verilen kararlar incelenerek dönemin Türk dış politikası hakkında bilgi edinilmesi hedeflendi.

Çalışmamızda çoğunlukla birinci elden kaynaklar kullanılmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu Arşiv Müdürlüğü'nden Cevat Açıkalın'ın şahsi dosyasının bir kopyası alındı. Türk Tarih Kurumu Arşivi'nden kendi el yazısı ile biyografisi ve çalışmaları hakkında şahsi evraklarına ulaşıldı. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Arşivi'nden edinilen belgelerden faydalanıldı. Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan Cevat Açıkalın'ın şahsi dosyası, resmi yazıyla başvurulmasına rağmen arşiv düzenleme faaliyetleri gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığı tarafından verilmedi. TBMM Arşiv Müdürlüğü'nden, Cumhuriyet Senatosu üyelerine ait Cevat Açıkalın'ın dosyası edinildi. Zamansız vefatı nedeniyle hayatını ve yaşadıklarını bir bütün olarak aktarma fırsatı bulamadığından, göreviyle ilgili, 1934 yılında soyadı kanunu öncesi Mehmet Cevat ismiyle kaleme aldığı *Afganistan* ve 1959 yılında yazdığı *La Turquie Devant les Problemes Internationaux* adlı kitaplar ile 1947 yılında *International Affairs* dergisinde yayınlanan "Turkey's International Relations" adlı makalesine ulaşıldı. Dr. Yücel Güçlü tarafından 2001 yılında İngilizce lisanında kaleme alınmış olan "The Life and Career of a Diplomat" adlı eserin Türkçeye çevirisi yapıldı. Türk Tarih Kurumu Arşivinde bulunan el yazması anıları "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları 1939-1941" adıyla *Belleten* dergisinde yayınlanan haliyle kullanıldı. Ayrıca Cevat Açıkalın ve dönemle ilgili kitap, makale, gazete ve diğer kaynaklara ulaşıldı. Eldeki mevcut bilgilerle, biyografisi çerçevesinde, Cevat Açıkalın'ın meslek hayatıyla ilgili olarak Türk dış politikasına yaptığı katkıları ortaya koyulmaya çalışıldı.

Tezin yazılması ile ilgili birçok kişinin yardımından faydalandım. Bunların hepsini belirtmek uzun olacağı için birkaç tanesini belirtmekle yetinelim. İlk olarak konunun belirlenmesinden tez çalışmamızın yazım aşamasına kadar görüş ve fikirleri için hocam Doç. Dr. Serap Taşdemir'e; 23-24 Şubat 2016 tarihinde Malatya'da "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye" konulu konferansı veren Sayın Mehmet Arif Demirel'e konuya ilgimi çekmesi ve sonrasındaki değerli paylaşımları için; özel hayatı ile ilgili fotoğraf ve belgeleri paylaşma cömertliği gösterdiği için Sayın Cevat Açıkalın ailesine; iş tanımlarının ötesindeki katkılarından dolayı Ankara Milli Kütüphane Müdürlüğü'nden Sayın Fatih Özdemir'e, Türk Tarih Kurumu Arşiv ve Kütüphane Müdürü Neşecan

Uysal'a, Türkiye Turing ve otomobil Kurumu Kütüphanesi'nden Sayın Özgür Akarpınar'a, sevgi ve destekleriyle her an yanımda olan aileme çok teşekkür ediyorum.

Veysel ÇETİN

Malatya – 2017

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren 1960'lı yıllara kadar takip ettiği dış politikanın önemli isimlerinden biri olan Cevat Açıkalın'ın yaşamı ve meslek hayatı çerçevesinde Türk dış politikasına yapmış olduğu katkı, tez çalışmasının esas konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde üst düzey görevlerde bulunmuş bir bürokrat olan Ali Cevad Bey'in çocuğu olarak dünyaya gelen Muhittin Mehmet Cevat Açıkalın, Cenevre'de hukuk eğitimini tamamladıktan sonra Cenevre Konsoloslugu'nda kâtip kadrosunda çalışmaya başladı. 1922 yılında, Lozan Konferansı'nda görevlendirildi. 1924 yılından itibaren, Varşova, Kabil, Prag, Belgrad, Tahran ve Moskova gibi başkentlerde kâtip ve hukuk müşavirliği, merkezde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği ve Genel Sekreter Özel Kalem Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1938 yılında, Atatürk'ün onayıyla, Hatay Fevkalade Murahhaslığı görevine getirilen Açıkalın; silahlı bir çatışma olmaksızın diplomatik bir zaferle kazanılan Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı konusunda önemli çalışmalar yaptı. 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'da yaptığı, Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası özelliği taşıyan görüşmelerde Türk heyeti içerisinde yer aldı. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, 1940 yılında, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcılığı'na ataması yapılarak, bir dış politika üstadı olan İsmet İnönü'nün en yakınındaki isimlerden biri oldu. 1943 yılında, Türkiye'nin dış ilişkilerinde en hassas olduğu ülke Sovyetler Birliği'ne büyükelçi olarak atandı. Savaş'ın en kritik döneminde yapılan Adana ve Kahire görüşmelerinin alt yapısını hazırlamakla görevlendirilen bir diplomat olarak, Türkiye'nin politik duruşunu müttefiklerin anlamasını sağladı. 1950 yılından sonra Londra Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği ve son olarak Roma Büyükelçiliği görevlerinde bulundu. 1961 yılında Cumhuriyet Senatosu'na Cumhurbaşkanı kontenjanından atanan on beş senatörden biri oldu. Cevat Açıkalın'ın, dört farklı iktidar (Atatürk, İnönü, Menderes ve 1961 yılı sonrası) döneminde de etkin görevlerde tutulması, Türk dış politikasının devamlılığının, siyasi rüzgâra göre değişimler göstermediğinin, çeşitli kaygılarla popülist adımların atılmadığı bir alan olduğunun güzel bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler: Cevat, Açıkalın, Türk dış politikası, Hatay Meselesi, İkinci Dünya Savaşı.

ABSTRACT

In the context of his life and career, the contribution of Cevat Açıkalın, who is one of the important names of the Turkish Foreign policy from the establishment of the Republic of Turkey to the 1960's, to the Turkish foreign policy constitutes the main theme of the thesis work. Born as a child of Ali Cevad Bey who was a bureaucrat working in senior posts in the last period of the Ottoman Empire, (Muhittin Mehmet) Cevat Açıkalın, after receiving a bachelor's degree from the law faculty of Geneva, started his career by working as the secretary of the Consulate General of Geneva. In 1922, he was assigned to the Lausanne Conference. From the year of 1924 on, He served; as secretary and legal adviser in the capitals of Warsaw, Kabul, Prague, Belgrade, Tehran and Moscow, as legal adviser and the chief of the private cabinet of the Secretary-General of the Ministry of Foreign Affairs, in the Capital. In 1938, with the approval of Atatürk, He was appointed as Envoy Extraordinary of Hatay. Won by a diplomatic victory without resorting to an armed conflict, Açıkalın made significant contributions on the annexation of Hatay to Turkey. In 1939, He took part in the Turkish delegation of Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu's visit to Moscow, in which the negotiations have a turning point feature on Turkish-Soviet relations. After starting of World War II, in 1940, by appointing as the Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, He became one of the closest co-workers of İsmet İnönü who is a foreign policy master. In 1943, He was assigned as ambassador to Soviet Union, a country against which Turkey is the most sensitive in its external relations. As a diplomat assigned to prepare the substructure of Adana and Cairo negotiations held during the most critical period of war, enabled Allies to understand of Turkey's political stance. After 1950, he was in charge of the Embassy of London, Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs and finally, the Rome Embassy as ambassador. In 1961, he was among the fifteen senators of Republican Senate, appointed by the President. Keeping Cevat Açıkalın active in four different periods of power (Atatürk, İnönü, Menderes and after the year of 1961) is a good example of the continuity of the Turkish foreign policy, showing that it can no to be shaped according to political gain and is not an area where populist steps have not been taken motivated by various concerns.

Key Words: Cevat, Açıkalın, Turkish foreign policy, Hatay Case, World War II.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ONUR SÖZÜ	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: CEVAT AÇIKALIN'IN HAYATI.....	8
1.1. Ailesi ve Eğitim Hayatı.....	8
1.2. Meslek Hayatı.....	9
1.2.1. Cenevre Başkonsolosluğu Kâtipliği.....	9
1.2.2. Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavir Muavinliği.....	10
1.2.3. Varşova Elçiliği İkinci Katipliği.....	10
1.2.4. Hukuk Müşavirliği Baş Muavinliği.....	12
1.2.5. Prag Elçiliği Başkâtipliği.....	15
1.2.6. Belgrad Elçiliği Başkâtipliği.....	16
1.2.7. Tahran Büyükelçiliği Müsteşarlığı.....	18
1.2.8. Moskova Büyükelçiliği Orta Elçilik Müsteşarı.....	20
1.2.9. Merkezde Büyükelçilik Müsteşarı.....	24
1.2.10. Umumi Kâtiplik Kalem Şefi.....	25
1.2.11. Hukuk Müşaviri ve Birinci Daire Başkanlığı.....	25
1.2.12. Genel Sekreter Birinci Yardımcısı.....	27
1.2.13. Moskova Büyükelçiliği.....	28
1.2.14. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri.....	31
1.2.15. Londra Büyükelçiliği.....	33
1.2.16. Roma Büyükelçiliği	40
2. BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE CEVAT AÇIKALIN.....	41
2.1. 1920-1923 Dönemi Türk Dış Politikası.....	41

2.1.1. Mudanya Konferansı.....	45
2.1.2. Lozan Konferansı.....	46
2.1.2.1. Lozan'a Gönderilecek Heyetin Seçimi.....	47
2.1.2.2. Heyetin Yaşadığı Zorluklar.....	48
2.1.2.3. Lozan Konferansı ve Cevat Açıkalın.....	49
2.1.2.4. Lozan Konferansı'nın Açılışı ve İcrası.....	50
2.2. 1924-1938 Dönemi Türk Dış Politikası.....	54
2.2.1. Balkan Antantı.....	58
2.2.2. Sadabad Paktı.....	62
2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi.....	63
2.2.4. Hatay Meselesi.....	69
2.2.4.1. Hatay Meselesinin Uluslararası Gündeme Gelmesi.....	70
2.2.4.2. 1936 yılı Sonrası Gelişmeler.....	72
2.2.4.3. Hatay Meselesi'nin Milletler Cemiyeti Gündemine Alınması.....	74
2.2.4.4. 1937 yılı Antlaşmaları Sonrası Gelişmeler.....	76
2.2.4.5. Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu.....	79
2.2.4.6. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması.....	81
3. BÖLÜM: İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE CEVAT AÇIKALIN	
3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Gelişmeler ve Türk Dış Politikası.....	85
3.1.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen Kadro.....	89
3.1.2. Türk Dış Politikasının Oluşumunda İsmet İnönü'nün Belirleyici Etkisi.....	90
3.2. 1939 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası.....	91
3.2.1. Halep Görüşmeleri.....	91
3.2.2. Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Antlaşması.....	93
3.2.3. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti.....	94
3.2.4. Savaşın Başlaması (1 Eylül 1939).....	104
3.2.5. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması (19 Ekim 1939).....	105
3.3. 1940 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası.....	107
3.3.1. Hayfa Görüşmeleri.....	107
3.3.2. İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Oluşan Yeni Durum.....	109
3.3.3. Fransa'nın Teslim Olması.....	111
3.4. 1941- 1942 Yılları Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası.....	111
3.4.1. Almanya'nın Balkanlarda İlerlemesi ve Değişen Dengeler.....	112
3.4.2. Müttefiklerin Türkiye ile İlgili Planları.....	116
3.5. 1943 Yılı Gelişmeleri Ve Türk Dış Politikası.....	117
3.5.1. Casablanca Konferansı (14-25 Ocak 1943).....	118

3.5.2.	Adana Görüşmeleri (30 Ocak-1 Şubat 1943).....	119
3.5.3.	Quebec Konferansı.....	121
3.5.4.	Moskova Konferansı (19 Ekim 1943).....	122
3.5.5.	Birinci Kahire Konferansı (5-6 Kasım 1943).....	123
3.5.6.	Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943).....	124
3.5.7.	İkinci Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943).....	125
3.6.	1944 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası.....	126
3.6.1.	Türkiye ile Müttefiklerin Arasının Soğuması.....	126
3.6.2.	Numan Menemenciöglü'nun İstifası.....	127
3.6.3.	Almanya İle Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi.....	128
3.7.	1945 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası.....	129
3.7.1.	Yalta Konferansı.....	129
3.7.2.	San Francisco Konferansı.....	130
4.	BÖLÜM: 1945 YILI SONRASI DÖNEM TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE CEVAT AÇIKALIN	
4.1.	İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Durumu.....	131
4.2.	Sovyetler Birliği'nin Talepleri.....	132
4.3.	ABD'nin Türkiye'yi Desteklemeye Başlaması.....	133
4.4.	Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri.....	136
4.5.	Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci.....	139
4.6.	Balkan Paktı.....	145
4.7.	Roma Büyükelçisi.....	146
5.	BÖLÜM: SİYASİ HAYATTA CEVAT AÇIKALIN	153
6.	SONUÇ	166
	KAYNAKÇA	172

EKLER

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
Bkz.	: Bakınız
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
Genkur.	: Genelkurmay
Korg.	: Korgeneral
Org.	: Orgeneral
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTKA	: Türk Tarih Kurumu Arşivi
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

GİRİŞ

Dış Politika, bir devletin başka bir devlet ya da diğer tüm devlet ve kuruluşlarla ilişkilerinde izlediği politikadır. Diğer bir anlatımla, bir devletin kendi ülke sınırları dışındaki meselelerde takip ettiği politikadır. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'na kadar ilmî araştırmalara konu olmamış olsa da, dış politika olgusu devlet kavramı kadar eskidir.¹

Bir devletin dış politikası; ülkenin ve vatandaşlarının çıkarlarını korumak amacıyla oluşturulur. Uluslararası ilişkiler açısından değerlendirildiğinde ise bir devletin ulusal çıkarlarını koruması ve yükseltmesi için askeri ve ekonomik gücünü arttırması tek başına yeterli gelmemektedir. Devlet, güvenliğini ve ekonomik gelişmesini sürdürmek için bir dış politika takip etmek zorundadır. Dış politikanın belirlenmesinde ülkenin iç dinamiklerini dikkate almak yeterli kâfi değildir. Uluslararası güç dengeleri ve küresel düzeyde etkenleri dikkate almadan belirlenecek politikalar devletin çıkarlarına ciddi zararlar verebilir. Dolayısıyla siyasi karar alıcılar, gerçekçi hedefler ve bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak yöntem ve usulleri belirlemek zorundadır. Devlet, varlığını ve güvenliğini korumak maksadıyla, uluslararası etkenleri dikkate alarak gücü ve konumuna göre değişik stratejiler benimser. Tehdit algısı ve güç dengelerine göre ittifaklara girileceği gibi tarafsız bir politika da takip edilebilir.

Küresel anlamda devletlerin sınırları değişmese bile uluslararası güç dengeleri ve bir devletin diğerlerine olan etkileri zamanla değişebilmektedir. Çıkarlar doğrultusunda oluşturulan ittifaklarla yapılan güç ve amaç birliği ile üçüncü taraflara yeni tehditler çıkarılabilir. Devlet, değişen şartlara uyum sağlayacak politikalar geliştirebilecek beceriye sahip olmalıdır.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, çalışmamıza konu olan 1914 yılından 1945 yılına kadarki dönemde çok değişik uluslararası etkilere maruz kalmıştır. Bu etkilere karşı Türkiye, oluşan tehdidin şekline ve boyutuna göre, bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi üzerine varılan mutabakat, Türk Milli Hareketi'nin bu mutabakatı

¹ Kürkçüoğlu, Ömer, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, 35/1, ss. 309-335, s. 311.

tanınması neticesinde başlatılan ve Yunan Ordusu'nun Anadolu topraklarından zorla çıkarılmasıyla sonuçlanan Milli Mücadele, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla oluşan yeni durum, Birinci'sinden daha yıkıcı olan İkinci Dünya Savaşı... Bu saydığımız durumların hepsinde tehdit ve tehdiye karşı devletin güvenliği sağlamak için benimsenmesi gereken yöntemler değişmiştir.²

Türk dış politikasını anlamak için tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylara, karşılaştığı sorunlara göre devletin belirlediği politika tercihlerini incelemek gerekmektedir. Her devletin olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de dış politikasındaki esas gayesi, çıkarlarını ve ulusal güvenliğini sağlama alacak politikaları geliştirmek olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı değişim ve dönüşümler sonucunda yıkılması ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, aynı coğrafya üzerinde süreç içerisinde değişen güvenlik anlayışlarını ortaya koymuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin tarihsel olarak selefi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda 18'nci yüzyıla kadar kurumsal anlamda dış politikayla ilgili bir birim oluşturulmadığı görülmektedir. Bu durum, her ne kadar, 18'inci yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğunun dış politikaya önem vermediğini göstermemekle birlikte, bu konuda devletin 17'nci yüzyıldan itibaren askeri alandaki üstünlüğünü kaybetmeye başlamasının önemli bir rolü olduğu da açıktır.

18'inci yüzyılın başlarında Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde (1718-1730) Avrupa'daki gelişmeleri yerinden takip etmek üzere ilk kez uzun süreli elçiler gönderildi. Avrupa'ya elçilerin gönderilmesinin esas amacı, üstünlüğünün kabul edildiği Avrupa hakkında bilgi sahibi olmak ve ilişkileri geliştirmektir. Gönderilen bu elçiler, buldukları ülkelerle ilgili çeşitli bilgileri rapor haline getirip İstanbul'a gönderdiler.³

Büyük devletlerle mücadele gücü zayıfladıkça Osmanlı İmparatorlu, varlığını ve çıkarlarını korumak için askeri yöntemlere başvurmak yerine etkin bir dış politika izleme yolunu tercih etti/izlemek zorunda kaldı. Bu kapsamda uluslararası sistemde dengeler çok

² *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980* (Edt. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 97-403.

³ Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Tarihi (1566-1789)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 161.

dikkatli bir şekilde takip edilerek büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarından fayda sağlanılmaya çalışıldı.

Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği yıl padişah olan III. Selim, devlet kurumlarında başlattığı batılılaşma ve reform girişimleri kapsamında, mevcut ihtiyaçları karşılamayan reisülküttaplık teşkilatında düzenlemeler yapma kararı aldı. Personel sayısı azaltılarak nitelikli personelin göreve getirilmesi sağlandı. Buradaki amaç, dış politikanın etkin bir şekilde yürütülmesinin sağlanmasıydı. İlerleyen yıllarda dış politikanın önemi arttıkça farklı bir teşkilatlanma ihtiyacı ortaya çıktı. Padişah II. Mahmut döneminde, 12 Haziran 1836 tarihinde Reis-ül Küttâblık Teşkilatı, Hariciye Nezareti'ne dönüştürüldü.⁴

Gerek III. Selim gerekse II. Mahmut dönemlerinde, kurumlarda reform yapılmadığı takdirde devletin ayakta kalamayacağı anlaşılmıştı. Modern devlet teşkilatına en uygun memurlar, Tercüme Odası gibi kurumlarda yetişmiş, Batı hakkında gerçekçi bilgilere sahip bürokratlardı. Bu bürokratların başta Hariciye Nezareti olmak üzere devlet kadrolarında yer alması sağlanarak devlet yönetiminde etkili olabilecekleri makamlara gelmeleri sağlandı.⁵

Yeniden teşkilatlanma adımlarının nedeni, dış politikanın devletin varlığı açısından öneminin artmasıydı. Osmanlı Devleti askeri ve ekonomik açıdan güçsüzleştikçe güvenliğini korumak için büyük devletlerle olan ilişkilerine daha önem verdi. Osmanlı Devleti'nin en büyük şansı, büyük devletlerin 1821 Yunan İsyanı ve Balkan Savaşları gibi bir iki istisna dışında kendisine karşı ortak bir tutuma girememiş olmaları ve hatta çoğu zaman Osmanlı'yı kendi taraflarına çekebilmek için birbirleriyle rekabet etmiş olmalarıydı. Osmanlı Devleti elinden geldiğince mevcut ortamdaki fayda sağlamaya çalıştı. Bunu başarmak için de dış politikasını gerçekçi bir biçimde belirledi.⁶ Söz konusu dış politika yaklaşımına Rusya'nın Akdeniz'e yayılma siyaseti örnek olarak verilebilir. Rusya'nın bu politikası Avrupalı büyük devletlerin çıkarlarına ters geliyordu ve bu politikanın amacına ulaşmaması için ellerinden ne geliyorsa yapmaya hazırdılar. Bu durum Rusya ile mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırıyordu.⁷

⁴ Akyılmaz, Sevgi Gül, *Reis-ül Küttâb ve Hariciye Nezareti'nin Doğuşu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1990, ss. 188-230.

⁵ Karasu, Cezmi, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, 1993, (4), s. 207.

⁶ Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 314.

⁷ Karasu, a.g.m., s. 206

Tanzimat Döneminde, Osmanlı Devleti'nin uluslararası müzakerelerle çözüme kavuşturulması gereken birçok meseleyle uğraşması gerekti. Bu nedenle de bu dönemde dış politika çok daha önemli bir konuma geldi. Abdülaziz döneminde dış politikaya yeni bir boyut getirildi. Padişah yurt dışı gezilere çıktı ve yine ülke tarihinde ilk kez böyle bir sebeple İstanbul dışına çıkan Padişah'a Sadrazam vekâlet etti.⁸

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasını anlayabilmek için, henüz TBMM kurulmadığı dönemde yapılan faaliyetleri de incelemek gerekmektedir. Osmanlı Mebuslar Meclisi tarafından 17 Şubat 1920 tarihinde ilan edilen Misak-ı Millî, aynı zamanda yeni devletin dış politikasının esaslarının da bir bildirgesi niteliğindedir. Bu belge, kurulduğu andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının temel prensibi kabul edildi.⁹

Milli Mücadele döneminde TBMM, Misak-ı Millî esaslarını uygulayabilmek için askeri tedbirlere başvurmak zorunda kalmış ve bu mücadelesini başarıyla sonuçlandırmıştır. Muharebe alanında elde ettiği kazanımlarını Lozan Barış Antlaşması'yla hukuken de belgelendirmiştir. Bu antlaşmadan sonra Türk dış politikası dört yıldır uyguladığı revizyonist ve askerî anlayışı tercih eden dış politikasını net bir şekilde değiştirmiş, mevcut durumu korumaya ve sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" sözü, Lozan sonrası Türk dış politikasının özeti durumundadır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dış politikalarının benzerliklerinden en öne çıkan iki unsur; dünya güç dengelerini dikkatle takip ederek yıkılma tehlikesinden kurtulmak ve işgal tehlikesi ya da fiili bir saldırıyla karşı karşıya olunması durumu dışında askerî çözümden uzak durmak şeklinde belirginleşir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu prensipleri uygulayan dış politikası sayesinde 1914 yılına kadar ayakta kalabilmeyi başardığı söylenebilir. 1914 yılında devletin başında bulunan dar bir kadronun almış oldukları savaşa girme kararı, devletin yaklaşık iki yüz yıldır takip ettiği dış politikaya tamamen zıt bir adım olmuş ve bu yanlış adım devletin yıkılmasına neden olan olayların başlangıcını teşkil etmiştir.¹⁰

⁸ Karasu, *a.g.m.*, s. 219.

⁹ Tural, Mehmet Akif, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Cilt 1*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 185-186.

¹⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 19.

Sınırlarının küçülmüş olmasına rağmen aynı coğrafyada olmaları, dış tehdit ve iç tehdit unsurlarının hemen hemen aynı olması, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin benzer bir dış politika takip etmesini zorunlu kılmıştır. Her iki devlet de Dünya üzerindeki dengeleri dikkatli bir şekilde takip etmiş, bu dengeden faydalanmaya çalışmıştır. Her iki devlet de Batı'nın üstünlüğünü karşısında, o düzeyi yakalamak için dönüşümler gerçekleştirmiştir.

TBMM açıldıktan sonra kurulan Hariciye Vekâleti'nin verdiği ilk karar, Sovyetlere bir heyet göndermek olmuştur. Bu heyetle, Batılı devletlerle ilişkileri iyi olmayan SSCB'nin desteği alınmaya çalışılmış ve 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile bu amaca ulaşılmıştır.¹¹

Türk Milli Mücadele hareketinin güçlenmeye başlaması, TBMM'nin açılması ve muharebe alanında kazanılan askeri başarılarla birlikte dış dünya ile irtibat sağlamak için bir temsilciliğin oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İlk olarak, İstanbul'da bir temsilciliğin kurulmasına karar verilmiş ve bunun için İstanbul'da bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin imkânlarından faydalanılmıştır. İlk başlarda faaliyetlerini gizli olarak yürüten bu birim, TBMM'nin aldığı askerî başarılarla birlikte 1921 yılında resmi siyasi bir temsilcilik konumuna gelmiştir. TBMM'nin askeri başarıları arttıkça, İtilaf Devletleri, TBMM ile iletişim kurmak için bu temsilcilikle irtibata geçmek zorunda kalmışlardır.¹²

Milli Mücadelenin kazanılması sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti, elinde olan güç unsurlarının boyutu ölçüsünde bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Herhangi bir büyük devleti doğrudan karşısına almaktan kaçınmıştır. Büyük bir devletten tehdit aldığı durumlarda, ittifaklar içerisinde yer alma yolunu seçmiştir. 1930'lu yıllarda İtalya tehdidine karşı İngiltere'nin, 1940'lı yıllarda SSCB tehdidine karşı İngiltere ve ABD'nin desteğini almaya çalışması ve bunun bir sonucu olarak da NATO'ya üye olmak için gayret etmesi, bu duruma örnektir.

Dış politikanın sürdürülebilir olabilmesi için, devletin gücünü oluşturan kaynaklarıyla dış politika uygulamaları arasında bir dengenin olması gerekmektedir. Devletin varlığına karşı ciddi bir saldırı olması durumu hariç tutulursa dış politikanın

¹¹ Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 334.

¹² Selçuk, Mustafa, *Türk Hariciyesinin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2013, ss. 8-19.

hedef ve uygulamaları devletin gücü ölçüsünde olmalıdır. Diğer taraftan devlet, izlediği dış politikada uluslararası hukuka uygunluk ve meşruiyet zemininden ayrılmamaya azami ölçüde riayet etmesi gerekmektedir. Milli Mücadele dış politikası, hareketin başlangıcından itibaren dış politikasında bu kaidelere azami ölçüde dikkat ettiğinden hedeflerine ulaşabilmiştir. Aksi takdirde gerçekçilikten uzaklaşıp maceracı bir yol izlenerek milli menfaatler tesadüflere bırakılmış olurdu. Nitekim Yunanistan'ın Anadolu topraklarını ele geçirme gayretleri, kendi güç unsurlarının üzerine bir dış politika hedefi oluşturmasının bir sonucudur.¹³ Türkiye Cumhuriyeti, Bulgaristan örneğindeki gibi basit milliyetçilik duygularıyla meşru olmayan bir genişleme politikası da izlememiştir.¹⁴

Türkiye, Atatürk ve İnönü dönemlerinde dünyanın mevcut düzeni içerisinde dengeleri sağlamak ya da bu dengeleri sürdürme yönünde bir dış politika takip etmeyi tercih etmişti. Türkiye'nin dikkate almak zorunda olduğu iki farklı güç dengesi vardı. Birincisi Batılı ülkelerle Rusya arasında bir denge gözetmek, ikincisi de Batı içerisindeki güç dengelerini gözetmek. Türkiye, zor olmasına rağmen bu iki dengeyi sağlamayı başardı. Batıyı hedef alan bir politika izlemesine rağmen jeostratejik konumunun getirdiği gereklilikle Batı ve Rusya arasında daimi bir denge kurmaya dikkat etti. Batı içerisinde de güç odakları arasında dengeli olmaya çalışmış, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Batı içerisindeki güç dengelerini çok iyi takip etmiştir.¹⁵

Türkiye, dış politikasında büyük devletler arasındaki mücadelede bir tarafa yanaşıp herhangi bir büyük devletin uydusu konumuna düşmemeye de özen göstermiştir. Atatürk tarafından ana hatları belirlenen ve Tevfik Rüştü Aras tarafından uygulanan Türk dış politikasında önceliği, uluslararası ortamda ihtilafli konularda barışçıl yöntemlerle çözüm bulma yoluna gitmektir. Bu kapsamda 1926 yılında Musul'un İngiltere'ye verilmesi kabul edildi, Yunanistan ile ilişkiler düzeltildi (1930), Milletler Cemiyeti'ne girildi (1932). Almanya-İtalya Bloğuna karşı mesafeli olundu ancak bu blok, İngiltere ve Fransa'ya karşı da bir koz olarak kullanıldı. Tarihi düşman SSCB ile yakın ilişkiler kuruldu. Özellikle 1930 yılı sonrası devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde bu ülkeden destek alındı. Diğer taraftan, bloklara karşı SSCB'nin dostluğu yine bir koz olarak kullanıldı.¹⁶

¹³ Bayülken, Ü. Haluk, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (Yay. Haz. Berna Türkoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1982, ss. 30-31.

¹⁴ Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 60.

¹⁵ Oran, a.g.e., s. 48.

¹⁶ Oran, a.g.e., s. 254.

Bu dönemde Hatay Meselesi ve Boğazlardaki egemenlik haklarının geri alınması dışında revizyonist bir politika takip edilmedi. Uluslararası hukuk kurallarından ayrılmadan, meşruiyet ve haklılık temelinde izlenen bir politika sonucunda kan dökülmeden toprak kazanıldığı için Hatay, Atatürk dönemi dış politikasının en başarılı örneklerinden biridir. Yine benzer bir şekilde, uluslararası dengeler gözetilerek şartların olgunlaştığı bir zamanda Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplanması sağlanarak, hukuk kuralları içerisinde, Boğazlar üzerinde Lozan'da kısıtlanan egemenlik hakları, bazı eksikleri de olsa, geri alındı.

Türk Dış Politikası belki de en büyük sınavını, İnönü dönemine denk gelen İkinci Dünya Savaşı yıllarında verdi. Bu dönemde, Cumhurbaşkanı'nın başında olduğu ve son sözü söylediği bir karar alma mekanizması kuruldu ve bu sistem başarılı bir şekilde çalıştırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti, tıpkı Osmanlı Devleti gibi dünya düzenine yön veren büyük devletlerin çıkarlarının kesiştiği bir konumdaydı. Yakın komşusu Sovyet Rusya'nın yayılmacı siyasetine direnmek zorunda kaldı Sovyetlerin baskısı karşısında Batılı devletlerden destek bulmaya çalıştı.

Kısaca açıklanan Atatürk ve İnönü dönemi dış politikasının şekillenmesinde; Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Tengirşenk, Şükrü Kaya Bey, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, Cevat Açıkalın, Selim Sarper, Feridun Cemal Erkin gibi siyasetçi ve diplomatların önemli katkıları oldu. Söz konusu süreçte iki kez Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevine getirilen Cevat Açıkalın, özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının en önemli figürlerinden biriydi. Lozan ve Montrö Konferansları, Kahire Görüşmeleri gibi Türkiye ve dünya tarihi açısından önemli olan birçok olayın şahidi olduğu gibi aynı zamanda bu olayların bizzat içerisinde yer almıştı. Açıkalın'ın meslek hayatı 1922 yılından 1961 yılına kadar devam etmiştir. Emekli olduktan bir gün sonra, Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Senatosuna kontenjan senatörü olarak atandı. 1968 yılına kadar devam ettiği senatörlük görevi süresince, özellikle dış politika konusunda bilgi ve tecrübesini karar verici konumdaki makamlarla paylaşarak faydalı olmaya çalıştı.¹⁷

¹⁷ *Türk Tarih Kurumu Arşivi* (TTKA) Cilt: 10, Yer: 16.

BİRİNCİ BÖLÜM CEVAT AÇIKALIN'IN HAYATI

1.1 Ailesi ve Eğitim Hayatı

Cevat Açıkalın, 1899 yılında İstanbul'da doğmuştur.¹ Türk adetlerine göre, yeni doğan bebeğe, göbek bağı kesildiğinde bir isim verilirdi. Gerçek isminin yanında, “göbek adı” denilen bu isim de yakınları tarafından bilinir ve kullanılırdı. Çocuğa iki isim vermek seçkin bir sosyal sınıfa ait bir aileden gelmenin göstergesi sayılırdı. Ailesi, göbek adıyla birlikte çocuklarına “Muhittin Mehmet” adını vermişlerdi. Söz konusu dönemde Türk kanunlarına göre soyadı kullanılmadığı için, babasının adı olan “Cevat” ismini soyadı işlevinde kullanmış, 1934 yılında kabul edilen kanunla birlikte “Açıkalın” soyadını almıştır.² Meslek hayatında ve resmi kayıtlarda daha çok Cevat Açıkalın olarak bilindiğinden bu tez çalışmasında da Cevat Açıkalın ismi tercih edildi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde siyasi ve toplumsal hayatın içerisinde önemli bir yere sahip bir aileden geliyordu. Babası Ali Cevat Bey (1858-1930), Yıldız Sarayı'nda çalışmış ve Padişah II. Abdülhamid'in Mabeyn Kâtipliği görevini de yapmış başarılı bir bürokrattı.³ İki kardeşten büyüğü olan Açıkalın'ın kardeşinin ismi Hatice'ydi. Ailesi, İstanbul'un en güzel semtlerinden biri olan Bebek'te oturuyordu. Bebek semti, yüzyıllardır zengin ve ayrıcalıklı insanların tercih ettiği bir yer olmuştur. Orta öğrenimini, dönemin en seçkin okulu olan Galatasaray Lisesi'nde yaptı.

Galatasaray Lisesi'nde beraber okuduğu arkadaşlarından biri eski Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'di. Aynı yaşta olmalarına rağmen Açıkalın, daima Erkin'den önce terfi aldı. Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri iken Erkin, Genel Sekreter Yardımcısı olarak görev yapmıştı.⁴ Fransızca, İngilizce, Almanca, Rumca, Farsça, İtalyanca bilen Cevat Açıkalın,⁵ Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1922 yılında lisans diploması alarak mezun oldu.⁶ Yine kendisi gibi tanınmış bir aileden gelen Rukiye Celadet

¹ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*, Nüfus Hıviyet Cüzdanı.

² Güçlü, Yücel, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, 2002, s. 43.

³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 14.

⁴ Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 134.

⁵ TBMM Albümü, Cilt 4, s. 1727, www.tbmm.gov.tr (03.04.2017).

⁶ Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri Cilt: I*, TBMM Vakfı Yayınevi, Ankara, 2002, s. 651.

Hanımefendi ile 1926 yılında evlendi. Rukiye Hanım, Atatürk'ün eski eşi Latife Hanım'ın kız kardeşiydi.⁷

İlk görev yeri olan Cenevre konsoloslüğunda 1 Mart – 30 Ekim 1922 tarihleri arasında görev yaptı. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonunda kâtip olarak görevlendirildi. 9 Ekim 1923 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na hukuk müşaviri olarak atandı. Sırasıyla, Türkiye'nin Polonya, Afganistan, Çekoslovakya, Yugoslavya, İran ve SSCB devletlerinin başkentlerindeki elçiliklerinde kâtip ve hukuk müşavirliği görevlerinde bulundu. 1938 yılında Hatay Fevkalade Murahhası payesiyle görevlendirildi ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına kadar o görevde bulundu. 1939 yılında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcılığına, 1943 yılında Moskova Büyükelçiliğine atandı. SSCB'de bir yıl görev yaptıktan sonra 1944 yılında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak atandı. Meslek hayatının ilerleyen yıllarında Londra ve Roma Büyükelçiliği yapmış, 1961 yılında Cumhurbaşkanı kontenjan senatörü seçilmiştir.⁸

İki çocuk babası olan Cevat Açıkalın,⁹ 24 Mayıs 1970 tarihinde Sapanca yakınlarında seyahat etmekteyken trafik kazası sonucu eşiyle birlikte vefat etti.¹⁰

1.2. Meslek Hayatı

Babasının mesleki geçmişi nedeniyle Cevat Açıkalın'ın yetiştiği ortam diplomatik mesleğine yabancı değildi. 1878 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun dış politikası merkezi hükümet tarafından sıkı bir denetimden geçirilmeye başlanmıştı. Bu bağlamda Yıldız Sarayı ve II. Abdülhamid, dışişlerinin ilk profesyonel personellerinin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştı. Toplumun elitlerinin önemli bir kısmının çocukları Dışişleri Bakanlığına katıldılar. İstanbul ya da başka küçük bir şehirde monoton bir hayat sürmek yerine diplomatik kariyer insanlara güzel bir hayat için fırsatlar sunuyordu. Diplomatiği aynı zamanda görevde uzun süre kalma garantisinin olduğu bir

⁷ Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, New Jersey(ABD), 1973, s. 55.

⁸ *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA)* Cilt: 10, Yer: 16-3.

⁹ TBMM Cumhuriyet Senatosu Üyelerine ait Özlük Dosyası, Cevat Açıkalın.

¹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 26.05.1970.

meslekti. Diğer mesleklerde, siyasi rüzgârın değişimine göre bir memurun görevden alınması çok rastlanan bir durumdu. Bu nedenlerden dolayı Açıkalın'ın da üniversiteyi bitirdikten sonra Dışişlerine girmiş olması şaşırtıcı olmamıştı. Açıkalın Dışişlerine girdiği sıralarda İstanbul'da can çekişen bir Osmanlı Hükümeti hâlâ yaşamaya devam ediyor ancak Ankara'da güçlü bir Milli Hareket ülke işlerini yavaş yavaş kendi eline almaya başlıyordu.¹¹

1.2.1. Cenevre Başkonsolosluğu Kâtipliği

Cevat Açıkalın, meslek hayatındaki ilk görev yeri olan Cenevre Konsolosluğunda 1 Mart 1922 tarihinde kâtip olarak başladı.¹² Oradaki amirlerinden olan İkinci Konsolos Fuat Nebil, yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle bir süre sonra görevini bırakmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle Açıkalın, asli görevinin yanında İkinci Konsolosluk görevini vekâleten yürüttü.¹³ Oradaki görevi genel olarak, elçiliğin gelen ve giden evraklarını kaydetmek, gönderilecek evrakları paketlemek, gelen telgrafların şifrelerini çözmek ve giden telgrafları şifrelemektir.¹⁴

Cevat Açıkalın, bu görevi esnasında, 1922 yılı Kasım ayında yapılması planlanan Lozan Barış Konferansı'nda görevlendirildi.¹⁵ Lozan Konferansı'yla ilgili bilgiler İkinci Bölümde yer almaktadır.

1.2.2. Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavir Muavinliği

Cevat Açıkalın, Lozan Barış Konferansı'nın birinci bölümüne katılmıştı. İkinci bölümde kendisine görev verilmedi.¹⁶ Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan¹⁷ sonra

¹¹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 19.

¹² SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

¹³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵ TBMM Cumhuriyet Senatosu Üyelerine ait Özlük Dosyası, *Cevat Açıkalın*.

¹⁶ Şimşir, Bilal, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 93.

¹⁷ Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983, s. 69.

Heyetle birlikte Ankara'ya döndü.¹⁸ 9 Ekim 1923 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk danışmanı olarak atandı.¹⁹ Yeni görevlendirildiği şube, uluslararası antlaşmaların onaylanması, karasuları, sınır dışı etme, yabancılarla evlilik ve diğer hukuki meselelerle ilgileniyordu. Bu birimde Mehmet Münir (Ertegün)'ün maiyeti olarak çalışıyordu. Açıkalin, amirinden çok şey öğrenmişti.²⁰

1.2.3. Varşova Elçiliği İkinci Kâtipliği

Açıkalin, gayretli çalışmalarıyla seçkin bir personel olduğunu çevresine gösteriyordu. Çalışkanlığının bir mükâfatı olarak 18 Mayıs 1924 tarihinde Varşova Büyükelçiliğine İkinci kâtip olarak atandı ve bu göreve 14 Haziran 1924 tarihinde başladı.²¹

Türkiye ile Polonya arasında ilişkiler yüzlerce yıl öncesinde dayanmaktadır. Karşılıklı elçiliklerin açılması 1400'lü yıllara kadar gitmektedir. Polonya, 1795 yılında komşusu olan üç ülke; Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından işgal edilmiş ve ülkenin maddi kaynakları bu üç ülke arasında paylaşılarak bağımsızlığı yok edilmişti. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Polonya'yı bağımsız bir ülke olarak tanımaya devam etmişti. Türklerin kendilerine karşı takındıkları iyi yaklaşım Polonya halkının zihninde kalmıştı. Bu nedenle de Anadolu'nun işgal edilmesi karşısında başlatılan bağımsızlık mücadelesine karşı Polonya basını ve kamuoyunda da olumlu yaklaşım hâkim olmuştu. İyi niyetin bir göstergesi olarak da Polonya, TBMM'yi ilk tanıyan ve ülkelerden biri oldu.²²

İki ülke arasındaki tarihsel yakınlık Cumhuriyet ilan edilmeden kendini gösterdi ve henüz Lozan Barış Antlaşması imza edilmeden önce Lozan Konferansı Türk Delegasyonu ile Polonya temsilcileri arasında Lozan'da 23 Temmuz 1923 tarihinde bir

¹⁸ Güçlü, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁹ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalin'in Şahsi Dosyası*.

²⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 24.

²¹ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalin'in Şahsi Dosyası*.

²² Adalı, Emrah, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Polonya İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli, 2013, ss. 7-128.

Dostluk Antlaşması imzalandı. İlerleyen yıllarda ek protokollerle söz konusu antlaşmanın çerçevesi genişledi.²³

O dönemde Ankara ve Varşova'da diplomatik temsilcilikler müsteşar düzeyinde temsil ediliyordu. Mütakabiliyet koşuluyla Türkiye'ye yeni bir elçilik binası yapılması için büyük bir arazi tahsis edilmişti. İki ülke yetkilileri verdikleri demeçlerde Türkiye - Polonya çıkarlarının hiçbir zaman çatışmadığını ifade ediyorlardı. Karşılıklı ticaret hacmi sürekli artıyordu.²⁴

Açıkalın Polonya'da toplam on sekiz ay görev yaptı. Açıkalın'ın görevi sırasında Türkiye temsilcisi olarak müsteşar İbrahim Tali (Öngören) görev yapıyordu.²⁵ Gayretli çalışmalarıyla faydalı bir personel olduğunu kısa sürede içerisinde göstermeyi başarmıştı. Görev yaptığı süre içerisinde kendi görev alanındaki işleri yerine getirmesinin yanında Polonya'nın izlediği dış politikayı da dikkatle gözlemlemişti. Ülke, hem Rusya hem de Almanya'nın tehdidi altındaydı. Her iki ülke de Polonya üzerinde toprak iddiasında bulunuyordu. Bu nedenle Polonya bağımsızlığını koruyabilmek için dış politikasını Rusya ve Almanya'ya karşı tedbirli tarafsızlık üzerine kurmuştu. Açıkalın, Varşova Elçiliği İkinci Kâtipliği görevinde bulunduğu süre zarfında dış temsilciliklerin alt düzey memur seviyesinde yapılacak hemen her görevi yapmış, kendini bu konularda yetiştirmişti.²⁶

Polonya'nın dışişlerinde görevli memurların yetiştirilmesiyle ilgili eğitim programlarını inceleme fırsatı bulmuştu. Dışişlerinde alınan diplomat adayları, bir yıl süreyle eşleri ve aileleri ile birlikte temsil ve protokol konularında eğitiliyorlardı. Bu eğitim, Polonya dışişleri personelinin yetişmesine büyük katkı sağlamış ve çok faydalı neticeler alınmıştı. Açıkalın, yıllar sonra meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmada, benzer yetiştirme programlarının ülkemizde de uygulanması gerektiğini ifade etmişti.²⁷

²³ Soysal, *a.g.e.*, s. 246.

²⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 27

²⁵ 1924-1926 yılları arasında bu görevde bulunmuştu. Öngören, 19 Mayıs 1919 tarihinde, 9'uncu Ordu Müfettişliği Sağlık Başkanı göreviyle, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan on sekiz subaydan biriydi ve Öngören soyadı kendisine bizzat Atatürk tarafından verilmişti. Bu soyadı, tesadüfen seçilmemiş, kişisel özelliklerinden dolayı verilmişti. İbrahim Tali Bey, diplomasi konusunda çok tecrübeli değildi. Ancak o dönemde Türkiye, tecrübeden çok imaja önem veriyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokratların reformcu ve modern bir görüntü vermeleri önemseniyordu. Öngören, bu görevi çok iyi şekilde yerine getiriyordu. Güçlü, *a.g.e.*, s. 28.

²⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 27.

²⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 05.02.1962.

1.2.4. Hukuk Müşavirliği Baş Muavinliği

Cevat Açıkalın, Ankara’da Hukuk Müşaviri olarak görev yapmaktayken Rukiye (Uşşaki) hanımla 1926 yılında evlendi. Rukiye Hanım Atatürk’ün eski refikası Latife Hanım’ın kardeşiydi. Beş yabancı dil konuşabilen, eğitilmiş ve çağdaş bir kadındı.²⁸ Evlendikten kısa bir süre sonra, Açıkalın, Afganistan Hükümeti nezdinde Hukuk Danışmanı olarak görevlendirildi.²⁹ 3 Mayıs 1926 tarihinde bu görevi devralmak üzere Afganistan’a hareket etti. O yıllarda Afganistan ile ulaşım çok zor koşullarda sağlanıyordu. Uzun ve zor bir yolculuk sonunda ulaşabildiği Kabil, gelişmemiş fakir bir şehirdi.³⁰

Afganistan, uzun yıllar İngiltere ve Rusya’nın çıkarlarının kesiştiği bir ülke olmuş ve her iki ülke tarafından işgal girişimlerine maruz kalmıştı. Her iki ülke de Orta Asya’daki nüfuz mücadelelerinde Afganistan’a öncelik vermişlerdi. Uzun yıllar birbirleriyle mücadele eden bu iki ülke 1907 yılında bölge politikaları konusunda uzlaşmaya varmış ve bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmadan itibaren Afganistan tam anlamıyla İngiltere’nin sömürgesi haline gelmişti. Afganistan, bu tarihten sonra İngiltere’ye karşı Emanullah Han liderliğinde bir bağımsızlık mücadelesi vermiş ve 22 Kasım 1922 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştı. Dış politikasını bu iki ülkeye karşı bağımsızlığını korumak üzerine kurmuştu ancak uluslararası alanda ilk antlaşmalarını Bolşeviklerle yapmış ve bu iki ülke 1921 yılında birbirlerini tanıdıklarını ilan etmişlerdi.³¹ Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Afganistan lideri Emanullah Han’ın önceliği modernleşme yolunda atılacak olan adımlardı. Bu kapsamda Rusya’nın desteğine ihtiyaç duyduğundan dolayı, ilişkilerini iyi tutmaya özen gösteriyordu.³² Milletler Cemiyeti’ne karşı ilk etapta üye olmayı reddetmiş, bu organizasyona karşı mesafeli kalmayı tercih

²⁸ Açıkgöz, Beren, “Cevat Açıkalın’ın kız Gülten Devres Röportajı”, *Mesa ve Yaşam Dergisi*, 2015 (72), s. 6.

²⁹ TBMM Cumhuriyet Senatosu Üyelerine ait Özlük Dosyası, *Cevat Açıkalın*.

³⁰ Güçlü, a.g.e., s. 29.

³¹ Gürsoy, Göker, *Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Rol Model: Türkiye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2011, s. 30.

³² Köçer, Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, IX/1, s. 85.

etmişti. Afganistan, her hangi bir bloğa üye olmak yerine, modernleşme ve ekonomisini geliştirme yönünde bir politika benimsemişti.³³

TBMM, kuruluşundan itibaren çok geçmeden, 18 Ağustos 1920 tarihinde Abdurrahman Samadani Bey'i Türkiye'nin Afganistan mümessili olarak atamış ve Kabil'e göndermişti. İlerleyen zamanlarda ilişkiler geliştikçe temsilciliğin mahiyeti de arttırıldı. Tam yetkili bir temsilci olarak ilk kez, 12 Mart 1922 tarihinde Korg. Ömer Fahrettin (Türkkan), Türkiye'nin Afganistan temsilcisi olarak atandı. Fahrettin Paşa, yanındaki elçilik heyeti ile birlikte, 4 Nisan 1922 tarihinde Kabil'e gitmek üzere İnebolu'dan vapurla Batum'a hareket etmiş ve yaklaşık üç ay süren bir yolculuktan sonra 25 Haziran 1922 tarihinde Afganistan'a ulaşmış, Kral Emanullah Han tarafından olağanüstü gösterilerle sıcak bir şekilde karşılanmıştı.³⁴

Açıkalin, Kâbil'deki görevine kısa sürede adapte olmuş çevresiyle güzel bir iletişim ortamı yakalamıştı. 1928 yılında imzalanan Türk Afgan Dostluk Antlaşması'nın³⁵ hazırlanmasında Açıkalin'in önemli katkıları olmuştu. Bu antlaşma 1921 Türk Afgan Dostluk Antlaşması'nın tüm maddelerini kapsamakla birlikte iki ülke arasında ilişkileri geliştirmeyi ön gören yeni hükümler de içeriyordu.

Milli Mücadele döneminde TBMM'yi tanıyan ilk ülkelerin başında gelen Afganistan, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerinde öncelik verdiği ülkelere biri olmuş, karşılıklı ilişkiler ve yardımlaşma zamanla sürekli gelişmişti. 1928 yılında Kral Emanullah Han'ın Türkiye'ye yaptığı ziyaretle iki ülke arasındaki ilişkiler çok daha sağlam bir zemine oturdu. Bu ziyaretten sonra da İki ülkedeki temsilcilikler karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine çıkarıldı.³⁶

Cevat Açıkalin, Afganistan Devleti için bir idari yönetmelik taslağı hazırlamıştı. Görevi gereği, İran devletiyle Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığı ile ilgili olarak Afgan Hükümetine hukuk danışmanlığı yaptı. Dürüstlüğü, bilgi ve zekâsıyla Afgan halkının saygısını kazanmayı başarmıştı.³⁷ Kral Amanullah Han Açıkalin'in fikirlerine

³³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴ Keskin, Alev, *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009, ss. 39-45.

³⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 329.

³⁶ Yoldaş, Muhammed Asif, "Afganistan'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı ile İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları için Bazı Tespitler", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2007, (13), s. 3.

³⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 30.

çok önem veriyordu. Resmi görevi olan Hukuk Danışmanlığının çok ötesinde bir etki gücüne ulaşmıştı. Elde ettiği bu konumunu Afganistan'ın bağımsızlığını sağlamlaştırması ve toprak bütünlüğünü koruması yönünde kullandı.³⁸

Emanullah Han liderliğindeki Afganistan, Müslüman ülkeler arasında Türkiye'ye en çok yakınlık gösteren, ortak çıkarlar doğrultusunda iyi ilişkiler kurmak için en istekli olan ülkeydi. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan, geleceğini şekillendirmek için yüzünü Türkiye'ye çevirmişti. Modern bir Afganistan'ı kurma yolunda öncelikle dış tehditlere karşı güç bir orduya sahip olması gerektiğini biliyordu. Ordusunu modernize edip eğitimini yükseltmek için de güvenebileceği tek ülke Türkiye idi. İlişkileri geliştirme doğrultusunda yapılan antlaşmalar neticesinde doktor, mühendis, subay gibi birçok personel, eğitim vermek maksadıyla bu ülkeye gönderilmişti. İçlerinde Tıp Fakültesi, Harp Okulu, Mühendislik Okulları da olan birçok yükseköğretim kurumu Türk danışmanların nezaretinde kuruldu. Türkiye'den gelen subay ve askeri uzmanlar, Afgan Ordusu'nun çağın gereklerine göre teşkilatlanmasını sağladılar. Afganistan'a yapılan askeri yardımların koordinasyonu maksadıyla 5'inci Kolordu Komutanı Korg. Naci Paşa, Afganistan Hükümeti Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirildi. Türkiye, yaptığı yardımlarla Afganistan'ın askeri ve kültürel alanda gelişmesine katkı sağlamıştı. Afgan halkı nezdinde ülke olarak Türkiye'nin saygınlığı büyüktü. Bu nedenle de Türkiye öncülüğünde yapılan reform süreci, muhafazakâr kesimler dâhil toplumun her kesiminden destek görüyordu.³⁹

Açıkalin, Afganistan'daki görev süresi boyunca ülke hakkında çok önemli bilgi birikimine sahip olmuştu. Türkiye'ye döndükten sonra bu ülke hakkında önemli bilgiler içeren "Afganistan" adı altında bir kitap kaleme almıştı. İçeriğinde; Afganistan Devleti'nin hangi kabileler tarafından kurulduğu, verilen mücadeleler, İngiltere'ye karşı yapılan bağımsızlık savaşı, mevcut sınırlarının şekillenmesinde rol oynayan aktörler hakkında kitapta detaylı bilgiler yer alıyordu. Bu eser, bu küçük Orta Asya ülkesinin anlaşılmasına yönelik önemli bir katkıydı.⁴⁰

³⁸ Şimşir, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 322.

³⁹ Keskin, *a.g.e.*, ss. 53-55.

⁴⁰ (Açıkalin), Mehmet Cevat, *Afganistan*, Y.y., Ankara, 1934, ss. 6-48.

1.2.5. Prag Elçiliği Başkâtipliği

Cevat Açıkalın, Afganistan'dan döndükten sonra, 6 Haziran 1929 tarihinde Prag elçiliğine Başkâtip olarak atandı ve 28 Haziran 1929 tarihinde Prag'da görevine başladı.⁴¹ Tamamıyla diplomatik bir görev olarak bu, Açıkalın'ın ilk atamasıydı. Cevat (Üstün) ün yerine bu göreve getirilmişti.⁴²

Türkiye ve Çekoslavakya, Birinci Dünya Savaşı sonucunda yıkılan iki imparatorluk olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan'ın içerisinden çıkmış iki ülkeydi. Her iki ülkenin bir başka ortak noktası ise, kurulduktan hemen sonra yönetim şekli olarak Cumhuriyet sistemini tercih etmeleriydi. Bu iki yeni devlet, Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni düzene razı olup mevcut durumu koruma yönünde bir dış politika benimsemişti. Çekoslavakya; Versailles, Saint-Germain ve Trianon antlaşmalarıyla uluslararası arenada hem bağımsız bir ülke olarak tanınmış hem de sınırlarını genişlemişti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan sınırlar Çekoslavakya'ya önemli avantajlar sağlamıştı. Çekoslavakya, henüz Lozan Barış Konferansı devam ederken, Lozan'da Türkiye ile dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamak istemişti ancak Türk tarafı yeterli hazırlık olmadığı gerekçesiyle bu antlaşmanın imzalanmasını ileri bir tarihe bırakmıştı.⁴³

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra, iki ülke arasında yapılacak olan antlaşmanın hazırlıklarına devam edilmiştir. Yapılan karşılıklı görüşmeler neticesinde uzlaşmaya varılmış ve 11 Ekim 1924 tarihinde Ankara'da Türkiye-Çekoslavakya Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre iki ülke arasında ilişkiler geliştirilecek, uluslararası hukuka uygun ortak adımların atılma kararı alındı. Bu antlaşma ile iki ülkenin elçileri 1925 yılında güven mektuplarını sunmuşlardı.⁴⁴

1927 yılında Prag'da Türk-Çekoslavak Dostluk Topluluğu kuruldu. Açıkalın bir süre bu topluluğun başkan vekilliği görevini yürütmüştü. Prag'da görev yaptığı bir yıl boyunca iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çok gayret gösterdi. Atatürk önderliğinde yapılan reformlar Çekoslavak basınında sıklıkla yer alıyor bunlar hakkında övgüyle bahsediliyordu. Bu vesileyle de Çekoslavak halkının Türkiye

⁴¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 247.

⁴² Güçlü, *a.g.e.*, s. 33.

⁴³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 247.

hakkında bilgi sahibi olması sağlanıyordu. Bu arada Cevat Açıkalın'ın babası Ali Cevad Bey 1930 yılında vefat etti. Babasının vefatından sonra annesiyle daha çok ilgilenmeye başladı.⁴⁵ Açıkalın'ın Prag'daki görevi 31 Mayıs 1929 tarihine kadar devam etti. Buradan başka bir ülkeye, Yugoslavya'ya tayin edilmişti.⁴⁶

1.2.6. Belgrad Elçiliği Başkâtipliği

Cevat Açıkalın, 27 Mayıs 1930 tarihinde Belgrad'a Başkâtip olarak atandı ve bu görevine 1 Haziran 1930 tarihinde başladı.⁴⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun enkazından çıkan ülkelerden biri olarak, 1917 yılında Korfu'da hazırlanan bir deklarasyon ile kurulan Sırp Hırvat Sloven Krallığı, coğrafi konumu nedeniyle çok önemli bir ülkedi. Ülkeyi oluşturan etnik unsurlar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, devletin birliğini sağlamak amacıyla Sırp Hırvat Sloven Krallığı ismi 6 Ocak 1929 tarihinde Yugoslavya olarak değiştirildi. Cevat Açıkalın'ın göreve başladığında,⁴⁸ devletin resmi adı artık Yugoslavya idi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan sınırlarından memnun olan bu ülke dış politikasını mevcut durumu koruma esasına dayandırmıştı.⁴⁹

Milli Mücadele sonrasında, bir barış antlaşması yapılması için düzenlenen Lozan Konferansı'na çağırılan devletlerden biri de, topraklarından bir kısmını Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılmış Osmanlı İmparatorluğu'ndan alan Yugoslavya idi. O dönemde Yugoslavya ile TBMM Hükümeti politikaları arasında ciddi uyuşmazlıklar vardı. Yugoslavya, kurulacak yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının Meriç'in batısına geçmesini istemiyordu. Sıkıntılı olan bir diğer konu da Osmanlı İmparatorluğu'ndan

⁴⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 34.

⁴⁶ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

⁴⁷ *Türk Tarih Kurumu Arşivi* (TTKA) Cilt: 10, Yer: 16.

⁴⁸ Cevat Açıkalın'ın göreve başladığında, Türkiye'nin Belgrad temsilcisi müsteşar Ali Haydar (Aktay) Bey; seçkin görünümlü, sıcak, samimi ve yetenekli bir insandı. Dışişlerinde çalışmaya Osmanlı Döneminde başladı. İlk görev yeri olan Kalas Konsoloslugu'na 1908 yılında atandı. 21 Şubat 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'na katıldı. 4 Kasım 1928 tarihinde Belgrad Elçiliği'ne atanan Ali Haydar Bey, on bir yıl boyunca bu görevi yaptı. 16 Ağustos 1939 tarihinde Moskova Büyükelçisi olarak göreve başladı. Göreve başladıktan on beş gün sonra ikinci dünya savaşı patlak vermişti. Moskova Büyükelçiliği görevindeyken izinli olarak Türkiye'ye geldiği esnada 2 Ağustos 1942 tarihinde vefat etti. Şimşir, (1996), *a.g.e.*, ss. 400-420.

⁴⁹ Turp, Muharrem, *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Kars, 2013, ss. 8-10.

kalan borçlardı. Yugoslavya, söz konusu borçlardan kendisine düşen kısmı ödemeyi kabullenmiyordu. Bu nedenlerle, Lozan Konferansı'nda Türkiye'ye karşı olan blok arasında yer almıştı. Söz konusu konferansta bir uzlaşma sağlanamamış ancak sonraki dönemlerde iki ülke arasında iyi niyet esasında görüşmeler yapılmış ve mesafe alınmıştı. 24 Mayıs 1925 tarihinde, Belgrad'da konsolosluk düzeyindeki ilk temsilciliğini açan Türkiye, 24 Haziran 1925 tarihinde bu göreve Yusuf Hikmet (Bayur)'u tayin etti.⁵⁰

Lozan sonrası dönemde, var olan sorunlar üzerine yapılan müzakereler neticesinde ulaşılan uzlaşma ortamı gereği, Ankara'da Türkiye ile Yugoslavya (o tarihteki adı Sırp-Hırvat ve Sloven Devleti) arasında 28 Ekim 1925 tarihinde bir dostluk antlaşması imzalandı. Yugoslavya, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalamadığı için Türkiye ile arasında 1914 yılında başlayan savaş durumu hukuken devam etmekteydi ve ancak bu antlaşma ile sona ermişti. Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki sorunlar giderilmeye başlandı. Ancak Türkiye'nin tüm Balkan ülkeleri arasında bir ortak bir pakt kurması fikri o dönemde Belgrad'da pek kabul görmemişti.⁵¹

Yugoslav dış politikası tamamen Kral Alexander I. Tarafından belirleniyordu. Yugoslavya'nın öncelikli amacı, Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran Paris Barış Konferansı neticesinde oluşan geniş sınırlarını korumak idi. 1930 yılı süresince Türk-Yugoslav ilişkileri sıcak ve samimi bir havada seyretti. Karşılıklı işbirliği ilişkilerin yükselmesine yardım etti. Lozan Barış Antlaşması ile çözüme kavuşturulamamış olan, Balkan Savaşları dönemine kadar giden çok sayıda sorun vardı. Söz konusu sorunların başında, Balkanlardan zorla ya da gönüllü olarak göç etmiş olan Türklerin mal varlıklarının tazmini meselesi vardı. Bu sebeple mağduriyet yaşayan Türklerin geçici süreliğine bile olsa Yugoslavya'ya dönüşüne izin verilmiyordu. Arkalarında bıraktıkları mallarına el konulmuş ya da üçüncü kişilere verilmişti. Uzun süren müzakereler neticesinde Yugoslavya, söz konusu taşınmazlar için tazminat ödemeyi kabul etmişti. Sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarından kendisine düşen kısmı üstlenmeyi kabul etti. Pasaport, seyahat ve diğer bürokratik güçlükler karşılıklı anlayış ve işbirliği sayesinde giderildi. Bir dönem durgun geçen siyasi ilişkiler tekrar canlandı ve iki ülke arasında var olan anlaşmazlıklar giderildi. Diğer taraftan Türkiye'nin, kendisine tehdit

⁵⁰ Turp, *a.g.t.*, s. 20.

⁵¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 248.

olarak SSCB ile iyi ilişkiler kurmuş olması Yugoslavya tarafından olumlu karşılanmıyordu.⁵²

1.2.7. Tahran Büyükelçiliği Müsteşarlığı

Cevat Açıkalın 26 Aralık 1930 tarihinde, yine Türkiye’de görevlendirilmeden,⁵³ başka bir yurt dışı temsilcilik olan Tahran Büyükelçiliğine danışman olarak atandı.⁵⁴

Pehlevi Hanedanı’nın kurucusu olan Şah Rıza Han, 1921 yılında iktidara gelmişti. Pehlevi Hanedanı ile Türkiye-İran ilişkileri olumlu bir sürece girmişti. İran TBMM Hükümetini 22 Haziran 1922 tarihinde resmen tanımış ve Ankara’ya Büyükelçilik açmıştı.⁵⁵

İran, TBMM’yi 22 Haziran 1922 tarihinde resmen tanımış olmasına rağmen İstanbul Hükümeti ile de ilişkilerini devam ettiriyordu. TBMM, askeri başarılar kazandıkça zamanla iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başladı. Bu kapsamda TBMM, 7 Kasım 1922 tarihinde Muhiddin (Akyüz) Paşa’yı Tahran temsilcisi olarak atadı. Muhiddin Paşa, 7 Şubat 1923 tarihinde göreve başladı. TBMM’nin elçi ataması üzerine İran da Trabzon’da bir konsolosluk açma talep etmiş ve bu talep Türkiye tarafından kabul edilmişti. Diğer taraftan, Ankara’ya göndereceği temsilciyi “Osmanlı Hükümeti nezdinde daimi elçi” ünvanıyla atamaya karar vermesi iki ülke arasında gerginliğe sebep oldu ve sorun ancak 1923 yılı sonlarına doğru çözülebildi.⁵⁶

Cumhuriyet ilan edildikten sonra da iyi niyetli ilişkiler devam etmişti.⁵⁷ Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren yüzlerce yıllık süren mücadelenin getirdiği tedirginlik, her iki ülkenin de birbirine yaklaşımda ihtiyatlı yaklaşmasına neden olmuştu. Aslında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından itibaren yeni Türkiye ile İran’ın, milli çıkarları ve dış politikaları birbirleriyle çatışmayacak nitelikteydi. Cumhuriyet sonrası

⁵² Güçlü, *a.g.e.*, s. 37.

⁵³ Teamüle göre, bir diplomat üç yıl yurt dışında görev yaptıktan sonra merkeze tayin olurdu.

⁵⁴ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın’ın Şahsi Dosyası*.

⁵⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 37.

⁵⁶ Cin, Barış, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, ss. 50-52.

⁵⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 37.

dönemde, Türkiye'nin yaşadığı yapısal dönüşüm İran tarafından örnek model olarak alınmıştı. Cumhuriyet rejimi, Şah Rıza Han tarafından İran'da tesis edilmek istemişti ancak Türkiye'nin Halifelik makamını kaldırması ve devlet kurumlarında laiklik anlayışını tesis etmesi İran'ın önde gelen din adamları tarafından tepkiyle karşılandı. Bu kesime göre Cumhuriyet idaresi laikliği de beraberinde getirecekti. Bu nedenle tüm gayretlerine rağmen Şah Rıza Han, Cumhuriyet ilan edemedi.⁵⁸

Türkiye-İran sınırında yaşanan bazı olumsuzluklar iki ülke arasında huzursuzluk ve gerginliğe neden oluyordu. Bu duruma son vermek amacıyla 1926 yılında bir Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalandı.⁵⁹ Yapılan antlaşmaya ek olarak 29 Kasım 1928 tarihinde bir Protokol imzalandı. İki ülke arasında bir dönem ciddi bir sorun haline gelen sınır anlaşmazlığı meselesinin çözümü noktasında Birleşik Komite'nin 1929 yılında yaptıkları çalışmalarla önemli bir mesafe alınmıştı.⁶⁰ 5 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da yeni bir Dostluk Antlaşması ve bir "Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği" antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile birlikte 1926 yılında imzalanmış olan antlaşma ile 1928 yılında imzalanan Ek Protokol yürürlükten kalktı.⁶¹

Türk-İran ilişkileri 1931 yılı içerisinde olumlu bir hava içerisinde geçti.⁶² Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği, İran içerisinde hem resmi kurumlarla hem de sosyal çevrelerle çok güzel ilişkiler kurmuştu. Büyükelçilik personeli sevilen ve saygın kişiler olarak tanınıyorlardı. 1931 yılından itibaren karşılıklı ticaretin geliştirilmesi için Türk Büyükelçiliği ile İran Dışişleri Bakanlığı arasındaki ilk görüşmeler yapılmaya başlanmıştı. O yıla kadar karşılıklı ticaret hacmi çok düşük bir seviyede seyretmişti. 1931 yılı boyunca yapılan görüşmelerde bir mesafe alınamamış ve mevcut durumu geliştirecek somut bir fikir de ortaya atılamamıştı.⁶³

⁵⁸ Kara, Polat, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Konya, 2010, ss. 21-59.

⁵⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 274.

⁶⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 37.

⁶¹ Soysal, *a.g.e.*, s. 275.

⁶² Hüsrev (Gerede), 1 Eylül 1930 tarihinde Memduh Şevket (Esental)'ın yerine İran Büyükelçisi olarak atandı. Yetenekli, sempatik ve enerji dolu bir insandı. 1919 yılında vapurla Samsun'a giderken Mustafa Kemal Paşa'ya eşlik eden on sekiz subaydan biriydi. Milli Mücadele'nin ilk yıllarında kendisinin özel kalemi olarak görev yapmıştı. Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, ss. 203-214.

⁶³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 37.

26 Aralık 1930 tarihinde Tahran Büyükelçiliğine danışman olarak atanan Açıkalın, Tahran'da toplam sekiz ay görev yaptı. Bu sekiz aylık süre çok yoğun geçmişti. 1931 yılına kadar üç farklı ülkenin başkentindeki temsilciliklerde farklı görevlerde çalışmıştı.⁶⁴

1.2.8. Moskova Büyükelçiliği Orta Elçilik Müsteşarı

Cevat Açıkalın, 27 Ağustos 1931 tarihinde Tahran'dan Moskova Büyükelçiliği'ne Orta Elçilik Müsteşarı olarak atandı. Açıkalın yine Türkiye'de görevlendirilmeden başka bir yurt dışı temsilciliğe atanmıştı.⁶⁵ O dönemde Moskova, bir diplomat için görev yapılacak en önemli yerlerden biriydi. Açıkalın görevine başladığında, Türkiye'nin kıymetli büyükelçilerinden biri olan Hüseyin Ragıp (Baydur) Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ydi.⁶⁶

Açıkalın'ın Moskova'da görev yaptığı dönemde Sovyetler Birliği'nde önemli gelişmeler yaşanıyordu. Bu dönemde; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya konulmuş, Stalin şahsi yönetimini sağlamlaştırmış, Topyekûn Sanayileşme için alınan kararlar süratle uygulanmaya sokulmuş, büyük çiftliklere devlet tarafından el konularak tarım üretimini kolektif hale getirilmişti. Sovyet Yönetimi'nin bu uygulamaları sonucunda ülkede büyük bir kıtlık yaşanmıştı. Bu dönemde Sovyetler Birliği, Alman tehlikesine karşı Batılı büyük devletlerle daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştı.⁶⁷

Sovyetler tarafından 1928 yılında uygulamaya konan "Beş Yıllık Kalkınma Planı" ile planlı bir sanayileşme süreci başlatılmış, buna paralel olarak tarımsal ekonomide önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştı. Süreç içerisinde devlet tüm önceliği ağır sanayi fabrikaları kurmaya vermiş, söz konusu amaca yönelik olarak da toplumun alt kesimlerin gereksinimlerini ihmal etmekten geri durmamıştı. Bahse konu dönem içerisinde tahıl ihracatı iki kat artmasına rağmen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonucunda düşen

⁶⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁵ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

⁶⁶ Moskova'ya 1929 yılında atanan Baydur, öncesinde dört yıl süreyle Romanya'da Türkiye'yi temsil etmişti. Hukuk eğitimi almış olan Hüseyin Ragıp Bey, Osmanlı İmparatorluğu zamanında bir dönem öğretmenlik de yapmıştı. Milli Mücadele esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın Matbuat Umuma Kâtipliği görevini yerine getirmişti. Güçlü, *a.g.e.*, s. 38.; Ağar, Mehmet Emin. "Hüseyin Ragıp'ın Türkçe Öğretim kitabı Üzerine Bir İnceleme", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2001, (1), s. 68.

⁶⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 38.

fiyatlar nedeniyle SSCB'nin bu ihracattan elde ettiği kazanç beklenilenden çok az olmuştu. Aynı şekilde, altın ihracatı ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaşamamıştı. Uygulamaya konan söz konusu planlarla Stalin, ülkedeki tüm şirketleri birleştirip tarımı kolektif hale getirerek tüm Sovyetlerde sosyalizm idealini gerçekleştirmeyi amaçlamıştı. Tüm işçiler, askeri birlikler gibi mobilize edilmiş, ülkenin geri kalmışlığına karşı yaptığı savaşa dâhil edilmişti. Sovyet Yönetimi, amacına ulaşmak için her türlü kaybı göze almıştı.⁶⁸

Moskova'da hayat hiç kolay değildi: siyasi baskılar ve toplu infazlar çok sık yaşanıyordu. Devlet merkezli ideolojik propagandanın neden olduğu monotonluk hayatın her aşamasında kendini gösteriyordu. Halkın diplomatlarla ilişkide olması yasaktı. Sosyal hayat çok donuktu. Bu nedenle Açıkalin, içeriklerinde yoğun bir propaganda olmasına rağmen sinema, tiyatro, opera gibi eğlence aktivitelerine, Türkiye'de ayırdığından daha fazla vakit ayırmak zorunda kalmıştı.⁶⁹ Şartlar böyle olunca yabancı temsilcilik çalışanları birbirleriyle iletişim kurmak zorunda kalıyordu. Açıkalin da yabancı meslektaşlarıyla çok vakit geçiriyordu. Sovyet vatandaşlarından yalnızca üst rütbeli memurlar ve aileleri yabancı temsilciliklerin davetlerine katılabiliyordu. Katıldığı bu davetlerde Açıkalin; Lojistik Bakanı Anastas Mikoyan, Sovyetler Birliği Yüksek Komitesi Sekreteri Avel Enukidze, Moskova Komünist Parti Başkanı ve Politbüro Üyesi Lazer Kaganovitch'i gördüğü olmuştu.⁷⁰

1932 yılına gelindiğinde Türkiye, önceliğini ülkenin sanayileşmesi konusuna vermişti. Sovyetler Birliği'ndeki ekonomi politikaların etkilerini yerinde görmek amacıyla Başbakan İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyet 25 Nisan – 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında SSCB'yi ziyaret etti. Heyetin içerisinde İsmet Paşa'nın yanında bakan, milletvekili, gazetecilerin yanı sıra iş adamları ve şirket yöneticileri de vardı. Heyet, Moskova'da Vyacheslav Molotov ve Maksim Litvinov gibi üst düzey devlet görevlileri tarafından karşılanmıştı. Başbakan İsmet Paşa, Sovyet Lider Stalin, Sovyet Yüksek Konseyi Başkanı Mikhail Kalinin, Bakanlar Konseyi Başkanı Molotov, Dışişleri Bakanı Litvinov ile resmi görüşmeler yaptı. Moskova, Odesa ve Leningrad'da bulunan

⁶⁸ Kesgin, Burak, *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2013, ss. 237- 238.

⁶⁹ Güçlü, a.g.e., s. 38.

⁷⁰ Güçlü, a.g.e., s. 39.

fabrikalara ve iktisadi kuruluşlara ziyaretler düzenlendi. Heyette bulunan Türk Heyeti, Sovyetler Birliği'nin başardığı ekonomik gelişmeden çok etkilenmişti. Ziyaret esnasında Başbakan, Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında katkıda bulunan Profesör Dr. Orlov'u Türkiye Cumhuriyeti için de çalışmalar yapması konusunda ikna etti. Ziyarete yapılan görüşmeler neticesinde Sovyetler Birliği, sekiz milyon Amerikan Doları karşılığı altını faizsiz kredi olarak Türkiye'ye vermeyi kabul etti. Bu kredi ile Rus mühendisler tarafından Türkiye'de tekstil fabrikaları inşa edilecekti. Söz konusu kredinin geri ödemesi, yirmi yıllık bir süre içerisinde, yapılması planlanan bu fabrikalardan elde edilen ürünlerle ödenecekti.⁷¹

Ziyaret esnasında İsmet Paşa, 6 Mayıs 1935 tarihinde yaptıkları görüşmede, Türkiye'nin dış politikası ile ilgili aldığı bazı kararları Stalin'le paylaşmıştı. Türkiye olarak tamamen savunma amaçlı bir Balkan Paktı kurmayı düşündüklerini, bunun Sovyetler Birliği'ne karşı bir adım olmadığını ve ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmayı düşündüğünü söylemişti. Stalin bu kararlara olumlu bakmadı ancak karşı da gelmedi. Söz konusu adımları atmadan önce Sovyetler Birliği'nin de rızasını alan Türkiye, 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin üyesi oldu.⁷²

Milli Mücadelenin başından itibaren Türkiye, kuzeydeki büyük komşusuyla iyi ilişkiler kurmaya özen göstermişti. Diğer taraftan SSCB de Türkiye'ye destek olmuş, Batı ile mücadelesinde Türkiye'yi de yanına almaya çalışmıştı. Türkiye, bu önemli komşusunu rahatsız edecek uluslararası ittifaklara girmekten kaçınmıştı. İdeolojik anlamda çok farklı yerlerde olmalarına rağmen her iki ülke de birbirleriyle iyi ilişkiler kurmaya önem veriyordu. İki ülke arasındaki bu yakınlık elbette ki duygusal nedenlerden kaynaklanmıyordu. Hem Türk hem de Rus yöneticiler realist bir siyaset takip ediyorlardı: Ortak çıkarlar doğrultusunda atılan adımlar iki ülke için de en doğrusuydu. İsmet Paşa'nın bu ziyarette Milletler Cemiyeti ve Balkan Paktı konusunda Sovyetlerin onayını almak istemesinin nedeni buydu.⁷³

⁷¹ İsmet İnönü'nün vefatından sonra yayınlanan hatıratında başta Moskova'da bulunan otomobil fabrikası olmak üzere Sovyet Sanayi kuruluşlarının kendisini ne kadar etkilediğine dair bilgiler yer almaktaydı. Koleskinov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 68.

⁷² Güçlü, a.g.e., s. 39.

⁷³ Behür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, (24), s. 307.

Büyükelçi Baydur'un Rusçası çok iyiydi. Sovyetler Birliği hakkında çok geniş bir bilgi dağarcığı vardı. Çok kabiliyetli ve zeki bir insan olan Baydur, işinin ustası bir diplomattı. Açıkalın kendisinden çok şey öğrenmişti. Baydur ve Açıkalın çok iyi bir ilişki içerisinde görevlerini yaptılar. Baydur, danışmanının çok faydalı bir personel olduğunu düşünüyor, Açıkalın da Büyükelçisinin işini yapmadaki yeteneğine ve kişiliğine hayranlık duyuyordu.

Açıkalın'ın Moskova'da görev yaptığı süre içerisinde Türk Dış Politikasının en temel esaslarından biri olan Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içerisinde olma anlayışı devam etmişti. Tevfik Rüştü Aras'ın, 1 Şubat 1933 tarihinde Tan Gazetesi'ne verdiği röportajda belirttiği gibi "Türkiye ve Rusya arasında yüz yıllardır devam eden yanlış anlaşılma Çarlık ve Sultanlık rejiminin yıkılmasıyla ortadan kalkmıştır. Yakın Doğu'da Türkiye ve Rusya arasındaki mutsuz rekabet artık yoktur."⁷⁴

Moskova'da görev yaptığı süre içerisinde Açıkalın, Sovyetler Birliği'ni ve bu ülkenin iç ve dış politikasını çok dikkatli bir gözlemlerle takip etti. Görev süresi boyunca edindiği tecrübeler, İkinci Dünya Savaşı esnasında Moskova Büyükelçisi olarak oynayacağı önemli rolün bir hazırlığı niteliğindedir.⁷⁵

1.2.9. Merkezde Büyükelçilik Müsteşarı

Yaklaşık dört yıldır yurt dışında görev yapan Açıkalın, 29 Mayıs 1933 tarihinde Ankara'ya (merkez) Büyükelçilik Müsteşarı olarak atandı ve 1 Haziran 1933 tarihinde Türkiye'deki görevine başladı.⁷⁶

29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle coşkulu kutlamaların olduğu organizasyonlar düzenlenmişti. Kutlamaların hazırlıkları, konuyla ilgili kanunun kabul edildiği 11 Haziran 1933 tarihinden itibaren başlatıldı. Hazırlıkların koordinasyonu maksadıyla Başbakanlığa bağlı olarak Ankara'da bir yüksek komite ve diğer illerde yürütülen hazırlıklar için de alt komiteler kuruldu. Bir kararname ile hazırlıklar için bir fon oluşturuldu. Ülke genelinde üç günlük resmi tatil ilan edildi. Bütün

⁷⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 41.

⁷⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 41.

⁷⁶ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

kasaba, köy, bina ve evler bayrakla donatılacak ve akşamları da ışıklandırma yapılacaktı. Kutlamalar süresince her türlü ulaşım araçlarının ücreti en az yüzde elli indirimli olacaktı. Ankara'da büyük bir askeri geçit töreni ve hava gösterisi planlandı. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkenti, on yıldır zaten büyük bir gelişim göstermişti. Ankara'yı gören birçok yabancı, şehrin verdiği dinamizm ve enerjiden etkileniyordu.⁷⁷

Onuncu Yıl kutlamalarında davetli ülkelerin çoğunluğu büyükelçi düzeyinde temsil edilmişti. Ancak Stalin, Türk-Sovyet dostluğunu dünyaya göstermek için Savunma Bakanı Mareşal Kliment Voroshilov ve Kızıl Ordu Müfettişi Budenny'yi gönderdi. Litvinov da gelecekti fakat Sovyet-Amerikan müzakereleri nedeniyle Washington'a gitmek zorunda kalmıştı. Açıkalın'a; Sovyet Heyeti'nin Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir, Çanakkale ve Kayseri'de yapacağı gezilere mihmandarlık yapması gibi hassas bir görev tevcih edilmişti. Açıkalın bu görevi başarıyla yerine getirdi. Sovyet Heyeti iki hafta kaldıktan sonra Türkiye'den ayrıldı. Kendilerine çok sıcak ve onur veren bir misafirperverlik gösterilmişti. Voroshilov'a İzmir'de fahri hemşerilik unvanı verildi. Bu gezi esnasında söz konusu Heyet Çanakkale'deki muharebe alanlarına da götürülmüştü.⁷⁸

1.2.10. Umumi Kâtiplik Kalemî Şefi

Açıkalın, Dışişleri Bakanlığı'na tekrar döndükten yaklaşık altı ay sonra, 9 Ocak 1934 tarihinde, daha kritik bir görev olan Genel Sekreterlik Özel Kalem Müdürlüğüne ataması yapıldı.⁷⁹

1934 yılında TBMM tarafından kabul edilen Soyadı Kanunu kabul edildi. Bu yasaya göre her Türk vatandaşının bir soyadının olması zorunlu hale getirildi⁸⁰ Muhittin Mehmet Cevat Bey, bu kanunun kabul edilmesiyle birlikte "Açıkalın" soyadını aldı. Açıkalın ismi tesadüfen seçilmiş bir isim değildi. Bu ismin anlamı Cevat Bey'in asaletini yansıtıyordu. Genç sayılacak bir yaşta olmasına rağmen Atatürk'ün dikkatini çekmişti.⁸¹

⁷⁷ Açıkalın, Cevat, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları 1939-1941", *Bellekten*, 1992, *LVI/217*, s. 1019.

⁷⁸ Güçlü, *a.g.e.*, s. 42.

⁷⁹ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 21.06.1934

⁸¹ Weisband, *a.g.e.*, s. 55.

Açıkalin; akıllı, ferasetli ve dış politika konularında pratik zekâyâ sahip bir diplomattı. Hitabeti güçlüydü. Düşüncelerini doğrudan ve sade bir şekilde aktarabiliyordu. Fikirleri ve bilgi birikimini, akıcı konuşma ve yazabilme yeteneğiyle bütünleştiriyordu. Fiziksel olarak canlı ve dayanıklıydı. İş ahlakı olan çalışkan bir insandı.⁸²

1.2.11. Hukuk Müşaviri ve Birinci Daire Başkanlığı

Açıkalin, Genel Sekreterlik Özel Kalem Müdürü olarak yaklaşık iki yıl çalıştıktan sonra 25 Kasım 1935 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği görevine getirildi. Uzunca bir aradan sonra tekrar asıl uzmanlık alanı olan hukuk işleriyle ilgili bir görev yürütecekti.⁸³ Hukuk Danışmanlığı makamı Dışişleri Bakanlığı'nın teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahipti. Bakan ve Genel Sekretere direkt olarak bağlıydı. Hukuk Danışmanı, uluslararası hukuki işlemler, antlaşmalar ve davalardan sorumlu olan birimin başıydı. Hukuk danışmanları, Bakanlık içerisinde bir hiyerarşiye bağlı kalmadan en üst makamlarla aracısız iletişim kurma rahatlığına sahipti. Bakanlığın tüm birimlerine hukuki konularda danışmanlık hizmeti verirdi ancak yalnızca Bakan ve Genel Sekretere karşı sorumluluğu vardı. Öncelikli ve en önemli görevi yürürlükteki uluslararası hukuk ve uluslararası toplumu yakından ilgilendiren konularda Bakan'a, kimi zaman Hükümete, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve hatta Cumhurbaşkanı'na danışmanlık yapmaktı. İkinci önemli görevi ise yapılan uluslararası antlaşmaların sonuçlandırılması ve onaylanması için gerekli işlemleri yerine getirmektir.⁸⁴

Açıkalin'ın hukuk danışmanlığı her zaman aranan ve ihtiyaç duyulan nitelikteydi. Bu yetenekli hukukçu diplomat, 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montrö Boğazlar Konferansı'na katılan Türk Delegasyonu'nun Genel Sekreteri olarak görev yaptı.⁸⁵ Açıkalin, bu görevi esnasında Türk tarafının önerilerinin hazırlanmasında ve yine aynı konferansta diğer ülkelerin tekliflerine karşı Türk tarafının görüşlerinin şekillendirilmesinde önemli işler yaptı. Türkiye Konferansta, Sovyetler Birliği'nin isteklerine yakın olan ve Türkiye'ye Boğazların yönetimi hususunda önemli yetkiler

⁸² Güçlü, *a.g.e.*, s. 43.

⁸³ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalin'in Şahsi Dosyası*.

⁸⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 46.

⁸⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 493.

veren bir taslak metin sunmuştu. Katılımcı ülkeler içerisinde, Japonya ve İngiltere bir tarafta, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerle Fransa diğer tarafta, farklı yaklaşımlar içerisindeydiler. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam yetkili olması, Sovyetler Birliği'nin de istediği bir durumdu. Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki isteklerini Türkiye ile karşılıklı olarak kararlaştırmayı, başka taraflarla anlaşma zorunluluğunun olmamasını kendi çıkarlarına uygun buluyordu. İngiltere, Türkiye'nin bu teklifine sıcak bakmıyordu. Konferans sonunda kimse tam anlamıyla istediğini alamamıştı ancak Türkiye; kendisine karşı savaş tehdidini hissetmesi durumu, Boğazlara askeri birlik yerleştirebilme ve egemenliğini kısıtlayan bir durum olan Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması konularında istediklerini almıştı. İngiltere ise, savaş gemilerine karşı uygulanacak sınırlamalar hususunda amaçladığı rejimi kabul ettirmeyi başarmıştı.⁸⁶

26 Kasım 1935 tarihinden itibaren Hukuk Danışmanlığı görevini başarıyla yürüten Açıkalin, 29 Mart 1937 tarihinde hiyerarşik olarak daha üst düzey bir görev olan Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Başkanlığı'na atandı ve 30 Ocak 1938 tarihinde Orta Elçilik rütbesine terfi ettirildi.⁸⁷

Genel Siyasi İşler Daire Başkanlığı, Bakanlığın en itibarlı birimlerinden biriydi. Bakanlığın en kritik ve en çok iş yükü olan dairesiydi. Atatürk'ün Hatay'ın ana yurda katılması için başlattığı süreçte bu başkanlık, Türkiye'nin konuyla ilgili politikalarının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynuyordu. Bu dairenin çalıştığı meseleler Hükümeti direkt olarak ilgilendiği konulardı.⁸⁸

1.2.12. Genel Sekreter Birinci Yardımcısı

Açıkalin, 9 Ocak 1940 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Birinci Yardımcılığına atandı.⁸⁹ Bu göreve atandığında Genel Sekreter, Numan Menemencioğlu idi.⁹⁰ Türk Dış Politikasının en etkin diplomatlarından biri olan Numan Menemencioğlu

⁸⁶ Şener, Bülent, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejimi'nin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, 7/17, s. 486.

⁸⁷ TBMM Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Ait Özlük Dosyası

⁸⁸ Güçlü, a.g.e., s. 46.

⁸⁹ *Türk Tarih Kurumu Arşivi* (TTKA) Cilt: 10, Yer: 16.

⁹⁰ *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980* (Edt. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 241.

ile aralarında çok yakın bir arkadaşlık ilişkisi vardı. Açıkalın, dostu ve meslek büyüğü olan Menemencioğlu'na karşı her zaman sadık ve saygılı olmuş, hayatı boyunca kendisi için ustam tabirini kullanmıştı. Menemencioğlu, Açıkalın'ın adeta kılavuzluğunu yapmıştı. Açıkalın Menemencioğlu'na muazzam saygı duyuyordu ve hayatı boyunca kendisi için ustam tabirini kullandı. Derin bir ortak anlayışa ve bakış açısına sahiptiler. Hiç ayrılmadan bir ekip halinde çalıştılar. Açıkalın da kendi tarzıyla Menemencioğlu kadar yetkin bir diplomattı. Bu göreve başladıktan sonra Menemencioğlu ile hemen hemen her gün bir araya geliyorlardı. Açıkalın, güvenilir bir yardımcı olarak ustasının hizmetindeydi. Menemencioğlu ve Saraçoğlu ile olan yakın ilişkilerinden dolayı ayrıcalıklı bir konumunun olduğu herkesçe bilinen bir durumdu. Geleceği parlak bir diplomattı. Henüz otuz sekiz yaşında olmasına rağmen mesleğinde çok iyi bir yere gelmişti.⁹¹

1.2.13. Moskova Büyükelçisi

1942 yılında vefat eden Merhum Büyükelçi Ali Haydar Aktay, vefatından önce yaklaşık iki yıl boyunca kendisinin Moskova Büyükelçiliği görevinden alınmasını talep etmişti. Resmî yazı yoluyla birçok kez bu isteğini Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Ancak görev yerinin kritik olması nedeniyle bu istek kabul edilmemişti.⁹² Moskova Büyükelçisi Ali Haydar Aktay'ın vefatı üzerine Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Moskova Büyükelçiliği'ne seçildi.⁹³

Açıkalın, 14 Ağustos 1942 ile 15 Ağustos 1943 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nde Türkiye'yi büyükelçi olarak temsil etti.⁹⁴ Moskova (Kuybichev)'ya⁹⁵ tayin olana kadar Saraçoğlu ile geçirmiş olduğu üç yıl Açıkalın için çok kıymetli ve ilham verici bir tecrübeydi. Saraçoğlu'nun ekibindeki bir diplomat olarak, Türk Bakan'ın

⁹¹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1055.

⁹² Şimşir, (1996), *a.g.e.*, ss. 418-422.

⁹³ Erkin, *a.g.e.*, s. 132.

⁹⁴ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

⁹⁵ Alman Orduları Sovyet topraklarında hızla ilerlemiş ve Moskova yakınlarına kadar gelmişlerdi. Başkent'in düşme ihtimali ortaya çıkınca hükümet ve meclis daha emniyetli bir yer olan Kuybichev kentine taşındı. Dış temsilcilikler de Kuybichev'e taşınmak zorunda kalmıştı. Yeni başkentte şartlar Moskova'dakinden çok daha zordu. Şimşir, (1996), *a.g.e.*, s. 421.

yükselen Sovyet tehdidine karşı öngörüsü ve kaygılarını yakından izleme şansı bulmuştu. Açıkalın, Saraçoğlu ile daima arkadaş gibi samimi bir ilişki kurmuştu. Saraçoğlu'nun yeteneklerine, cesaretine ve kararlılığına büyük saygı duyuyordu. Tanışıklıkları Cenevre'de üniversite yıllarında kadar gidiyordu.⁹⁶

Moskova Büyükelçiliği, henüz kırk yaşındaki bir diplomat için son derece kritik bir görevdi. Böylesine üst düzey ve kritik bir göreve seçilmiş olmak Açıkalın için fevkalade bir durumdu. Bu atama herkes için sürpriz olmuştu. Ancak bu atamanın yapılmasının perde arkasında çok zeki devlet adamları vardı. Moskova Büyükelçiliği, Menemencioğlu ve Saraçoğlu tarafından Açıkalın'ın yapmasını istedikleri zorlu bir görevdi. Söz konusu atamaya Cumhurbaşkanı'nın da onay vermesi önemlidir. Çünkü İnönü gibi kılı kırk yaran bir devlet adamı, yetkinliğinden emin olmadığı birinin Moskova Büyükelçisi olarak görevlendirilmesine onay vermezdi. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden itibaren İnönü dış politikayı tamamen kendi kontrolüne almıştı. Sovyetler Birliği büyükelçiliği çok hassas olunması gereken bir görev olduğunu doğal olarak iyi biliyordu.⁹⁷

1931-1933 yılları arasında Moskova'da büyükelçilik danışmanlığı yapmış bir diplomat olarak Açıkalın, Moskova'ya bu kez Büyükelçi olarak gelmeyi çok istiyor olmalıydı. 3 Ağustos 1942 tarihinde önce Bağdat'a, oradan da Tahran üzerinden Kuybichev'e uçtu. Bu yolculukta kendisine eşi hanımefendi eşlik etmedi. Birkaç gün süren yolculuk sonucunda Sovyet başkentine ulaştı. Rusya'ya gelirken kafasının içinde hiçbir önyargı getirmemişti. Şartlar çok değişmiş olmasına rağmen ülke hakkında önceden edindiği tecrübeler kendisi için çok faydalıydı. Görev yerine ulaştığında Rus psikolojisi hakkında az çok bilgi sahibiydi. Sovyetler Birliği'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi büyükelçinin dokuz yıl önce burada olduğu dönemden çok daha belirgindi.⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı süresince Moskova, her ne kadar Avrupa diplomatik çevrelerince önem verilen bir yer olmasına rağmen çok zor bir görev yeri olarak kabul ediliyordu. SSCB'de dış temsilcilik çalışanları adeta izole bir ortamda yaşıyorlardı. Haberleşme ve ulaşım güçlükleri, seyahat kısıtlamaları, diplomatların kendi ülkeleriyle

⁹⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1022.

⁹⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 60.

⁹⁸ Güçlü, *a.g.e.*, s. 61.

iletişim kurmalarındaki sıkıntılar ve her an bir bulaşıcı hastalığa yakalanma tehlikesi vardı.⁹⁹

Açıkalın'ın ilk resmi iletişim kurduğu devlet adamı, güven mektubunu sunduğu Sovyet Yüksek Konseyi Başkanı Mihail Kalinin olmuştu. Altmışlı yaşlarının sonlarına yaklaşmış olan Kalinin, Sovyetler Birliği'nin en saygın devlet adamlarından biriydi. Vladimir İlyich Lenin'in yakın çalışma arkadaşlarından olan Kalinin, düşünceleri kolay anlaşılmayan bir kişiydi. Türkiye, Sovyetler Birliği ile barış içerisinde kalmak istiyordu fakat Sovyetler Birliği'nin her an değişen politikaları, Türkiye'yi tedbir almaya zorluyordu. Açıkalın'ından önceki büyükelçi Aktay'ın, Sovyet Hükümetiyle çok iyi ilişkileri yoktu. Açıkalın, buraya gelmeden önce Türkiye'nin iyi niyetini vurgulamak üzere kuvvetli tavsiyeler almıştı. Bu amaçla Kalinin ve Molotov ile görüştü. Molotov, Stalin'den sonra ülkedeki en kuvvetli isimdi. Bu görüşmeler esnasında Açıkalın, çok belli etmeden notlar alıyordu. Not almasındaki amacı görüşmeler sonrasında tarafların konuşmalarını kelimesi kelimesine kayıt altında tutmaktı.¹⁰⁰

Açıkalın, politik durumu büyük bir dikkatle analiz ediyor ve ciddiyetle rapor ederek Ankara'yı haberdar ediyordu. Gayri resmi iletişim kurduğu Rus bakanlardan aldığı bilgilerden de faydalanarak Moskova'daki politik resmi en doğru şekilde Ankara'ya iletiyordu. Uzun yıllara dayanan sorunları birkaç ayda düzeltmeyeceğini elbette biliyordu. Bu süreç sabır ve kararlılık gerektiriyordu. Türk büyükelçi için bu adeta bir diplomatik tahammül testiydi.¹⁰¹

Açıkalın, bu hassas görevde baskı altındayken bile kararlı bir şekilde görevini yerine getiriyordu. Görev süresi boyunca Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri sık sık gerildi. Gerginliğin başlıca sebebi de Türkiye'nin savaşa dâhil olmayı reddetmesiydi. Açıkalın sakin ve güçlüydü. Gücünün etkisini çevresine kuvvetli kişiliğiyle hissettiriyordu. Molotov gibi zor adamlarla başarılı bir şekilde müzakerelerde bulunuyordu. Molotov görüşmelerde hep inatçı bir tavır takınır, soğuk bir şekilde sürekli olarak kendi görüşlerini tekrar eder ve muhatabına sayısız soru sorarak onu baskı altına alırdı. Molotov Açıkalın'ı Türkiye'nin üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalar ve bu antlaşmaların sonucunda o ülkelerin tavırlarıyla ilgili olarak çok yoğun sorulara maruz

⁹⁹ Şimşir, (1996), *a.g.e.*, ss. 419-422.

¹⁰⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰¹ Weisband, *a.g.e.*, s. 51.

birakıyordu. Aynı görüşme boyunca kimi zaman tavlama çalışıyor kimi zaman da tehdit ediyordu. Açıkalin ise büyük bir soğukkanlılıkla Molotov'un isteklerini ne kabul ediyor ne de kendisine karşı çıkıyordu. Aylar geçmesine rağmen Molotov'da en ufak bir yumuşama olmadı. 1943 yılı Şubat ayında Stalingrad'daki kritik muharebelerden sonra Molotov Türkiye'nin harp dışı olma durumunu şiddetli bir şekilde eleştirmeye başladı. Türk-Sovyet ilişkileri soğuk bir şekilde devam etti. Açıkalin, zekâsı ve boyun eğmez kişiliği sayesinde karşısında kendini kaybetmediği için Molotov'un (gönülsüz de olsa) saygısını kazanmıştı. Soğuk, bakımsızlık ve uzak oluşu Sovyet Başkenti sağlıklı bir yer yapmıştı. Sağlam yapılı bir insandı ve zor şartlara dayanabilecek güçteydi. Aslında Açıkalin Moskova'da zorlu bir teste tabi tutulmuş ve bu testi çok başarılı bir şekilde geçmişti.¹⁰²

1.2.14. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri

Cevat Açıkalin, 29 Temmuz 1943 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine atanmıştı.¹⁰³ Moskova'dan ilişkisini kesip Türkiye'ye dönen Açıkalin, 16 Ağustos 1943 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterlik görevini devraldı.¹⁰⁴ Aslında bu çok beklenen bir atama değildi. Yaklaşık bir yıldır Genel Sekreter Yardımcılığı görevini Feridun Cemal Erkin yürütmekteydi. Erkin'e göre, olması gereken, Şevki Berker'den boşalan bu kadroya Erkin'in atamasının yapılmasıydı. Ancak tercih, henüz bir yıldır Moskova'da bulunan Cevat Açıkalin'dan yana kullanılmıştı. Genel Sekreterlik, bir diplomat için mesleğin doruk noktasıydı. Açıkalin'ın yerine Dışişleri Bakanlığı Basın Genel Müdürü Selim Sarper atandı.¹⁰⁵

Açıkalin'ın Moskova günleri kısa sürdü ama çok çalkantılı geçti.¹⁰⁶ Menemencioğlu yanında yetenekli ve güvenilir bir asistana ihtiyaç duyuyordu. Bu

¹⁰² Güçlü, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 30-11-1-0_162-16-20.(29.07.1943)*

¹⁰⁴ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalin'ın Şahsi Dosyası*.

¹⁰⁵ Erkin, *a.g.e.*, ss. 134-155.

¹⁰⁶ Yücel Güçlü, Cevat Açıkalin'ın yerine Moskova Büyükelçiliği'ne Roma Büyükelçisi Hüseyin Baydur'un atandığını, Feridun Cemal Erkin ise Selim Sarper'in atandığını yazmıştır. Aslında ikisi de doğrudur. Roma Büyükelçisi Hüseyin Baydur, bu görevi 18 Ekim 1944 tarihine kadar vekâleten yürütmüş, daha sonra asaleten atanan Selim Sarper görevi, 28 Ekim 1944 tarihinde devralmıştır. Bakınız, Erkin, *a.g.e.*, s.145; Güçlü, *a.g.e.*, 63.

noktada tercihini sadakatinden ve güvenilirliğinden şüphe duymadığı Açıkalın'dan yana kullanmıştı. Açıkalın'ın yıldızı tekrar parlıyordu. Açıkalın da bu durumdan doğal olarak son derece memnundu. O kargaşa ortamında Sovyet başkentinden ayrılmak Açıkalın'ı memnun etmişti. Ancak Açıkalın, Moskova'da geçirdiği günlerden hiçbir zaman pişmanlık duymadı. O dönem, kendisi için eşsiz bir tecrübe olmuştu. Orada o tecrübeleri edinmeseydi, daha sonraki meslek hayatı muhakkak çok daha farklı olacaktı.¹⁰⁷

Menemencioğlu, 1943 yılında aldığı bu görevlendirme kararıyla Açıkalın'ın kendisinin en çok güvendiği meslektaşı olduğunu göstermişti. Moskova'da görevliyken Açıkalın'ın Ankara'ya gönderdiği mektup ve telgrafları, Saraçoğlu ve İnönü'ye arz edilmeden önce Menemencioğlu mutlaka okuyor ve gerektiği yerlerde değerlendirmeleriyle katkıda bulunuyordu. Açıkalın ve Menemencioğlu sık sık mektuplaşırlardı. Açıkalın, henüz kırk iki yaşındayken çok üst düzey bir göreve getirilmişti. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak¹⁰⁸, büyükelçiliği esnasında uğraştığı konulardan çok daha fazlasıyla ilgilenmesi gerekiyordu. Genel Sekreter olarak atanmasını takip eden günler, İkinci Dünya Savaşı'nın birçok yönden en kritik olaylarının cereyan ettiği günlerdi. Açıkalın'ın çalışma masasına gelen konuların hiç birisi kolay konular değildi. Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülecek olan dış politika stratejisi Açıkalın'ın bu konuda edindiği tecrübelerin paralelinde şekillenecekti.¹⁰⁹

Kıdemce Menemencioğlu'nun altında olmasına rağmen hem Dışişleri Bakanı'na olan yakınlığı hem de İnönü'nün kendisini bizzat tanıyor olması Açıkalın'ın çok etkin bir genel sekreterlik görevi icra etmesine vesile olmuştur. Belli ki Açıkalın'ın akıcı konuşması ve üstün ikna yeteneği İnönü'yü etkilemişti. Genel Sekreter olduktan sonra, Açıkalın'ın bakanlık çalışmalarıyla ilgili olarak getirmiş olduğu yeniliklerin en önemlisi, dış temsilciliklerden gelen resmi yazı ve telgrafların derhal İnönü'ye arz edilmesi uygulamasıydı. Bu uygulama ile dış temsilciliklerden gelen bilgi notları ve istihbarat raporlarından Cumhurbaşkanı'nın en kısa sürede bilgi sahibi olması sağlanıyordu. Böylece İnönü, Menemencioğlu ve diğer bürokratlarla aynı anda mevcut durumdan haberdar olabiliyordu. Bu nedenle Edward Weisband'ın İnönü'den aktardığı "Açıkalın

¹⁰⁷ Weisband, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰⁸ Genel sekreterlik makamının günümüzdeki adı Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'dır. www.mfa.gov.tr, (02.06.2017).

¹⁰⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 64.

bana her zaman çok yakındı ve benim için çok faydalı oluyordu”¹¹⁰ sözüne şaşırılmamak gerekiyor.

Açıkalın öz disiplini olan bir bürokrattı. Üzerinde çalıştığı konuyla ilgili gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra kendi teklifleriyle birlikte amirinin onayına sunardı. Amiri konu hakkında karar verdikten sonra aldığı talimatı tereddütsüz uygulardı, daha fazla uzatıp fikir yürütmezdi. Genel Sekreter olarak Cumhurbaşkanlığı’ndaki sunumlarını kısa ve öz yapardı. Cumhurbaşkanı genel olarak az soru sorar ancak sorduğu sorular son derece zekice ve amaca yönelik sorular olurdu. İnönü; acele karar vermek yerine ihtiyatı, önyargı yerine akılcılığı, maceracılık yerine gerçekçiliği her zaman ön planda tutmuş ve bunda da son derece başarılı olmuş bir devlet adamıydı. Açıkalın, nezaketi ve saygısıyla devlet erkânının sevgisini kazanmayı başarmıştı. İnönü, Açıkalın’ın fikirlerine değer veriyordu. Açıkalın’ın bizzat üzerinde çalışmadığı konularda bile düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Bazen kendisine ifade ettiği düşünceleri, devletin önemli kademelerindeki başka insanlara anlatması için Açıkalın’ı onların yanına gönderdiği oluyordu.¹¹¹

Sovyet başkentinde görev yaptığı dönemde Açıkalın, Sovyetler Birliği’nin niyetlerini çok iyi anlamıştı. Açıkalın’a göre Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin savaşa girmesini istemekteki en büyük amacı, askeri varlığını ülkeye sokabilmektir. Menemencioğlu ve İnönü’den bağımsız karar alması mümkün değildi ancak 1943-1945 yılları arasında devletin aldığı tüm önemli politik kararlarda Açıkalın’ın önemli katkıları vardı. O dönem Türk dış politikasının en önemli önceliği, savaşı Türkiye sınırlarının uzağında tutabilmektir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nın kendi çıkarlarına çok zararlı olduğunu görmüş, bu nedenle de savaştan mümkün olduğunca uzak durma ve savunmada kalma stratejisini benimsemiştir. Her ne gerekçe olursa olsun savaşa katılmak, ülke için çok zor günlerin yaşanacağı ve sonunda milli ve siyasi bağımsızlığı kaybetmekle sonuçlanan bir sürecin başlangıcı olacaktır.¹¹²

Şüphesiz Türkiye’nin en önemli çıkarı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını kaybedeceği bir savaşın yıkımından uzak durmaktır. Bu hususta İnönü ve bürokratları son derece başarılıydı. Hem müttefiklerle hem de Mihver devletleriyle yapılan müzakerelerde

¹¹⁰ Weisband, *a.g.e.*, ss. 35-55.

¹¹¹ Açıkalın, *a.g.m.*, ss. 999-1000.

¹¹² Güçlü, *a.g.e.*, s. 64.

son derece başarılıydılar. Her iki tarafın da propagandalarına ya da ülke içerisinde etki yaratma gayretlerine karşı sağlam durmayı başarmışlardı. Türkiye'nin savaşın içerisine çekilmek istenmesinin nedenlerinin başında jeopolitik konumu, güçlü ordusu ve zengin krom yataklarına sahip olması geliyordu. Krom, çelik üretiminde kullanılan bir metal olarak Almanya'nın en çok ihtiyaç duyduğu ve temininde güçlük çektiği hammaddelerden biriydi. Türk diplomasisi bu ortamda çok başarılı bir iş çıkarmıştı.¹¹³

1.2.15. Londra Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanlığı'nın en kritik makamı olan Genel Sekreterlik görevini iki yıl süreyle başarıyla icra ettikten sonra Açıkalın, yine bir diplomat için görev yapılacak en önemli dış temsilciliklerinden biri olan Londra Büyükelçiliği'ne tayin oldu. Genel Sekreterlik görevini, Galatasaray Lisesi yıllarından arkadaşı Feridun Cemal Erkin'e teslim etti. Böylesine önemli görevi, lise yıllarından beri arkadaş olan iki insanın birbirlerine devretmiş olmaları, her ikisinin de çok duygusal anlar yaşamasına neden olmuştu.¹¹⁴ Ataması 11 Ekim 1945 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla yapıldı.¹¹⁵ Söz konusu göreve 8 Kasım 1945 tarihinde başladı.¹¹⁶

Londra Büyükelçiliği görevini Ruşen Eşref Üneydin'dan teslim alan Açıkalın, 31 Ekim 1945 tarihinde Kahire'den ayrıldı ve 7 Kasım 1945 tarihinde Londra'ya ulaştı. Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak başarılı işler yaptığını yakından takip etmişti. Bu başarılı çalışmalarının bir karşılığı olarak da kendisini Londra Büyükelçisi olarak atadı. Açıkalın'ın İngiltere'ye karşı ayrı bir ilgisi vardı. O dönemde Londra Büyükelçiliği, kuşkusuz en kritik diplomatik görevlerden biriydi. Bu yerin hakkını verebilecek birinin atanması konusuna İnönü çok önem veriyordu. Atanan kişinin Açıkalın olması, onun yetenek ve başarılarının bir kanıtıydı.¹¹⁷

Açıkalın, önceki görevlerinde gösterdiği üstün gayret ve başarının bir mükâfatı olarak Londra Büyükelçiliği'ne atadığını biliyordu. Türkiye'nin yurt dışındaki önemli

¹¹³ Oran, *a.g.e.*, s. 398.

¹¹⁴ Erkin, *a.g.e.*, s. 155.

¹¹⁵ *BCA*, 30-18-1-2 / 109-61-6, (11.09.1945)

¹¹⁶ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

¹¹⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 69.

birçok temsilciğine 1945 yılı yaz aylarında atamalar yapılacağı önceden biliniyordu. Türk basınında bu temsilciliklere kimlerin atamalarının yapılacağı konusunda tahminler yapılmaktaydı. Her gün yeni isimler gündeme geliyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin Londra ya da Moskova büyükelçiliklerinden birine atamasının yapılacağı bekleniyordu. Atandığı her yeni göreve başlamadan önce Açıkalın çok iyi bir hazırlık çalışması yapar, görevin gerektirdiği bilgi ve donanıma sahip olabilmek için azami gayret gösterirdi. Londra Büyükelçiliği görevine hazırlık sürecinde de kendine Avrupa dillerinde yazılmış kitaplardan oluşan muazzam bir kütüphane yaptı. İngilizcesini ilerletmek için lisan çalıştı. Londra'da görev yapmak en büyük hayallerinden biriydi ve bunu başarmıştı. Bu mutluluk, heves ve ülkesine hizmet edecek olmanın heyecanı ile yeni görev yerine hareket etmişti.¹¹⁸

Cevat Açıkalın Londra'ya atandığında kızları Gülten (Devres) on üç yaşındaydı. Kızının anlatımına göre, Londra'ya vardıkların yıkık bir şehir bulmuşlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın izleri net bir şekilde görülüyordu.¹¹⁹ Londra'ya ulaşıp göreve başladıktan on yedi gün sonra Buckingham Sarayı'nda Kral George VI.'ya güven mektubunu arz etti. Geleneklere uygun olarak, Buckingham Sarayı'ndan çıkan araçlar yeni büyükelçi ve beraberindeki personeli almak için elçiliğe kadar geldiler ve tören sonunda tekrar aynı yere bıraktılar. Açıkalın, Kral'a Türkiye Cumhurbaşkanı'ndan sıcak dostluk mesajları getirmişti. İnönü Açıkalın'dan, İngiliz Hükümeti ve halkına en iyi dilek ve başarı temennilerini, Türkiye'nin geçmişteki politikalarında bir değişiklik olmayacağını, karşılıklı dostluğa sarsılmaz bir biçimde bağlı kalacağını Kral'a iletmesini istemişti. Kral George VI, İnönü'nün mesajlarını aynı içtenlikle yanıtladı. Yeni atanmış Büyükelçi, iki ülke arasındaki yakın işbirliğinin devamı noktasında Türk dış politikasının 1939 yılında imzalanmış olan Türk – İngiliz Dostluk Antlaşması temelinde şekillendiğini belirtti.¹²⁰ Açıkalın ve beraberindeki elçilik personeli İngiliz Kraliyeti tarafından onur verici bir şekilde ağırlandılar.¹²¹

¹¹⁸ Güçlü, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁹ Açıkgöz, *a.g.m.*, s. 4.

¹²⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 592.

¹²¹ *Aydın Tarihi*, No 20, (1–30 Kasım 1945), s. 23.

Açıkalm, İngiltere toplumunda son yıllarda izlenen devlet politikalarına karşı bir öz eleştiri olduğunu gördü. İngiliz kamuoyunda, ahlakın ön plana çıkarılmasını isteyen bir irade oluşmuştu. Şunu söylüyorlardı:

“Biz küçük bir ülkeyiz ve bu nedenle de bu gerçeği göz önüne alarak dış politikamızı belirlemeliyiz. Oportünizm ve kibirle ülke olarak güç ve itibarı elimizde tutmaya devam edemeyiz. Artık bu politikayı idame ettirebilecek kuvvetimiz yok. Yeni oluşan denge sisteminde Amerika Birleşik Devletleri deniz ve havada, Sovyetler Birliği karada kontrolü sağlamayı başardı. Biz, fiziki güç ve kaba kuvvetin hâkim olduğu bir dünyada değil ancak hukukun, düzenin ve adaletin hâkim olduğu bir dünyada ayakta kalmayı başarabiliriz.”¹²²

Savaş sonrasında 1945 yılı Temmuz ayında yapılan seçimlerden Clement Attle'nin başında bulunduğu İşçi Partisi, Winston Churchill önderliğindeki muhafazakârları geride bırakarak birinci çıkmıştı. Yeni hükümette Ernest Bevin Dışişleri Bakanlığına getirildi.¹²³ Ancak iktidarı alan bu hükümetin önünde çok ciddi sorunlar vardı. Savaştan çok ciddi darbe almış ülkeyi yeniden inşa etmenin yanında İngiltere'nin yeniden ekonomik kalkınmışlığı yakalamasını sağlamaları gerekiyordu. Bunların yanında, savaş sonrasında oluşan dünya düzeni de İngiltere'nin çıkarlarının güvenliği açısından bir rahatlık sağlamamıştı. Almanya tehlikesi geçmişti ancak bu kez farklı tehditler ortaya çıkmıştı ve bu tehditlere karşı koymak zorunda olan İngiltere'nin eski gücü kalmamıştı. ABD'nin, elinde nükleer silah olduğunu göstermesi, İngiltere'nin bu silahlara mutlaka sahip olması gerektiği gerçeğini ortaya koymuştu. Bu nedenle de onca ekonomik sıkıntıya rağmen silahlanmaya çok ciddi bir bütçe ayırması anlamına geliyordu. Yakın zamanda SSCB, karşısına çok ciddi bir tehdit olarak çıkabilirdi. Dışişleri Bakanlığına getirilen Ernest Bevin, Sovyetler Birliği'ne karşı çok temkinliydi. İngiltere'nin çıkarları için asıl tehdit bu ülkeydi. İlk olarak, Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altında bulunan Doğu Avrupa coğrafyasından endişe duyuyordu. Avrupa'da böyle bir etkinin varlığı çok rahatsız ediciydi. İkinci olarak; Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarının İngiltere'nin Akdeniz ve Orta Doğu'daki mevcut durumuna zarar verecek nitelikte olduğunu değerlendiriyordu. Sovyetler Birliği, İtalya'nın eski sömürgesi Trablusgarp için Birleşmiş Milletler nezdinde vesayet talebinde bulunmuştu. Bu girişim Ernest Bevin'i ciddi manada

¹²² Güçlü, *a.g.e.*, s. 70.

¹²³ Erkin, *a.g.e.*, s. 156.

rahatsız etti. Bevin, Orta Doğu'da ve Akdeniz'de İngiltere'nin en etkin "büyük güç" özelliğini devam ettirmek zorunda olduğuna inanıyordu ve bu hususta kararlıydı.¹²⁴

Orta Doğu'daki güçlü konumunu sürdürebilmesi için İngiltere açısından Türkiye'nin dostluğu son derece önemliydi. Zayıf bir Türkiye Whitehall (İngiliz Hükümeti)'in Orta Doğu'daki konumuna zarar verebilirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından itibaren Türkiye kendi iç meselelerini çözmüş, ülke içinde istikrarlı bir ortam sağlamıştı. Ancak Sovyetler Birliği Türkiye'ye ciddi bir baskı uygulamaya devam ediyordu. Bu nedenle de Türkiye, kendisini sürekli bir savaş tehdidi altında hissediyordu. Bulgaristan'da bir harekâta her an hazır şekilde bekleyen Sovyet ve Bulgar orduları vardı. Sovyet basınında ve radyosunda sürekli olarak Türkiye aleyhtarı yayınlar yapıyordu. Sovyetler, Kars ve Ardahan üzerinde hak talep ediyorlardı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, bu konu üzerine Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi ile bir takım görüşmelerde bulundu. Ancak, istediğini alamayan Molotov, 1945 yılı Haziran ayında görüşmeleri kesme kararı aldı. Molotov'un bu tutumu Türkiye'yi son derece rahatsız etmişti. Sovyetlerin istekleri bununla da sınırlı değildi. Türkiye'nin tek başına güvenliklerini sağlayamadığı gerekçesiyle İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında askeri üs kurma istekleri vardı. Sovyetlerin bu üsleri kurmak istemesinde "Boğazların güvenliği" bir bahaneden öte bir şey değildi. Buradaki asıl amaçları Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'u nüfuzları altına almaktı. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin bazı kısımlarında değişiklikler yapılmasını, buna ek olarak boğazlar konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ikili bir antlaşma yapılmasının zorunlu olduğunu iddia ediyorlardı.¹²⁵

Sovyet Hükümeti bu taleplerinin ciddiyetini göstermek için, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ni Dışişleri Bakanlığına çağırarak SSCB'nin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiklerini, o dönemden beri şartların çok değiştiğini ve bu nedenle değişen şartların gerektirdiği değişikliklerin yapılmasının zorunlu olduğunu bildirdiler.¹²⁶ Rusların bu adımı, Türkiye'nin beklediği bir durumdu. Bu taleplerdeki gizli amaçlarından biri Boğazları, Karadeniz'e kıyıdaş olmayan tüm

¹²⁴ İrkiçatal, Eftal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları için Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 1/15, s. 32.

¹²⁵ Güçlü, a.g.e., s. 71.

¹²⁶ Lika, İldir, *The Quest for Security: Soviet Union's Demands from Turkey (1945-1946)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli, 2013, s. 20.

ülkelere kapatmaktı. Bu amaç İngiltere'yi doğrudan ilgilendiriyordu. İngiltere'nin böyle bir değişikliğe olur vermesi mümkün değildi. Türkiye bu nedenle Sovyetleri direkt olarak karşısına almak yerine, konuyla ilgili ciddi çıkarları bulunan İngiltere'yi devreye sokmaya çalışacaktı.¹²⁷ Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın 4 Nisan 1945 tarihinde SSCB'ye nota vererek, 1925 Antlaşması'nın değiştirilmesinin mümkün olabileceğini, SSCB'nin bu konu ile ilgili tekliflerini beklediklerini bildiren bir nota verdi.¹²⁸ Türkiye, burada SSCB ile diyalog sürecini devam ettirmek istediğini göstermeye çalışmıştı.¹²⁹

Kremlin'in talepleri içerisindeki en tehlikeli olanı askeri üs kurma ile ilgili olanıydı. Bu üsler bahanesiyle ülkeye sokacakları askerlerle tüm Türkiye'yi kontrolleri altına alabileceklerdi. 1945 yılı Haziran ayında iki ülke arasında yapılan müzakerelerde Sovyetler Birliği'nin öne sürdüğü taleplerinden biri de Haydarpaşa İskeleyi'ne uluslararası bir askeri üs kurulmasıydı. Haydarpaşa, Türkiye'nin Asya kısmındaki demiryollarının başlangıç noktası olan merkezdir. Avrupa'dan gelen tüm trenler buradan geçmek zorundaydı. Haydarpaşa'da bir üs sahibi olmak SSCB'ye, yalnızca Boğazlar değil tüm İstanbul üzerinde bir hâkimiyet kurma imkânı verecekti. Asya ve Avrupa istikameti yönündeki tüm trafik kontrol altına alınacaktı. Bunun yanında Türkiye'nin en büyük deniz üssünün bulunduğu Gölcük, İstanbul ve çevresinde bulunan Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşları ve kültür merkezleri etki altına alınmış olacaktı.¹³⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin yirminci kuruluş yıldönümü vesilesiyle Londra Büyükelçiliği'nde bir faaliyet düzenlenmişti. Bevin bu faaliyete katılmış ve bir de konuşma yapmıştı. O zamanki Vatan Gazetesi'nin muhabiri bu konuşmayı haber yaptı. Gazetede şu ifade manşet olmuştu:

“İngiltere kendi çıkarlarını korumak için Türkiye'yi her türlü tehlikeye karşı savunmak zorundadır. Türkiye insanlık medeniyetinin beşiğidir. Her alanda gelişmiş bir Türkiye, İngiltere'nin en büyük isteğidir. Güçlü bir Türkiye Britanya Krallığı için elzemdir. Türkiye'nin yanı sıra Akdeniz ve Yakın Doğu'da bulunan ülkelerin gelişmesini sekteye uğratacak tüm girişimler İngiltere tarafından engellenecektir.”

¹²⁷ Bilgin, Mustafa Sıtkı, “British Attitude Towards Turkey's Policies in the Middle East (1945-1947)”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2002, (33), s. 258.

¹²⁸ Demirel, Mehmet Arif, *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016, s. 130.

¹²⁹ Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, 7/34, s. 260.

¹³⁰ Güçlü, a.g.e., s. 72.

Sovyetlerin taleplerini, Ortadoğu'daki çıkarları için bir tehdit olarak gören İngiltere, Türkiye'ye olan desteğini net bir şekilde ifade etmişti. Türkiye'nin yanında sağlam bir şekilde duracaktı. 1939 yılında İngiltere ile Türkiye arasında yapılmış olan antlaşma hukuken hâlâ yürürlükteydi ve Türkiye'nin var olan tek müttefiklik antlaşmasıydı. Ancak İngiltere'nin Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne karşı savunabilecek gücü ve yeterli kaynakları olup olmadığı konusunda kuşkular vardı. Nitekim Türkiye'nin kuşkuları 1947 yılında haklı çıkacaktı. Ciddi bir ekonomik krize giren İngiltere, koşulların zorlamasıyla, o yılın ilkbahar aylarında Türkiye'ye yaptığı yardımları ciddi ölçüde kesmek zorunda kalmıştı. Bu şartlar altında Türkiye'nin sıkıntılarında bir "İngiltere çözümünün" fayda sağlayacağı artık düşünülemezdi. İngiltere Hükümeti, Hazine'nin baskılarına daha fazla dayanamayarak, Türkiye'ye bir süredir yaptığı deniz aşırı ekonomik yardımları kesmek zorunda kaldı.

Eskiden beri Orta Doğu'da etkin bir ülke olduğu için, Türkiye Savaş sonrası dönemde de İngiltere ile yakın işbirliği içinde olma politikasını devam ettirdi. İngiltere; Türkiye'nin de dâhil olduğu Orta Doğu'yu, Batı ile Sovyetler Birliği'nin mücadelesinde anahtar faktör olarak görüyordu. İngiltere'nin korktuğu senaryo şu şekildeydi: Batı'nın etkinliğinin azalmasıyla Orta Doğu'da ortaya çıkacak boşluğu Sovyetler Birliği hemen dolduracaktı. Komünizm önce bu coğrafyada daha sonra da Afrika'da yayılacaktı. Bu senaryo gerçekleşirse, İngiltere'nin hem Asya hem de Afrika'daki çıkarlarına ciddi şekilde zarar gelecekti. Bölgeden elde ettiği petrol ve pamuktan mahrum bırakılacağı için, Orta Doğu'da komünizme karşı kaybetmek İngiltere'yi ekonomik açıdan da ciddi şekilde vuracaktı.¹³¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonrasında Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerinin önemi ve hassasiyeti göz önüne alınca, Londra Büyükelçiliği görevi, Açıkalın'ın o zamana kadar yaptığı görevler içerisinde en zoru olduğunu söylenebilir. 1940'lı yılların sonlarına doğru Soğuk Savaş'ın yoğunlaşmasıyla beraber Açıkalın'ın üzerindeki yük de arttı. Türkiye'nin NATO'ya üyelik girişimlerini başlatmasında Açıkalın'ın aktif bir rolü yoktu ancak NATO'ya üye olmanın Türkiye'nin savunma ve dış politikasının temel prensibi olmasında Açıkalın'ın önemli etkileri olmuştu.¹³²

¹³¹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 73.

¹³² Erkin, *a.g.e.*, s. 268.

Açıkalin'a göre, Birleşmiş Milletler ve Kuzey Atlantik Antlaşmaları, Türk dış politikasının iki temel prensibi olarak benimsenmişti.¹³³

Açıkalin, kendisini tanıyan, kendisiyle bir şekilde ilişki kuran herkesin saygısını kazanmayı başarmıştı. Bilhassa, göreve yönelik teşkilat ve planlamadaki üstün yeteneğiyle ün yapmıştı. Misafirperver bir kişiliğe sahipti. Temsil ve ağırlama faaliyetlerine yönelik olarak Türk Büyükelçiliği Hizmet Binası'nın yenilenmesini sağladı. Temsil konularında kendisinin en önemli yardımcısı; sosyal bir kişiliğe sahip olan, güzel arkadaşlıklar kurabilen, kurduğu bu arkadaşlıkları devam ettiren biri olarak eşi hanımefendiydi. Büyükelçilik, aynı zamanda çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sosyal kuruluşlarla da iletişim içindeydi. Bu kuruluşlar, Türkiye'nin tanıtımına yönelik olarak yapılmış konuşma, toplantı, gösteri gibi faaliyetlerde büyükelçiliğe davet edilirdi.

Açıkalin hem İngiltere'yi hem de İngilizleri çok sevmişti. Londra'da geçirdiği yıllardan çok keyif aldı. Eşiyle birlikte mümkün oldukça ülke içerisinde değişik yerleri görmek için geziler yaptılar. Mesleki konumunun el verdiği ölçüde değişik mesleklerden ve sosyal katmanlardan çok sayıda insanla tanıştı, onlarla bir araya geldi. Açıkalin ve eşi hanımefendi İngiltere coğrafyasının adeta aşığıydılar. En sevdikleri şeylerden biri de birkaç günlük gezilerle Cornwall, Lake District gibi yerlere gitmekti. Açıkalin'ın İngiltere ile ilgili bilgi hazinesinde kalan boşluklar, bu aktivitelerle tamamlanıyordu. Londra Büyükelçiliği görevi Açıkalin'ın Birleşik Krallığın düşünce yapısı, gelenekleri ve siyasi sistemleri hakkında çok kapsamlı bir bilgi seviyesine ulaşmasını sağlamıştı. Açıkalin, Britanya devlet kurumlarının ciddiyetini ve istikrarını saygı ve hayranlıkla gözlemlemişti.¹³⁴

1.2.16. Roma Büyükelçiliği

Cevat Açıkalin, 11 Ekim 1954 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği'ne atandı. 25 Ekim 1961 tarihine kadar bu görevine devam etti. Başarılarla

¹³³ Açıkalin, Cevat, *La Turquie Devant les Problemes Internationaux*, Banco di Roma, Roma, s. 23.

¹³⁴ Güçlü, *a.g.e.*, s. 73.

dolu bir meslek hayatının son aşamasındaki bir diplomatın atanmasının yapılması, Türkiye'nin İtalya ile olan ilişkilerine verdiği önemin bir göstergesiydi.¹³⁵

Roma, bir diplomatın görev yapabileceği en güzel şehirlerden biriydi. Doğa güzelliklerinin yanında insanların son derece sıcakkanlı olduğu İtalya'da Açıkalın, meslek hayatının en keyifli yedi yılını geçirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı rejim değişikliğinin ardından demokratik ülkeler tarafına geçen İtalya, bir yandan savaşın verdiği zararları telafi etmeye çalışırken diğer yandan uluslararası ortamda barışçıl bir dış politika takip ediyordu. Ülke olarak hedefler, geçmiş döneme göre çok daha alçakgönüllü, sade ve gerçekçiydi. Yöneticiler ve kamuoyu, İtalya'nın bir süper güç olmadığını kabullenmiş, ulusal kaynakları ve ekonomik gücü ölçüsünde uluslararası arenada makul bir yer edinme stratejisi benimsemişlerdi. Kurulduğu andan itibaren NATO'ya üye olmak suretiyle ülke savunmasını bu organizasyona devretmiş olması ülkeyi rahatlatmış, hükümetin, ekonomiyi ve vatandaşlarının refah düzeyini arttırmaya yönelik politikalar geliştirmesine imkân sağlamıştı. İtalyan karar alıcılar, diğer bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye ile ilişkilerine önem veriyorlardı. Büyükelçi Açıkalın, iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin artırılması noktasında önemli çalışmalar yaptı. Başta Cumhurbaşkanı Luigi Einaudi olmak üzere, üst düzey devlet adamlarıyla yakın dostluklar kurdu. Türkiye'nin barışçıl dış politikasını ve iyi niyetini birinci ağızdan iletme imkânı buluyordu. Diğer yandan, yalnızca siyasi elitlerle değil toplumun her kesiminden insanlarla ciddi ve samimi ilişkiler kurmaya özen gösterdi. Açıkalın'ın büyükelçiliği süresince Türk – İtalyan ilişkileri, yakın ve samimi işbirliği içerisinde ortak çıkarlar doğrultusunda sürekli bir gelişim gösterdi. Çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirildi, ticaret hacmi önemli ölçüde arttı. Dürüstlüğü ve sağduyusuyla kendisini tanıyan tüm İtalyan vatandaşlarının sevgisini kazanan Açıkalın, çok başarılı ve keyifli geçen yedi yılın sonunda 25 Ekim 1961 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden kendi isteğiyle istifa etti.¹³⁶

¹³⁵ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*, ayrıca bkz. TBMM Cumhuriyet Senatosu Üyelerine Ait *Özlük Dosyası*.

¹³⁶ Güçlü, *a.g.e.*, ss. 81-88.

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE CEVAT AÇIKALIN

Atatürk Dönemi'nde Türkiye dış politikasında, ülkenin içerisinde bulunduğu koşullara göre değişik stratejiler benimsendi. Millî Mücadele süresince, Misak-ı Millî ve tam bağımsızlığın esas alındığı bir dış politika izlenirken, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uluslararası ortamda oluşan dengeleri göz önünde bulunduran bir dış politika benimsendi. Bu dönemde diğer ülkelerle olan ilişkilerde tarihi dost ya da tarihi düşman anlayışı yerine millî çıkarların yönlendirdiği bir politika kabul edildi.¹ Batı'ya yönelme, Batı demokrasisini ülke içerisinde tesis etmek, yeni Cumhuriyeti kuranların inandığı ortak bir amaçtı. Medeniyet, Batı ile eş anlamlı kabul ediliyordu. Dış Politika da bu anlayış doğrultusunda şekillendirilmişti.²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye topraklarının İtilaf Devletlerince işgal edilmesinin nedeni, Anadolu ve Boğazların jeopolitik ve jeostratejik öneminden kaynaklanmaktaydı. Ancak işgal gerekçelerini çok başka bahanelerle meşru göstermeye çalışmışlardı. Türk Milli Hareketi, bu işgalci güçlere karşı askeri mücadelenin yanında siyasi alanda da mücadele etti. Bir yandan muharebeler devam ederken, diğer yandan kurulacak bağımsız devletin siyasi ilişkilerinin düzenlenmesi için uğraşılıyordu.³

2.1. 1920-1923 Dönemi Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı özellikle Avrupa'da çok büyük kayıplara neden olmuştu. Savaş sonunda yalnızca yenilen devletler değil savaştan galip çıkanlar da çok büyük bir güç kaybına uğramıştı. Galip devletler, bir daha savaş çıkarmaya cesaretlerinin ve

¹ Yılmaz, Mustafa, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Uygulama Esasları", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.105.

² Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam Cilt II (1938-1950)*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 52.

³ Yılmaz, Murat, *Mustafa Kemal'in Dış Politika Anlayışı ve 19 Mayıs 1919'dan Lozan'a Geline Süreçte Türk Dış Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Kütahya, 2009, s. 58.

imkânlarının olmaması için yenilen devletlere ağır şartları olan antlaşmalar imzalatma yoluna gitmişlerdi. Başta İngiltere olmak üzere galip devletler, zorla imzalatırdıkları bu antlaşmalar sonrasında oluşan yeni düzeni muhafaza etmeye yönelik bir dış politika izlediler.⁴

Yaşanan süreçte, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Milli Hareketi'nin siyasi hedefleri, henüz bu hareket tam şeklini almadan, Misak-ı Millî ile belirlenmişti. Misak-ı Millî, ilan edilir edilmez büyük devletlerden tepki görmüş ve kabul edilemez bulunmuştu. Büyük devletlerin oluşturmak istedikleri sistemle çelişmesi nedeniyle, dönemin Türk Dış Politikası, mevcut dünya düzenine uyumlu değildi. Dünyada kabul görmeyen bir politikanın hayata geçirilmesi güç kullanmayı, yani silahlı mücadeleyi gerektiriyordu. Başka bir seçeneği kalmayan Türk Milli Hareketi güç kullanmak zorunda kalmış, bu yolla başarılar elde ettikçe de büyük devletlere karşı diplomatik durumu güçlenmiş, karşısındaki blok zamanla yumuşamak zorunda kalmıştı.⁵

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM, dış ilişkiler açısından çok yalınzdı. Komşu ülkelerden İran, Ermenistan ve Azerbaycan ile ilişki içerisine girmek o şartlarda mümkün değildi. TBMM, bir yandan silah kullanarak var olma mücadelesi verirken diğer yandan dış politikada kendisine dayanak ülke ya da ülkeler bulmayı yapılacak ilk işler arasına almıştı. Bu durumda akla ilk gelen ülke Rusya oldu. Türklerin ezeli düşmanı Çarlık Rusya 1917 yılının Şubat ayında yıkılmıştı. 7 Kasım 1917 tarihinde Bolşevikler olarak adlandırılan ihtilalci kadro yönetimi ele geçirdi. Bu yeni iktidarın ilk uygulamaları, iki ülke arasındaki tarihi düşmanlığı sonlandıracak nitelikteydi. 3 Mart 1918 tarihinde Sovyet Rusya ile İttifak Devletleri arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması⁶ ile 1878 yılında kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye iade edildi. Bu nedenle, hâlâ şüpheler devam etse de Yeni Rusya, birlikte çalışılabilir bir müttefik olarak görülmeye başlanmıştı.⁷

Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Batı ile Rusya arasındaki ilişkiler kopmuştu. Kurulan yeni rejimi kendisine tehdit gördükleri için; İngiltere ve Fransa,

⁴ Gönlübol, Mehmet, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985, I/2, ss. 1-16, s. 1.

⁵ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 4

⁶ Kamel, Ayhan, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 35.

⁷ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, s. 365.

devrim sonrasında ülkede çıkan iç savaşı körüklediler. Bolşeviklerin savaştığı gruplara asker ve silah yardımı yaparken, Rusya'ya da ambargo uyguladılar. Bu girişimler Rusya'yı yeni Türkiye'nin müttefiki haline getirdi.⁸ Sovyet yöneticilerin Milli Mücadele'yi desteklemelerinin nedeni; Çarlık Rusya'yı geri getirmek maksadıyla kendilerine karşı açılan savaşla, Türkiye'yi paylaşma girişimlerinin arkasında aynı güçlerin olduklarına inanmaları, yapılanların aynı oyunun birer parçası olarak görmeleriydi.⁹

Açıldıktan üç gün sonra, henüz İcra Vekilleri Heyeti dahi seçilmeden, 26 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin geçici idarecilerinin aldığı bir kararla Sovyetler Birliği icra Komiserleri Heyeti'ne bir mektup yazıldı. Mektupta, emperyalizme karşı ortak mücadele azmi vurgulanmıştı. Bu mektup, Yeni Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin başlangıcı olmuştu.¹⁰

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması da TBMM'nin dış politikasına etki eden önemli bir gelişmeydi. Çok ağır şartlar öngören söz konusu Antlaşma, Türk halkı ve elitleri arasında bir ümitsizlik ve moral bozukluğu yaratacağı yerde aksine direnme ruhunu kamçulamıştı. Bu nedenle de bu antlaşmayı imzalayanlar istemeyerek Milli Mücadeleyi besledi, güçlendirdi.¹¹

Büyük Devletler Sevr Antlaşması'nı hazırlarken Sovyetler Rusya'yı hesaba katmamışlardı. Söz konusu antlaşma, ihtilal geçirmiş Sovyet Rusya'nın çıkarlarına ters bir antlaşmaydı. Sevr Antlaşması'nın yok sayılması için mücadele eden Türklerin yanında olmuştu Sovyet yöneticiler.¹² Nitekim Türk Milli Hareketi, askeri gücünü başarılarla kanıtladıkça ve siyasi alanda kazanımlar elde ettikçe, mevcut dünya düzeniyle çatışmak zorunda kalmış diğer bir ülke olan Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri sağlamlaşmıştı.¹³

⁸ Sandıklı, Atilla, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 43.

⁹ Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 154.

¹⁰ Aydemir, (2001), *a.g.e.* s. 365.

¹¹ Aydemir, (2001), *a.g.e.* s. s. 390.

¹² *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980*, (Edt. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 100.

¹³ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 4.

Milli Mücadelenin liderleri, güç kullanmakla birlikte aynı zamanda mücadelelerinin uluslararası meşruiyetinin kabul görmesi için de girişimlerde bulunmuşlardı. Bu doğrultuda, Wilson Prensipleri'nin on ikinci maddesi¹⁴ Milli Mücadele'nin bir gerekçesi olarak uluslararası arenada öne sürüldü.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu çok zayıf ve fakir bir durumdaydı ancak savaştan galip çıkmalarına rağmen İtilaf devletlerinin durumu da hiç iç açıcı değildi. Hem kendi iç işlerinde hem de kendi aralarında uğraşmak zorunda oldukları sorunları vardı. Türk dış politikasının yapıcıları, ülkenin iç koşullarını değerlendirdikleri gibi uluslararası ortamı da iyi analiz etmişlerdi. Bu nedenle de gerçekçi yaklaşımlarla tam bağımsız bir ülke hedefine ulaşmaya inanmışlardı.¹⁶

Türk Milli Hareketi, Kurtuluş Savaşı ile aslında Batılı büyük devletlere karşı bir ölüm kalım mücadelesi veriyordu. Milli Hareketin önderleri, kendi içlerinde bu gerçeği yaşarken bu mücadeleyi uluslararası ortama çok ustaca yansıtmışlardı. Batılı büyük devletleri muhatap almayarak onlarla direkt bir sürtüşme yaşamaktan kaçındılar. Mücadelelerini, ülkelerini işgal eden Yunan Ordusuna karşı bir direniş olarak göstermeye özen gösterdiler.¹⁷

Yeni Türkiye'nin nasıl bir dış politika izleyeceği, hareketin henüz başında yapılan kongrelerde alınan kararlarda kendini göstermişti. Türkiye'nin kendi sınırları içerisinde bir bütün olarak görülmesi yanında diğer bağımsız ülkelerle eşit kabul edilmesi vazgeçilmez bir şart olarak kabul edilmişti. Wilson Prensipleri, Milli Mücadele'nin amaçlarına uygun maddeler içeriyordu. Bu nedenle ABD ile iletişim kuruldu ve bu devletin desteği alınmaya çalışıldı.¹⁸

Yaklaşık üç yıl süren Türk Kurtuluş Savaşı başarıyla sonuçlandıktan sonra, önce geçici ateşkesi öngören Mudanya, sonrasında da kalıcı barışın sağlanması için Lozan Konferansları düzenlendi.¹⁹

¹⁴ "Her milletin kendi kaderini kendisi belirleme hakkı."

¹⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁶ Milli Mücadele dönemi ile ilgili ayrıntılı bir durum değerlendirmesi için bkz: Tural, Sadık K., *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 15-101.; Sandıklı, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁷ Oran, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁸ Sandıklı, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁹ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 5.

2.1.1. Mudanya Konferansı

Yunan Ordusu'nun yenilgiye uğratılarak İzmir ve Bursa'nın Türk Ordusu tarafından geri almasından sonra Müttefikler, 23 Eylül 1922 tarihinde çatışmaların durdurulması ve İzmir ya da Mudanya'da bir ateşkes antlaşması için toplanılması teklifinde bulundular. Mustafa Kemal Paşa, bu teklifi 29 Eylül 1922 tarihinde kabul ettiğini ve Batı Cephesi Orduları Komutanı İsmet Paşa'yı söz konusu toplantıya TBMM temsilcisi olarak atadığını bildirdi.²⁰ Mudanya Konferansı İsmet Paşa'nın başkanlığında, Fransa temsilcisi General Charpy, İngiltere temsilcisi General Harrington ve İtalya temsilcisi General Monbelli'nin katılımıyla toplandı.²¹ İsmet Paşa dışında Türk Heyetinde Asım (Gündüz) Paşa, Tevfik (Bıyıklıoğlu) ve Tahsin Bey bulunmaktaydı.²²

3 Ekim 1922 tarihinde başlayan görüşmelerde tarafların üzerinde uzlaşamadığı bazı hususlar nedeniyle zaman zaman gerginlikler olmuştu. Görüşmelerin hemen başında İsmet Paşa'nın, Trakya'nın Yunan Orduları tarafından derhal boşaltılması gerektiği talebi müttefikler tarafından reddedilmişti. İlerleyen aşamalarda Müttefikler Türk tarafının bu talebini kabul ettiler. Nihayetinde 10 Ekim 1922 tarihinde bütün konularda uzlaşmaya varıldı ve Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922 tarihinde imzalandı.²³ Bu antlaşmanın yapılmasına Yunanistan itiraz etti ve imzalanmaması için direnç gösterdi.²⁴ Antlaşmaya göre; Türk-Yunan çatışmasına son verilecek, Trakya bölgesi on beş gün içerisinde tahliye edilecek, İstanbul ve Boğazlar Türkiye idaresine teslim edilecek ancak işgal orduları o bölgede kalmaya devam edecekti.²⁵

Bu arada TBMM, kalıcı barışın sağlanması için yapılacak olan barış konferansının yapılacağı yer olarak İzmir'i teklif ettiğini bildiren bir notayı 4 Eylül 1922 tarihinde Müttefik ülkelere gönderdi. Müttefikler, 27 Ekim 1922 tarihinde verdikleri yanıtta, konferansın Lozan'da toplanmasını istemişler ve TBMM Hükümeti ile birlikte İstanbul

²⁰ Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 274.

²¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 331.

²² Balcıoğlu, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2012, s. 322.

²³ Gönübol, Mehmet, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 40.

²⁴ Akyol, T. ve S. Kaplan, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 12.

²⁵ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

Hükümetini de söz konusu konferansa davet etmişlerdi. İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesi Ankara'da ciddi rahatsızlık yaratmıştı.²⁶

2.1.2. Lozan Konferansı

Mondros Antlaşması sonrasında Türkiye'ye dikte ettikleri uygulamalar nedeniyle TBMM Hükümeti, güç kullanmak zorunda kalmış ve elde ettiği askeri başarılarla Batılı güçleri kendi siyaseti çizgisine getirmeyi başarmıştı. TBMM'nin askeri başarısının en önemli aşaması, İzmir'in 9 Eylül 1922 tarihinde kurtarılması olmuştu. Bu tarihten itibaren bir barış antlaşması için süreç başlamış oldu. Birinci Dünya Savaşından galip çıkan devletler, yenilenlerle imzaladığı hiçbir antlaşma için müzakere masasına oturmamışlardı. Lozan Konferansı bu yönüyle, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan diğer antlaşmalardan farklılık göstermektedir. Konferans, 21 Kasım 1922 tarihinden 25 Temmuz 1923 tarihine kadar devam etti. 4 Şubat-25 Nisan 1923 tarihleri arasında görüşmeler kesildi.²⁷ Lozan Antlaşması 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'de onaylanarak kanunlaştı.²⁸

TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından 28 Ekim 1922 tarihinde Lozan Konferansı'na davet edildi. Aynı Konferansa İstanbul Hükümeti de davet edilmişti. TBMM için, kendinden başka bir makamın Türkiye'yi temsil etme girişimde bulunması kabul edilemez bir durumdu.²⁹ Kendi Hükümeti de davet edilen Sadrazam Tevfik Paşa'nın Lozan'a gönderilecek delegelerin seçimiyle ilgili olarak TBMM reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndermesi, TBMM'de çok ciddi rahatsızlık yarattı. Bu koşullar altında Lozan'a gidilmesi mümkün görünmüyordu. Bu nedenle 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatlık ve Halifelik makamlarının birbirlerinden ayrılarak Saltanatın kaldırılmasına karar verildi.³⁰

²⁶ Gönlübol, (1997), *a.g.e.*, s. 41.

²⁷ Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Cilt III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 98.

²⁸ Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1985, s. 69.

²⁹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 333.

³⁰ Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 156.

Lozan barış görüşmelerine Türkiye ve İngiltere'nin yanı sıra, İtalya, Fransa, Japonya, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya katılacaktı. Boğazlarla ilgili konularda katkı sağlamaları için Türkiye'nin talebiyle Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan da davet edildi.³¹ Bulgaristan, Belçika ve Portekiz, geneli ilgilendirmeyen belirli konularda görüşmeler için konferansa katıldılar. ABD ise konferansa yalnızca gözlemci statüsünde katıldı.³²

Konferansta Türk tarafının mücadele ettiği başlıca devletler İngiltere, Fransa ve İtalya idi. Bu devletler Osmanlı Devleti'ni asırlarca sömürmüş, hakkını yemişti. Bu konferansta da bu kazanımlarını kaybetmemek adına, yeni kurulacak Türk devletinin mümkün olduğunca güçsüz ve kendilerine bağımlı olmasını sağlayacak bir sonucun ortaya çıkması için uğraşacaklardı. Konferansa katılan diğer ülkelerin böyle bir stratejileri yoktu. Japonya, Yugoslavya, Romanya, kendi ülkeleriyle ilgili konularda görüş bildirmek ve oy kullanmak için oradaydı.³³ Türkiye, Boğazlarla ilgili konularda Lozan Konferansı'na Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılmasını ısrarlı bir şekilde istedi. Bu talep üzerine bu üç devlet de konferansa davet edildiler.³⁴ Konferans süresince Sovyet Rusya, Boğazlar konusunda Türk tezini destekleyecekti.³⁵

2.1.2.1. Lozan'a Gönderilecek Heyetin Seçimi

Lozan Barış Konferansı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kritik olaylarından biridir. Yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunları çözüme kavuşturmak için değil, aynı zamanda Müttefik ülkelerle Türkiye arasında hukuken devam etmekte olan Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek olan antlaşmaydı. Bu nedenle de Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçimi çok önemli bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Seçilecek bu personelin önemli vasıflara sahip olmaları gerekiyordu. Bu nedenle söz konusu heyetin başkanını Mustafa Kemal bizzat kendisi seçmek istiyordu.³⁶

³¹ Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 48.

³² Balcıoğlu, a.g.e., s. 371.

³³ Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 69.

³⁴ Gönlübol, a.g.e., ss. 48-49.

³⁵ Karacan, a.g.e., s. 69.

³⁶ Gönlübol, a.g.e., ss. 48-49.

1922 yılı Ekim ayında TBMM Komisyonlarında Lozan Konferansı'na görevlendirilecek delege üyeleri üzerine düşünülüyor, konuşuluyordu. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'in yanı sıra Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Bey, söz konusu heyetin doğal üyeleri olarak görülüyordu. Ancak bu esnada Mustafa Kemal henüz kararını vermemişti ve durum değerlendirmesi yapmaya devam ediyordu. Özellikle kurul başkanı olarak Rauf Bey'in görev yapması konusunda endişeleri vardı.³⁷ Yaptığı durum değerlendirmesi sonucunda, Mudanya'da başarılı bir performans sergileyen İsmet Paşa'nın bu iş için en uygun kişi olduğuna karar verdi. Temsil heyetinde ayrıca Sağlık Bakanı Rıza Bey ve Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey de bulunuyordu. İktisadi, mali, askerî, hukuki müşavirler ve kâtiplerle birlikte Heyet yirmi kişiyi aşmıştı.³⁸ İsmet Paşa'nın heyet başkanı olması için siyasi bir görevinin olması gerekiyordu.³⁹ Bunun için, TBMM'nin 26 Ekim 1922 tarihli oturumunda Yusuf Kemal Bey'in istifasıyla boşalan Hariciye Vekâletine, 155 milletvekilinin oyunu alan İsmet Paşa seçildi.⁴⁰

2.1.2.2. Heyetin Yaşadığı Zorluklar

Lozan Konferansı'na baktığımızda dikkat çekici durumlardan birisi, Türk Delegasyonu Başkanı İsmet Paşa ile Hükümet arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanmasıydı. Dönemin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey ile birçok konuda ihtilafa düşmüşler ve bu ihtilaflardan Atatürk'ün de haberi olmuştu. İkinci durum ise, Türk Delegasyonu'nun Türkiye ile yaptığı telgraf yazışmalarının Müttefiklerin eline geçtiği iddiasıydı. Bunun nedeni, Lozan ile Türkiye arasındaki telgraf hattının geçtiği kimi bölgelerin Müttefiklerin kontrolünde olmasıydı.⁴¹

Lozan Konferansı süresince, Türk Delegasyonu ile TBMM arasındaki iletişim, talimat verme ve tekliflerde bulunma işlemleri tamamen telgraflarla sağlanıyordu. Türkler, Lozan ile Ankara arasında "Eastern telgraf hattını" kullanmışlardı. Kısa bir

³⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 332.

³⁸ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 49.

³⁹ Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s. 196.

⁴⁰ Akyol ve Kaplan, *a.g.e.*, s. 26.

⁴¹ İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Ofset, İstanbul, 2004, s. 80.

süreliliğine de “Köstence hattı” kullanıldı. Eastern Hattı İngilizlerin, Köstence hattı ise Fransızların kontrolü altındaydı. Lozan Konferansı süresince Ankara ile Lozan arasında 1600 kadar telgraf muhaberesi olmuştu. Ancak dönemin diplomatlarından olan Bilal Şimşir’e göre o dönemde kullanılan şifrelerin kısa sürede çözülmesi mümkün değildi.⁴²

Müttefikler, karşılarındaki heyetin savaştan yenik çıkmış bir devletin temsilcileri olarak hareket etmelerini beklerken Türk Heyeti üyeleri, eşit bir devletin adil bir barış antlaşması yapmaları için görevlendirdiği diplomatlar olduklarını göstermek zorunda kalmışlardı.⁴³ Lozan’da Türkiye tarihinin en önemli antlaşmalarından birinin ülkenin menfaatleri yönünde imzalanması için Dünya’nın en etkin ülkeleriyle zor koşullarda müzakere yapmak zorunda kalmışlardı. Ancak Türk Heyeti’nin aklında başka bir endişe daha vardı. Belki de dünya tarihinde böyle bir konferansta hiçbir heyetin maruz kalmadığı bir tehlikeydi bu. Ermeniler tarafından suikasta uğrama ihtimali kuvvetle muhtemeldi. Ankara, bu konuda ciddi istihbaratlar almıştı. Heyet Lozan’dayken İsviçre Hükümeti’ne gerekli tedbirlerin alınması maksadıyla başvurularda bulunulmuştu. Zira heyette koruma ekibi yoktu. Ayrıca, 1921 yılından itibaren, üst düzey görevlerde bulunmuş olan Talat, Sait Halim, Cemal Paşalar, Ermeniler tarafından suikasta kurban gitmişlerdi.⁴⁴

2.1.2.3. Lozan Konferansı ve Cevat Açıkalın

Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Cenevre Başkonsolosluğu’nda görev yapmaktayken Cevat Açıkalın’a, Lozan Konferansı’nda görevlendirildiği, mümkün olan en kısa zamanda TBMM Hariciye Vekâletine gelmesi talimatı verildi. Böylesine gurur verici bir görevi almak doğal olarak Açıkalın’ı çok mutlu etmişti. 1922 yılı Kasım Ayı sonlarına doğru ataması yapıldı. Mali, İktisadi ve Hukuki Meselelerle İlgili Komisyon’da kâtip olarak görev yapacaktı.⁴⁵

Lozan Barış Konferansı’nda görev alan kâtiplerin çoğu, Dışişleri Bakanlığında yeni göreve başlamış gençlerden oluşuyordu. İleride Türkiye Cumhuriyeti’nin üst düzey

⁴² Şimşir, N. Bilâl, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 23.

⁴³ Yurttaş, V. Ercan, *Lozan Barış Konferansında Çözümle Kavuşturulamayan Sorunlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2007, s. 17.

⁴⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁵ Güçlü, Yücel, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, 2002, s. 23.

diplomasi kadrolarına gelecek olan bu gençler, Türk Dış politikasına yön vereceklerdi. Cevat Açıkalın da bu Lozan ekolünden başarıyla geçmiş genç diplomatlardan biriydi.⁴⁶ Açıkalın, I. Dönem Lozan Konferansı'na (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) katılmıştı. II. Dönem Lozan Konferansı'nda (23 Nisan 1923-17 Temmuz 1923) kendisine görev verilmedi.⁴⁷

Lozan Konferansı, Cevat Açıkalın'ın meslek hayatındaki en önemli dönemeçlerden biriydi. Kendisini göstermesi için bir fırsat verilmişti ve Açıkalın, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirdi. Böylesine karmaşık uluslararası sorunlara çözümlerin arandığı bir ortamda adeta uygulamalı bir eğitim almıştı. Burada edindiği tecrübeler kuşkusuz ileriki meslek hayatında önemli faydalar sağlayacaktı.⁴⁸

2.1.2.4. Lozan Konferansı'nın Açılışı ve İcrası

Lozan'da görev yapacak Türk Delegasyonuna Ankara'dan ayrılmadan önce, Bakanlar Kurulu tarafından, savunulacak hususlar, on dört maddelik el yazısıyla yazılmış, her sayfası Başbakan ve bütün bakanlar tarafından imzalanmış bir talimat verildi. Diğer taraftan, İngiltere de daha Lozan'a gelmeden önce, üzerinde diğer Müttefik ülkelerin de mutabık kaldığı taslak bir antlaşma metni hazırlamıştı. Amaçları, hazırlamış oldukları bu metni Türk tarafının itirazsız kabul etmesiydi.⁴⁹

Konferans, 20 Kasım 1922 tarihinde açıldı. Konferansın başkanlığına İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon seçilmişti. Henüz ilk gün, Türk tarafının esas komisyondan birinin başkanlığının Türkiye tarafından yürütülmesi yönündeki teklifi reddedildi. Konferansın lisansı Fransızca olarak belirlenmişti. Üç komisyon oluşturuldu: 1. Toprak, Asker ve Boğazlarla İlgili Komisyon, 2. Azınlıklarla ilgili Komisyon ve 3. Mali, İktisadi ve Hukuki Meselelerle İlgili Komisyon.⁵⁰ Birinci Komisyon'un başkanı İngiltere, İkinci Komisyon'un başkanı İtalya ve üçüncü Komisyon'un başkanı Fransa

⁴⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁷ Turan, İlhan, *Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, Boyut Tanıtım Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 23.

⁴⁸ Güçlü, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁹ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 11-16.

⁵⁰ Aydemir, (2009), *a.g.e.*, s. 105.

oldu. Bu başkanlıklar, söz konusu ülkelerin ilgi alanları ve çıkarları doğrultusunda belirlenmişti.⁵¹

İsviçre, uluslararası ortamda tarafsız kabul edilen bir devlettir. Bu nedenle Lozan Barış Konferansı'nın açılış konuşmasını İsviçre Devlet Başkanı Robert Haab yaptı. Daha sonra Lord Curzon ve onu müteakiben İsmet Paşa bir konuşma yapmıştı. İngiltere ve Türk temsilcinin yaptığı konuşmalar, amaç itibarıyla birbirlerinin tersiydiler ve konferansın kolay geçmeyeceğinin adeta habercisi olmuşlardı.⁵²

Konferansın açıldığı ilk gün İngiltere Heyeti Başkanı'ndan sonra İsmet Paşa'nın da bir konuşma yapması, Türkiye'nin çok önem verdiği bir konu olan eşit statüdeki devletler arasında bir müzakere olacağına göstergesiydi. Diğer taraftan İsmet Paşa, Konferans süresince Türk tarafının yapıcı olduğunu, görüşmelerin kesilmeden bitirilmesi için tüm gayretle çalıştıklarını her fırsatta dile getiriyor, Türk tarafının barışçıl siyasetini dünyaya ilan ediyordu.⁵³ Konferans süresince Türk tarafı tüm konularda uzlaşma yanlısı bir hareket tarzı uyguluyordu. Türkiye'nin diğer devletlerle eşit statüde var olmak dışında bir gayesinin olmadığı her fırsatta vurgulanmıştı.⁵⁴ Programda olmamasına ve protokol kurallarına aykırı olmasına rağmen İsmet Paşa'nın bu konuşmayı yapmak istemesi, Yeni Türkiye'nin hiçbir ülkeden aşağı olmadığını vurgulamak içindi.⁵⁵

İsmet Paşa, Konferansın ilk gününde adeta Lord Curzon'a cevaben yaptığı konuşmayla Türkiye'nin dış politikasının vazgeçilmez prensiplerini tüm taraflara ilan etmişti. Bu konuşmayla, İngiltere ve müttefikleriyle Türkiye'nin barış algısının tamamen zıt olduğu anlaşılmıştı. Konuşmada özellikle Türkiye'nin 1918 yılından sonra maruz kaldığı saldırıların hiçbir hukuki ve meşru gerekçeye dayanmadığı, yapılan bu işgallerin emperyalist emellerle gerçekleştirildiği ifade edilmişti. İsmet Paşa bu konuşmasıyla müzakere masasında karşı karşıya olduğu devletlerin temsilcilerinin yüzlerine karşı, haksız ve yayılmacı devletler olduklarını söylemiş oluyordu. Söz konusu konuşma tüm

⁵¹ Oran, *a.g.e.*, s. 219.

⁵² Göloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Edt. Pınar Cücen)*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 125.

⁵³ Erikan, Celâl, *Komutan Atatürk (Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar)*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001, s. 624.

⁵⁴ Bıyıklı, Mustafa, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları: Atatürk Dönemi*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006, s. 276.

⁵⁵ Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14.

katılımcıları şaşırtmıştı. Barışın sağlanması için her devletin bir başkasının hak ve özgürlüklerine saygı göstermesine bağlı olduğunu da özellikle vurgulamıştı.⁵⁶

İngiltere, toplantıya katılan diğer müttefik ülkelerle uzlaşarak taslak bir antlaşma metni hazırlamıştı.⁵⁷ Tarafların farklı çözüm tekliflerinin olduğu ve uzun tartışmalara neden olan en önemli konular şunlardı: Batı Trakya, Boğazlar, Azınlıklar ve Patrikhane, Musul Sorunu ve Kapitülasyonlardı. İngiltere ve diğer büyük devletler Meriç Nehri'nin batısını ifade eden Batı Trakya bölgesi konusunda Balkan Savaşları sonucunda belirlenen sınırlar üzerine tartışma kabul etmediler. Türk tarafı bunu kabullenmek zorunda kaldı. Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği temsilcisinin desteği Türk tezinin gücünü arttırdı.⁵⁸

Türkiye ile İngiltere'nin menfaatlerinin en çok çatıştığı konu Musul meselesiydi. Konferansın toplandığı dönemde Musul, İngiltere'nin işgali altındaydı.⁵⁹ İngiltere'nin kendi çıkarları açısından en önem verdiği konular, Musul ve Boğazlar konusu idi. Fransa; borç, kapitülasyon ve imtiyaz konularına ağırlık verirken İtalya, kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj meselelerine önem veriyordu.⁶⁰

Musul konusu Lozan'da ilk kez 23 Ocak 1923 tarihindeki oturumda gündeme geldi. Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'nin sınırları içerisinde kalması gerektiğini nüfus yapısı, coğrafi ve tarihi gerekçelerle detaylı bir şekilde izah etti. İsmet Paşa yaptığı konuşmayla, Musul'un bir Türk yurdu olduğunu delilleriyle ortaya koymakla birlikte İngiltere'nin öne sürdüğü iddiaların gerçeği yansıtmadığını göstermişti. Ancak İngiltere, gücünü ve nüfuzunu kullanarak Türk tarafının konuyla ilgili taleplerinin Lozan Konferansı'nda kabul görmesine engel oldu.⁶¹

Şubat ayına gelindiğinde İngiltere öncülüğündeki ülkelerin temsilcileri taslak bir antlaşma metninde uzlaşmışlardı. Bu taslak metin İsmet Paşa'ya verildi ve kabul etmesi için de baskı yapıldı. Ancak önerilen bu antlaşmada, Ermenilere toprak verilmesi ve bazı kapitülasyonların devam ettirilmesi gibi, Türk tarafının kırmızıçizgilerini aşan hususlar

⁵⁶ Ertan, Timuçin Faik, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2000, II/2, s. 215.

⁵⁷ Bu taslak metnin altıncı maddesine göre İskenderun Bölgesi, Türkiye sınırları dışında kalıyor ve hatta bölgenin özel statüde olup olmayacağı da Fransa'nın kararına bırakılıyordu Şimşir, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁸ Aydemir, (2009), *a.g.e.*, s. 105.

⁵⁹ Sakin, Serdar, "Mustafa Kemal Atatürk'e Göre Musul Sorunu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007, 3/2, s. 118.

⁶⁰ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 375.

⁶¹ Yalçın, Semih, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. Berna Türkoğan)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 315.

bulunmaktaydı. Türk tarafının söz konusu antlaşma taslağına olur vermemesi nedeniyle Lozan Konferansı'nda görüşmeler kesildi. Taraflar ülkelerine döndü.⁶²

Sevr Antlaşması'na göre kurulması düşünülen Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bir bayrağının olması ön görülüyordu. Lozan'da böyle bir madde olmamasına rağmen Müttefik Devletler, Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bir bayrağının olmasını sağlamaya çalıştılar. Türkiye, böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesine engel oldu.⁶³

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'de büyük eleştirilere hedef olmuştu. TBMM'de muhalif milletvekilleri, bu antlaşmayla Misak-ı Milli'den taviz verildiğini iddia etmişler, İsmet Paşa'ya ağır ithamlarda bulunmuşlardı.⁶⁴ Konferansa ara verilip heyetin Türkiye'ye dönmesinden sonra bu konu 27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM'de gizli oturumlarda görüşüldü. Çok şiddetli tartışmalar oldu. Neticesinde 6 Mart 1923 tarihinde yapılan oylamada görüşmelere devam edilmesi kararı alındı. Bu karar doğrultusunda, konferansın tekrar toplanmasını ancak toplantı yerinin İstanbul olması teklif edilmiş ancak Müttefiklerin ısrarı üzerine Lozan'da devam edilmesi kabul edilmişti.⁶⁵

Konferansa ara verme olarak adlandırılan kesintiden sonra, taraflar Lozan'da tekrar buluştular ve 23 Nisan 1923 tarihinde görüşmelere devam edilmeye başlandı.⁶⁶ Konferansta Suriye sınırı konusunda uzlaşmaya varıldı. Fransa ile 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'nda kabul edilen sınırlar üzerinde tarafların bir itirazı olmadı.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin üzerinde ciddi bir yük olan kapitülasyonlar Lozan Konferansı'nın en zorlu konularından biri olmuştu. Türk tarafı savaş riskini de göze alarak bu konuda direndi. Bu kararlılık karşısında İngiltere ve müttefikleri kapitülasyonların kaldırılmasına razı oldular.⁶⁸

Suriye Sınırı, Ankara Antlaşması'yla saptanmış bulunmaktaydı. Bahse konu sınırlar bu antlaşmayla teyit edilmiş oldu. Irak devleti ile olan sınır, Musul Sorunu çözüme kavuşturulamadığı için bu ülkeyle olan sınır üzerinde mutabakata varılamadı. Sorunun İngiltere ve Türkiye arasında 9 ay içerisinde çözüme kavuşturulması, olmaz ise

⁶² Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 375

⁶³ Gönübol, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s. 315.

⁶⁵ Gönübol, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁶ Erikan, *a.g.e.*, s. 624.

⁶⁷ Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri ve Siyasi Yönleriyle*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 531.

⁶⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s. 617.

Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine karar verildi. Batı sınırı Misak-ı Milli'ye uygun olarak belirlendi. Çanakkale Boğazı'na çok kısa mesafede oldukları için stratejik öneme haiz olan İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye bırakıldı. Yunanistan'a bırakılmış olan Ege Adaları'nın silahsızlandırılmasına karar verildi.⁶⁹

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu antlaşma ile yeni Türkiye Devleti, kendisini her kesime kabul ettirmiş oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılından itibaren önce Osmanlı Devletiyle, sonrasında da TBMM ile savaşan devletlerle birçok sorun üzerinde uzlaşmaya varıldı.⁷⁰

2.2. 1924-1938 Dönemi Türk Dış Politikası

Lozan Barış Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenilen devletlere kabul ettirilen diğer antlaşmalardan farklıydı. Milli Mücadeleden başarıyla çıkmış TBMM ile Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında eşit koşullarda yapılmış bir antlaşmaydı.⁷¹ Bundan sonraki dönemde söz konusu antlaşma ile elde ettiği kazanımları kaybetmemek; Türk Dış Politikasının temel prensiplerinden biri olmuştu. Lozan sonrası Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında mevcut sınırları koruma önemli bir ilke olarak benimsenmişti. Hatay örneği dışında sınırları genişletmek yerine ülkenin sınırlarını sağlamlaştıran, güvence altına alan antlaşmalar yapılmış ve bu amaç doğrultusunda ittifaklara girilmişti.⁷²

Türkiye'nin sınırları Lozan'da belirlenmiş ve aynı zamanda bağımsız ülkeler arasında yer almasını sağlanmıştı. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temeli, komşularıyla aralarındaki var olan sorunları gidermek ve aynı zamanda Büyük Güçlerin politikalarına alet olmamak prensibi üzerine kurulmuştu. Avrupa'da sınırların ve güç dengelerinin yeniden belirlendiği bir dönemde Türk liderler, hiçbir bloğun içerisine girmemeye özen gösterdiler. Türkiye'nin esas meselesi, kendi iç yapılanmasını barış içerisinde tamamlamaktı. Bloklar dışı kalmak da bu amaca ulaşmak

⁶⁹ Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 413.

⁷⁰ Akandere, Osman, "20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, (14), s. 250.

⁷¹ Gönlübol, a.g.e., s. 59.

⁷² Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 29.

yolunda en sağlıklı olan tercihti. Türkiye'nin dış politikadaki ilk önceliği Sovyetler Birliği ile yakın dostluk ilişkileri içinde olmak, ikincisi Balkanlarda barış ortamını sağlamak ve üçüncü olarak da Batıyla ve özellikle İngiltere ile uzlaşma yoluna gitmekti.⁷³ Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde dış politikasını yüzünü Batı'ya dönerek belirledi. Batılı devletlerin sömürme amacıyla Anadolu'da yaptığı yıkımlara rağmen Türkiye yine de Batı'yı, ulaşılmaması gereken hedef olarak kabul etti. Batı'ya yaklaşırken aynı zamanda, bu devletlerin kendi iç işlerine karışmasına müsaade etmedi. Mümkün olduğunca kendisini bağlayacak uluslararası ittifaklara girmemeye çalıştı.⁷⁴

Türkiye'nin bundan sonra dış ilişkilerinde şart koştuğu tek şart toprak bütünlüğüne saygı ve eşit bir devlet olarak kabul edilmektir. Osmanlı döneminde kapitülasyonlardan gelen ayrıcalıklarının devam ettirmek isteyen kimi devletler bu konuda Türkiye'ye zorluk çıkarmak istemişti. Örneğin; tamamen kendi iç meselesi olmasına rağmen Türkiye'nin Ankara'yı başkent olarak seçmesi bile İngiltere ve Fransa gibi devletlerle sorun yaşanmasına neden olmuştu. Türkiye Devleti, ilk olarak bu anlayışla mücadele etmek zorunda kalmış ve bu mücadelesinde başarılı olmuştu.⁷⁵

Uluslararası dengeleri gözetmekle birlikte istisnasız şekilde Batıcı bir politika izleyen Türkiye, Batı'ya yönelmişti. Bu Batıya yönelik politikanın hem tarihsel hem de ideolojik nedenleri vardı. Henüz Osmanlı imparatorluğu kurulmadan önce bile Anadolu'nun koşulları, Türkleri Batı'ya doğru yürümeye zorlamıştı. İkinci olarak, Türkiye'nin son iki yüz yıllık tarihine damga vurmuş siyasi hareket olan İttihat ve Terakki, hem milliyetçi hem de Batıcı bir ideolojiye sahipti. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar da köken olarak İttihatçı oldukları için Batıcı uygulamaları aynen devam ettirmişlerdi. Bu nedenlerin yanında, Türkiye'nin Batı'yı benimsemiş ve kendisine hedef alan toplumsal ve kültürel bir yapısı bulunmaktadır. Türk insanı bir Doğulu olarak değil, her zaman Batılı olarak anılmak istemiştir.⁷⁶

Lozan sonrası dönemde Türk Dış Politikasını etkileyen üç önemli sorun kalmıştı. Bunlar: Musul Sorunu, Mübadele Sorunu ve Hatay Meselesi. Bu konularda milli çıkarlar paralelinde bir sonuç çıkması için gayret gösterilmiş, buna yönelik politikalar

⁷³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 43.

⁷⁴ Kodal, Tahir, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 194.

⁷⁵ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 49.

geliştirilmişti.⁷⁷ Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilen Musul, Mondros Mütarekesi imzalandığında işgal edilmemişti.⁷⁸

Musul Sorunu ile ilgili olarak 19 Mayıs - 5 Haziran 1924 tarihleri arasında İstanbul Konferansı düzenlendi. Türk ve İngiliz heyetler meseleyi müzakere ettiler. Türkiye, çoğunluğunun Türk ve Müslüman olması nedeniyle bölgenin Türkiye sınırları içerisinde kalması gerektiğini iddia ediyordu. İngiltere, Türkiye'nin iddiasını kabul etmediği gibi Hakkâri İlinin de Irak'a bırakılması gerektiğini iddia ediyordu. Taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamayınca 5 Haziran 1924 tarihinde görüşmelere son verildi. Buradan bir sonuç çıkmaması nedeniyle, konunun Milletler Cemiyeti tarafından ele alınmasına karar verildi. Milletler Cemiyeti, 29 Ekim 1924 tarihinde, Brüksel Hattı olarak da bilinen, Türkiye ile Irak devletleri arasında geçici bir sınır tayin etti ve nihai kararın verilmesi için çalışma başlattı.⁷⁹

Milli mücadele döneminde gerektiğinde tüm dünya ülkelerini karşısına almayı göze almış olan Türkiye, Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra bir iki istisna dışında uzun yıllar statükocu bir dış politika takip etti. Atatürk Dönemi dış politikasında iki kez revizyonist girişimde bulunulmuş ve ikisinde de başarılı olunmuştu. Bunlar Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın Türkiye sınırları içerisine dâhil edilmesiydi. Ancak revizyonist bu iki girişim Avrupa'daki dönemin örneklerinden çok farklıydı. Atatürk Dönemi Dış politikası prensipleri gereği bu iki girişim de uluslararası hukuk kurallarının dışına çıkmadan ve silah kullanmadan uygulanmış ve başarıya ulaşılmıştı. Bu uygulamalar, Osmanlı Devleti'nden beri uygulanan Dış Politikada uluslararası meşruiyet zemininden uzaklaşmama prensibinin Atatürk Döneminde de özenle takip edildiği göstermektedir.⁸⁰

Lozan sonrası dönemde, Türkiye'nin uğraştığı meseleler içerisinde Musul dışındaki konular Türkiye'nin istediği biçimde çözülmüştü. Musul'un durumunu kabul etmek zorunda kalan Türkiye, iki dünya savaşı arasında oluşan dünya düzenine razı olmuştu.

⁷⁷ Çakmak, Haydar, *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 16.

⁷⁸ Sandıklı, *a.g.e.*, s. 69.

⁷⁹ Sandıklı, *a.g.e.*, s. 70.

⁸⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 48.

Bundan sonraki dönemde mevcut durumu koruma yönünde bir politika izlemeyi tercih etmişti.⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti Lozan'dan sonra da tıpkı Osmanlı Devleti gibi büyük devletlerin emellerine hedef olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan dünya düzeninde Türkiye'nin stratejik önemi daha da artmış, bütün güçlü ülkelerle komşu duruma gelmişti. Doğuda Sovyetler Birliği, güneyde Irak Mandası ile İngiltere, Suriye Mandası ile Fransa, Ege Adaları ile de İtalya ile sınırdaş olunmuştu. Bu koşullar nedeniyle Türkiye'nin Lozan'dan sonra gerçekçi ve ciddi bir dış politika izlemesi bir zorunluluk olmuştu.⁸² Bu politikanın bir gereği olarak, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan dengeyi sürdürmeye çalışan devletlerin yanında olmak tercih edilmişti.⁸³

Türkiye'nin mevcut durumu koruma politikasının bir gereği olarak 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olundu.⁸⁴ Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi devletlerin öncülüğünde kurulmuştu. Amaç yeni savaşların çıkmasına engel olmaktı. Bu anlamda; bir organizasyon olarak dünya tarihinde bir ilk olmuştu. Milletler Cemiyeti Yasası, Lozan Barış Antlaşması dışında yenik devletlerle imzalanan antlaşmaların içerisine konulmuştu. Lozan Barış Antlaşması'nda da Milletler Cemiyeti'ne birçok konuda rol ve yetkiler tanımlanmıştı.⁸⁵

Sovyet Rusya ile ortak anlayış içerisinde olmak Türk dış politikasının en önemli prensiplerinden biriydi ancak Musul sorunu çözüldükten sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler de düzelmeye yoluna girmişti. Atatürk'ün İngiltere ile iyi ilişkiler arzu etmesinin nedenlerinden biri, tek bir büyük güce aşırı bağımlı olmaktan kaçınmaktı. Türkiye, kuzey komşusu SSCB ile dostluk içinde olmasının gerektiğini düşünüyordu. Ancak, akla uygun ve gerçekçi bir dış politikanın gereği olarak, Sovyetler Birliği ile olan bu ilişkileri dengelemek amacıyla diğer bir büyük güç olan ve Türkiye'nin yakın coğrafyasında çıkarları bulunan İngiltere ile de yakın ilişkiler kurulması gerekiyordu.⁸⁶

⁸¹ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 5.

⁸² Gönlübol, *a.g.e.*, s. 59.

⁸³ Özçelik, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, (29), s. 254.

⁸⁴ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 6.

⁸⁵ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 441.

⁸⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 46.

2.2.1. Balkan Antantı

Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye, tüm komşu ülkelerle olduğu gibi Balkan devletleriyle olan ilişkilerinde de mevcut durumu muhafaza etmeyi amaçlayan, barış ve güvenliği sağlamlaştırmaya yönelik bir dış politika izledi.⁸⁷ Bu kapsamda, Bölge ülkeleri içerisinde ilk olarak Arnavutluk ile bir antlaşma imzalandı. 15 Aralık 1923 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması, 23 Haziran 1925 tarihinde yürürlüğe girdi. Bulgaristan ile 18 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması imzalandı ve 17 Ağustos 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Yugoslavya ile 28 Ekim 1925 tarihinde bir Dostluk Antlaşması imzalandı ve bu antlaşma 16 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe girdi.⁸⁸ Yakın zamana kadar sınırları içerisinde olmasına rağmen Türkiye, Bölge ülkelerinin toprakları üzerinde bir hak iddiasında bulunmuyordu. Diğer taraftan, Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sorunlarını çözmesini ve birbirleriyle iyi ilişkiler kurmasını kendi güvenliği için önemli görüyordu.⁸⁹

O dönemde Türkiye'nin Balkanlarla ilgili dış politikası; Almanya ya da İtalya'nın bölge ülkelerinin sınırlarının değiştirilmesine yol açacak işgal girişimlerine karşı caydırıcı gücü olan güvenli bir hat oluşturma amacına dayanıyordu. Bu amaç doğrultusunda Türkiye için en kritik ülke Yunanistan'dı. Bu nedenle Türkiye öncelikle bu ülke ile olan sorunlarını çözme ve birlikte hareket etme yoluna gitti. Balkanlarda kalıcı barış ve istikrarın tesis edilmesi Yunanistan için de son derece önemliydi. Hatta Yunanistan için durum çok daha ciddiye, çünkü Bulgaristan, Yunanistan sınırları içerisindeki topraklarda hak iddia ediyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın uzlaşp birlikte hareket etmesi, her iki ülkenin de çıkarlarına olduğu için kısa sürede gerçekleşti.⁹⁰

Avrupa'daki revizyonist hareketlenmeler karşısında sınırlarını sağlamlaştırmayı amaçlayan Türkiye, Batı sınırlarını Balkan ülkeleriyle yapacağı bir antlaşmayla güvence altına almak istiyordu. Bulgaristan, mevcut sınırlarından memnun olmadığı için revizyonist bir politika benimsemişti. Bölgede kalıcı bir barışın sağlanması amacıyla

⁸⁷ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁸ Değerli, Esra, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paketi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, 9/2, s. 120.

⁸⁹ Akandere, *a.g.m.*, s. 252.

⁹⁰ Erdal, İbrahim, "Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2011, 30/50, s. 108.

1930 yılından itibaren Yunanistan, Arnavutluk ve Romanya’da toplantılar düzenlenmeye başlandı.⁹¹

Balkan Paktı fikri ilk olarak Yunanistan’ın eski Başbakanlarından M. Papanastasiu tarafından 1929 yılında ortaya atıldı. Bu fikir ilk etapta bütün Balkan devletleri tarafından olumlu karşılanınca, Yunanistan süreci geliştirmek maksadıyla girişimlerde bulunmaya başladı. Bu kapsamda beş Balkan ülkesiyle 5 Ekim 1930 tarihinde Atina’da bir toplantı yapılmasını sağladı. Söz konusu toplantının icra aşamasında, tüm katılımcıların aklında Balkan Konferansı adında bir organizasyonun kurulması fikri vardı, henüz bir pakt düşüncesi oluşmamıştı. Türkiye’yi en çok meşgul eden konulardan biri de Sovyet Rusya’nın bu oluşuma nasıl bir tepki vereceği idi. SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Suriç, Balkan ülkeleri tarafından kurulacak olası bir pakt öncesinde, konuyla ilgili olumsuz görüş bildirmişti.⁹²

Balkan Paktı’nın taslak metni Yunanistan Dışişleri Bakanı Maximos tarafından hazırlandı. Bu taslak metin 1933 yılı Aralık ayında Türkiye, Romanya ve Yugoslavya’ya ulaştırıldı. Çok vakit geçirmeden Türkiye, bu metni Sovyetlere bildirdi. Sovyetler, kendisine karşı bir saldırıya sebep olacak taahhütlerin olmaması için Pakt metnine eklenmesini istediği bir protokol hazırladı. Türkiye, bu ek protokolün antlaşma metnine eklenmesini sağladı. Böylelikle Sovyet Rusya’nın da oluru alınmış oldu. Ancak Sovyet Rusya’dan önce, bu oluşuma karşı çıkan ve ilk tepki veren ülke İtalya olmuştu. İtalya ile Yugoslavya arasında sorunlar vardı ve böyle bir oluşum, Yugoslavya’yı İtalya karşısında çok güçlendirecekti. İtalya, 4 Aralık 1933 tarihinde, Türk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği resmi yazıda, böyle bir girişimde bulunulmaması tavsiyesinde bulunmuştu.⁹³ Aslında İtalya’nın Balkanlar üzerindeki saldırgan politikalarından Bulgaristan dışında tüm Balkan ülkeleri rahatsız oluyordu. İtalya da Bulgaristan’a destek oluyor, bu ülkenin yayılmacı siyasetine destek oluyordu.⁹⁴

Balkan Antantı, katılımcı devletlerin bir seferde toplanarak imzaladığı bir antlaşma olmaktan ziyade bir sürecin sonucunda ulaşılmış ortak anlayış birliğiydi.⁹⁵ Söz konusu paktın imzalanmasında Türkiye’nin amaçladığı şey, tüm Balkanlar bölgesinin

⁹¹ Çakmak, *a.g.e.*, s. 21.

⁹² Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 133.

⁹³ Gürün,(2010), *a.g.e.*, s. 134.

⁹⁴ Değerli, *a.g.m.*, s. 119.

⁹⁵ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 6.

güvenliğinin sağlanması ve bölge ülkeleri arasında kalıcı dostluk ilişkilerinin tesis edilmesi idi.⁹⁶

Balkanlar konusunda Türkiye, dış politikasını tamamen barış ve iyi komşuluk çerçevesinde kurmuştu. Balkan Konferansı'nın yılda bir yapılan toplantılarında, Yarımada'da bir Balkan Paketi'nin kurulması fikrini sürekli gündemde tuttu. 1932 yılı Ekim ayı sonlarında Bükreş'te yapılan toplantıya Türk Delegasyonu Başkanlığı görevi Tevfik Rüştü (Aras)'a verilmişti. Türkiye; sonuç getirmeyecek basit tartışmalar içerisinde kaybolmak yerine Konferans'tan somut sonuçlar çıkmasını, Balkan ülkelerinin birbirlerinden kopmasına neden olan ekonomik ve siyasi sorunların en kısa sürede çözülerek Balkan Birliği'nin sağlanmasını istiyordu. Türkiye'nin bu konudaki örnek tutumu gözden kaçırılmaması gereken bir durumdu. Çünkü Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarla topraklarının azalmasına razı olmuş ve elinde kalan topraklarda tekrar bir teşkilatlanma yoluna giderek elinde kalanı sağlama alma siyasetini benimsemişti.⁹⁷

Balkan Paketi'nin oluşturulması için bölge ülkeleri arasında dört adet konferans düzenlendi. Birinci Balkan Konferansı; Türkiye, Romanya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın katılımıyla 6-10 Ekim 1930 tarihleri arasında Yunanistan'ın başkenti Atina'da yapıldı. İkincisi, 20-26 Ekim 1931 tarihleri arasında İstanbul'da, Üçüncüsü 23-26 Ekim 1932 tarihleri arasında Romanya'nın başkenti Bükreş'te yapıldı. Bükreş'teki konferansta Bulgaristan'ın görüşmeleri yarıda kesip toplantıyı terk etmesi nedeniyle Balkan Paketi imzalanamamıştı. Dördüncü konferans 5-11 Kasım 1933 tarihleri arasında Selanik'te toplandı. Bu konferansta da dört Balkan Ülkesi, Bulgaristan'ı yayılmacı iddialarından vazgeçirememiş, bu nedenle de antlaşma yine imzalanamamıştı. Bu süreç sonunda 1934 yılı Şubat ayında dört Balkan ülkesi, Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'ta toplandılar. Nihayet Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paketi'ni imzaladılar.⁹⁸ Bu antlaşmaya Türkiye, SSCB'ye karşı bir davranışın içinde bulunmayacağını, aynı şekilde Yunanistan da İtalya'ya karşı bir

⁹⁶ İleri, İlay, "Türkiye'nin Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2005, 9/35, s. 376.

⁹⁷ Güçlü, a.g.e., s. 44.

⁹⁸ Ertem, Barış, "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, 2010, (21), s. 17.

girişimde bulunmayacağına dair şerh koydular. Koyulan bu şerhler, Balkan Antantı'nın esasen Bulgaristan'a karşı yapılmış bir antlaşma olduğunu gösteriyordu.⁹⁹

Balkan ülkeleri arasında işbirliği ve barışın korunması yönündeki politikaların oluşturulmasında Atatürk'ün önemli katkıları olmuştu. Barış ve istikrar için Türkiye, bölgesel rolünü daha üst seviyeye çıkarmaya çalışıyordu. Türk Hükümeti'nin önceliği yakın çevresindeki ülkelerdi. Başbakan İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Genel Kurula hitaben yaptığı bir konuşmasında Balkan Pakti'nin uluslararası uzlaşma açısından çok kıymetli olduğunu söylemişti. Balkanlardan savaş ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak ya da bu mümkün olmadığında, herhangi bir dış tehdide karşı bölge ülkelerinin ortak hareket etmesini sağlamak, Türkiye için temel konuydu. Yine Türk Dış Politikası açısından aynı derecede önemli olan bir diğer konu ise Balkan devletlerinin kendi aralarındaki problemleri biran önce gidermeleri gerektiği idi. Balkanlarda oluşturulacak ahenk sayesinde herhangi bir dış saldırının önü alınacaktı. Bölgedeki problemlerin çözülmesiyle, -1914 yılında olduğu gibi- büyük devletlere müdahale için bahane yaratma fırsatı verilmemiş olacaktı. Bölgenin en güçlü ülkesi olarak Türkiye, Balkanlardaki tüm sorunlarla ilgileniyordu. Türkiye açısından Tuna Nehri'ne kadar olan coğrafya, stratejik önemde kabul ediliyordu. Balkan ülkeleri arasında yakınlaşmayı kolaylaştıracak spor, oyun müsabakaları, şölen ve festivaller düzenlenmekteydi. Selanik'te bulunan Atatürk'ün doğduğu ev Yunanistan Hükümeti tarafından Türkiye'ye verilmişti. Evin önüne yerleştirilen levhada Atatürk için "Balkan Pakti'nin mimarı" tanımlaması yapılmıştı.¹⁰⁰

Türkiye'nin Balkanlar ülkeleri üzerinde bir iddiası ya da gizli arzusu yoktu. Balkan Pakti'nden beklediği en önemli husus, kurulacak ittifakın dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı caydırıcı özelliğinin bulunmasıydı. Özellikle Mussolini yönetimindeki İtalya, bölge üzerinden Türkiye'yi de tehdit edebilecek saldırgan bir dış politika takip ediyordu. Ancak, Balkan Pakti hiçbir zaman, Türkiye'nin arzu ettiği ölçüde güçlü bir organizasyon olamadı.¹⁰¹

Arnavutluk ve Bulgaristan, Balkan Pakti dışında kalmayı tercih etmişlerdi. Bulgaristan, revizyonist politikaları nedeniyle Balkan Pakti'nin hedeflediği ortamı kendi çıkarlarıyla uyumlu görmüyordu. Arnavutluk ise o dönemde İtalya'dan bağımsız hareket

⁹⁹ Soysal, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁰⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰¹ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 103.

edemeyecek kadar bu ülkeye bağımlıydı. Bu bağımlılık Balkan Paktı'na katılmamasında çok etkili olmuştu.¹⁰² Balkan Antantı'nın imzalanmasında büyük emekleri olan Yugoslavya Kralı Birinci Aleksandr, söz konusu antlaşma imzalandıktan sekiz ay sonra Fransa'ya yaptığı resmi ziyaret esnasında 9 Ekim 1934 tarihinde suikast sonucu öldürüldü. Olay, Türkiye'de büyük üzüntü yarattı, ulusal yas ilan edildi. Cenaze törenine, aralarında Cevat Açıkalın'ın da bulunduğu üst düzey bürokratlardan oluşan bir heyet gönderilmesine karar verildi.¹⁰³

2.2.2. Sadabad Paktı

Sadabad Paktı, 8 Temmuz 1937 tarihinde, Türkiye, Afganistan, Irak ve İran devletleri tarafından imzalanan bir antlaşmadır.¹⁰⁴ Türkiye'nin Sadabad Paktı gibi bir oluşumda yer almasındaki tek gayesi, dışarıdan gelebilecek olası saldırılara karşı emniyet tedbiri almak değildi. Doğu ve Güney sınırlarını emniyete almasının yanında bu ittifak, Türkiye'nin iç huzuru (Yurtta Sulh) açısından da önem arz ediyordu.¹⁰⁵

Barış ve güvenliğin hâkim olduğu bir bölgede devletler, birbirleriyle dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalama gereksinimi duymazlar. Türkiye'nin doğu ve güney komşularıyla sınırlarının olduğu bölgede barışı tehdit eden sorunlar bulunmaktaydı. Sadabad Paktı'nın oluşturulmasındaki esas amaç mevcut sıkıntıların giderilerek kalıcı barışın sağlanması idi. Öncelikle, imzacı ülkeler arasındaki sınır sorunlarını tamamen ortadan kaldırılması gerekiyordu. Türkiye-İran, İran-Afganistan ve İran-İrak devletleri arasında sınırlar üzerinde uzlaşılamayan bazı noktalar bulunmaktaydı. Türkiye, İran ve Irak topraklarına yayılmış olan Kürt aşiretlerinin isyanları, bölgede ciddi güvenlik sorunlarına yol açıyordu. Söz konusu üç devlet de Kürtlerin yarattığı bu güvenlik sorunundan rahatsızdı ve bu soruna karşı ortak hareket etme yanlısıydılar. Diğer taraftan, imzacı dört ülke de bağımsızlıklarını kazanalı çok zaman geçmemişti. Afganistan 1919, Türkiye ve İran 1923, Irak 1932 yıllarında bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Bağımsız birer devletler olduklarını, bireysel kararlar alabileceklerini ve güvenliklerini bir yardım

¹⁰² Ertem, *a.g.m.*, s. 17.

¹⁰³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 279.

¹⁰⁴ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 6.

¹⁰⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 28.

almadan sağlayabileceklerini özellikle büyük devletlere göstermek istiyorlardı. Bu Pakt, hiçbir büyük devletin nüfuzu altında olmadıklarının açık bir ilanıydı. Sadabad Paktı, Türkiye dışındaki imzacı ülkelerin kurucu üyesi oldukları ilk uluslararası örgüttü.¹⁰⁶

Sadabad Paktı'nın hayata geçirilmesi yönündeki ilk somut girişim 2 Ekim 1935 tarihinde İsviçre'nin Cenevre kentinde atıldı. Türkiye, Irak ve İran devletleri arasında üçlü bir antlaşma paraf edildi. İlerleyen günlerde söz konusu antlaşmaya Afganistan da dâhil oldu. Söz konusu dört ülke arasında paraf edilen bu metin nihai bir antlaşma olmaktan ziyade bölgede kalıcı barışın sağlanması adına ortaya konan bir iyi niyet bildirisiydi. Bu ortak girişimden sonra imzacı ülkeler kendi aralarındaki sorunları çözme konusunda hızlı hareket etme kararı aldılar. Ortak hedef yolunda atılan karşılıklı adımlar neticesinde Türkiye, İran, Afganistan ve Irak, iki yıl zarfında aralarındaki sorunlara barışçıl yollarla çözüm bulup uzlaşma sağlamışlardı. Sürecin sonunda 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadabad Paktı söz konusu dört devlet temsilcisi tarafından imzalandı. Bu antlaşmaya göre imzacı hiçbir ülke bir diğerinin iç işlerine karışmayacağını taahhüt ediyordu. Mevcut sınırlara saygı duyulacak ve herhangi bir saldırgan tavır içerisinde bulunulmayacak ya da böyle bir girişime destek verilmeyecekti.¹⁰⁷

2.2.3. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

1935 yılından sonra bloklar arasında gerginlik artmaya başlamıştı. Gerilimin esas nedeni Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen devletlere imzalatılan antlaşmalar sonucunda oluşan dünya düzeniydi. Bu düzeni korumak isteyen değişime karşı ülkeler (İngiltere ve Fransa) ile var olan düzenden memnun olamayan ülkeler (Almanya ve İtalya) arasındaki gerginlik gün geçtikçe artıyordu. Bir diğer önemli ve büyük ülke olan Sovyet Rusya, mevcut dünya düzeninden memnun olmamakla birlikte bloklara dâhil olmaktan kaçınıp her iki tarafla da iletişim halinde olma yönünde bir dış politika takip ediyordu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 366.

¹⁰⁷ Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 586.

¹⁰⁸ Gönlübol, (1985), *a.g.m.*, s. 6.

Lozan Konferansında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kullanacak deniz ve hava araçlarının geçişini düzenleyen ve karara bağlayan bir sözleşme 14 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı. Detaylı hükümler içeren söz konusu sözleşmeye göre, barış durumunda her türlü sivil ve askeri deniz araçlarının boğazlardan geçişi serbest bırakılırken, Türkiye'nin taraf olduğu bir savaş durumunda ise söz konusu deniz vasıtalarının geçişini kısıtlayan hükümler vardı.¹⁰⁹ Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini kısıtlayan bir takım hükümler içeriyordu.¹¹⁰ Türkiye, dönemin şartları nedeniyle bu antlaşmayı istemeyerek de olsa imzalamıştı.¹¹¹

Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini hep istemiş ancak uygun koşullar oluşmamıştı. 1930'lu yılların ortalarına doğru Almanya ve İtalya'nın Akdeniz ve Ortadoğu'da nüfuz edinme çabaları İngiltere'yi Boğazlarla ilgili politikalarda Türkiye'nin yanında durmaya sevk etmişti.¹¹² Almanya ve İtalya, geçen on yıllık zaman içerisinde Türkiye için de bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı.¹¹³

Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalandıktan sonra 1930'lu yılların ortalarına kadar Boğazlarla ilgili önemli bir sorunla karşılaşılma. Tüm ülkeler mevcut duruma uyum gösterdiler. 1933 yılından itibaren Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için uluslararası alanda bir takım girişimlere başlamıştı. Bu girişimlerin ilki 1933 yılında Londra'da düzenlenen Silahsızlanma Konferansı'nda oldu. Konferansta Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların kıyıları ve İmralı adası dışındaki adaları silah ve askerî birliklerden arındıran hükümlerinin iptal edilmesini istedi. Ancak bu talebin gündeme alınması kabul edilmedi.¹¹⁴

Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince Boğazların silahsız bırakılması Türkiye açısından büyük güvenlik açıklarına neden oluyordu. Mevcut haliyle, herhangi bir saldırıda kolaylıkla işgal edilebilecek durumdaydı. Böyle bir işgal; İstanbul, Trakya, Marmara ve Karadeniz kıyılarının elde tutulmasını zorlaştırabilir, tüm Türkiye

¹⁰⁹ Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 168.

¹¹⁰ Akbıyık, Yaşar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 447.

¹¹¹ Oran, a.g.e., s. 370.

¹¹² Akbıyık, a.g.e., s. 447.

¹¹³ Çelebi, Mevlüt, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2015, XXXI/91, s. 114.

¹¹⁴ Oran, a.g.e., s. 371.

topraklarını tehdit edecek bir durumla karşılaşılabilirdi.¹¹⁵ Bu nedenle 1935 yılı Nisan ayında Milletler Cemiyet Konseyi'nin Almanya üzerine görüşmek üzere düzenlediği toplantısında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların silahsızlandırılması hakkındaki hükümlerinin değiştirilmesini gerektiğini söylemişti. İngiltere, İtalya ve Fransa söz konusu teklifin toplantı gündemine alınmasını engelledi. Sovyet Rusya bu konuda Türkiye'yi destekler bir siyaset izledi.¹¹⁶ 1935 yılının Mayıs ayında Balkan Antantı Konseyinde ve aynı yılın Eylül ayında Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda benzer girişimler tekrarlandı ancak olumlu bir yanıt alınamadı.¹¹⁷

İtalya'nın 1935 yılı Ekim ayında Habeşistan'a saldırması¹¹⁸ nedeniyle bu ülkeye karşı alınacak tedbirlerin görüşüldüğü Milletler Cemiyeti'nin 1935 yılı Kasım ayındaki toplantılarında Türkiye'nin Boğazlarla ilgili talebine karşı olumlu bir hava oluşmaya başlamıştı.¹¹⁹ Uygun zamanın geldiğine karar veren Türk Hükümeti, 10 Nisan 1936 tarihinde, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelere gönderdiği bir notayla, Boğazlarla ilgili olarak; söz konusu sözleşmenin imzalandığı dönemdeki koşulların değişmiş olması nedeniyle yeni bir rejimin kabul edilmesi için bir konferansın toplanmasını istedi. Türkiye'nin bu önerisine SSCB, Bulgaristan, İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya olumlu yanıt verdi, olumsuz yaklaşan tek ülke İtalya oldu.¹²⁰ Habeşistan'a saldırması nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından alınan yaptırım kararlarına Türkiye'nin de destek vermiş olması, İtalya'nın söz konusu çağrıya olumsuz yanıt vermesinin temel nedeniydi. Diğer taraftan İngiltere, ilk kez bu konuda Türk tezine yakın bir tutum sergilemiş ve bu çağrıyı olumlu yanıtlamıştı.¹²¹ Konferans hazırlıklarının yapıldığı dönem içerisinde 12 Mayıs 1936 tarihinde İtalya lideri Mussolini ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur arasında bir görüşme gerçekleştirilmişti. Görüşmede Mussolini, Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesine prensipte karşı olmadıklarını ancak Türkiye'nin de Habeşistan meselesi nedeniyle

¹¹⁵ Dilan, Hasan Berke, *Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 125.

¹¹⁶ Baltalı, Kemal, *1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959, s. 49.

¹¹⁷ Oran, *a.g.e.*, s. 371.

¹¹⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 536.

¹¹⁹ Oran, *a.g.e.*, s. 371.

¹²⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 371.

¹²¹ Erkin, Feridun Cemal, *Les Relations Turco-Sovietiques et la Question des Detroits*, Y.y., Ankara, 1968, s. 69.

kendilerine uygulanan yaptırımların kaldırılmasında adım atmasını istediklerini söylemesine rağmen İtalya konferansa katılmadı.¹²²

Montrö Konferansı, 22 Haziran 1936 tarihinde toplandı. Konferansa İtalya dışında Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atmış tüm ülkeler katıldı. Türk tarafı 23 Haziran 1936 tarihinde toplantı genel kuruluna taslak bir sözleşme sundu. Bu taslak sözleşme; Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileriyle ilgili olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nden farklı olarak bir takım kısıtlamalar getiriyordu. Ayrıca, yakın bir savaş tehdidi durumunda Türkiye'ye savaş gemilerinin geçişi hakkında tasarruf kullanma hakkı veriyordu. Bu tasarıda yer almayan Türkiye'nin bir diğer talebi de Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve Türk askerinin Boğazlar bölgesine girebilmesiydi. İngiltere, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkmıştı. Ancak Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine bir takım kısıtlamalar getirilmesini olumlu buluyordu. Romanya, Türk tezine en çok destek veren ülke olmuştu. Çünkü kendi sınırları içerisinde de benzer bir kısıtlama vardı. SSCB, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine sınırsız geçiş hakkı verilmesini istiyordu. Ayrıca Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda askeri gemilerin Boğazlardan sınırsız geçiş hakkının olmasını istiyordu.¹²³

Konferansta Türk heyeti başkanı olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras katıldı. Heyette ayrıca, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioglu, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar, Paris Büyükelçisi Suat Davaz ve Genel Kurmay İkinci Başkanı Org. Asım Gündüz de bulunmaktaydı.¹²⁴ Konferans, tarafsız ülke İsviçre'nin Montrö kentinde Türkiye, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Romanya, Japonya, Yugoslavya, Avustralya ve SSCB'nin katılımıyla 22 Haziran 1936 tarihinde başladı.¹²⁵ Yaklaşık iki ay süren Montrö Konferansı sonucunda¹²⁶ 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme ve ekleri TBMM tarafından 31 Temmuz 1936 tarihinde onaylandı.¹²⁷ Sözleşme gereği Boğazlara Türk askeri birliklerinin yerleştirilmesine 5 Ağustos 1936 tarihinden itibaren başlandı. Sözleşmeye göre sivil

¹²² Çelebi, *a.g.m.*, s. 114.

¹²³ Oran, *a.g.e.*, s. 374.

¹²⁴ Soysal, *a.g.e.*, s. 502.

¹²⁵ Gürün, Kâmuran, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 474.

¹²⁶ Akbıyık, Yaşar, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 448.

¹²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 31.07.1936.

uçakların geçişinde bir kısıtlama olmaz iken askeri uçakların geçişi Türkiye Hükümeti'nin yetkisine bırakılmıştı.¹²⁸

Söz konusu sözleşmeye göre ticaret ve savaş gemilerine Boğazlardan geçişte uygulanacak kurallar zamana göre farklılıklar göstermekteydi. Zaman açısından üç durum söz konusuydu: 1. Barış Zamanı, 2. Savaş Zamanı (Türkiye'nin taraflı-tarafsız olması durumuna göre ikiye ayrılıyor), 3. Türkiye'nin yakın savaş tehdidi görme durumu.¹²⁹ Bir savaş durumunda Türkiye tarafsız ise, ticaret gemilerine barış zamanında olduğu gibi serbest geçiş hakkı verilmişti (madde: 4). Türkiye savaşan taraflardan biri olursa, Türkiye ile savaş durumunda olmayan gemilerin serbest geçiş hakkı olacaktı (madde: 5). Savaş gemileriyle ilgili hükümler ayrıca düzenlenmişti: Karadeniz'e sahili olmayan ülkelerin gemilerinin azami tonajı 15 bin tonlatoyu geçemeyecekti (madde:14). Barış zamanında bu devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonilato toplamı 30 bin tonu aşamayacaktı (madde: 18). Devletlerin savaş gemileri Karadeniz'de en fazla 21 gün kalabilecekti. Diğer taraftan, Karadeniz'e sahil olan ülkelerin savaş gemileri için bazı ayrıcalıklar vardı: Bu devletler 15 bin tonilatodan büyük askeri gemilerini boğazlardan geçirebilecekti (madde: 11).¹³⁰

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Türkiye'nin egemenliği çeşitli alanlarda kısıtlanmıştı. Türkiye'nin Lozan'da istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kaldığı bu kısıtlamalar Montrö Sözleşmesi'nde geri alınmıştı. Bu egemenlik haklarını iki başlık altında toplayabiliriz: 1. Boğazlara Asker Yerleştirebilme, 2. Boğazlar Komisyonu'nun Kaldırılması.¹³¹

Cevat Açıkalın, Montrö Sözleşmesi müzakerelerinde hukuk danışmanı olarak görev yapmıştı. Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras ile Sovyet Temsilcisi Litvinov arasında geçen bir olaya bizzat tanıklık etmişti. Litvinov, Türk görüşünün aksine, Boğazlardan geçecek bir Sovyet savaş gemisine iki refakat gemisinin eşlik etmesini istiyordu. Bu nedenle Tefik Rüşdü Bey'e ve Türkiye'ye ağır saldırılarda bulunmuş, Tefik Rüşdü Bey ise konferansta kabul edilen ilkeler gereğince Sovyet gemilerinin yalnız geçmesi hususunda ısrar etmişti. Litvinov ile aralarındaki tartışmanın aldığı seyir üzerine

¹²⁸ Oran, *a.g.e.*, ss. 374-381.

¹²⁹ Oran, *a.g.e.*, s. 374.

¹³⁰ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 125.

¹³¹ Oran, *a.g.e.*, s. 381.

Tevfik Rüştü Bey, “Eğer Sovyet dostluğu böyle bir pahaya mal olacaksa ben onu istemiyorum” diyerek odayı selamlaşmadan terk edip gitmişti. Sovyet Hükümeti bu konudaki görüşünde ısrar etti ve Ankara’ya yaptığı baskı sonucunda Ankara’dan gelen talimat üzerine, Sovyet savaş gemilerinin refakat gemileriyle birlikte geçmesi kabul edilmişti. Bununla birlikte, Montrö Sözleşmesi’nin imzalanmasından üç dört ay kadar sonra Milletler Cemiyeti’nin Cenevre’de düzenlenen bir toplantısında Tevfik Rüştü Aras’a, Litvinov, sanki hiç Montrö Sözleşmesi imzalanmamış gibi, Boğazların ortaklaşa savunulmasını, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni bir antlaşma imzalanmasını teklif etmişti.¹³²

Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasıyla Türkiye önemli bir diplomatik başarı kazanmış, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kaybettiği İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerindeki egemenlik haklarını geri almıştı. Lozan’da İngiltere, olası bir savaş durumunda Sovyet gemilerini takip edebilmek ve Sovyet limanlarına saldırıda bulunması durumunda engellenme ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarının kısıtlanmasını sağlamıştı. Ancak 1936 yılına gelindiğinde İngiltere için tehdit algı ve önceliği değişmişti. Artık İngiltere’yi Sovyet Deniz Kuvvetlerinden çok Adolf Hitlerin Almanya’da ilan etmiş olduğu seferberlik ilanı ve Benito Mussolini’nin Habeşistan’a saldırması endişelendiriyordu. Türkiye, Boğazlarda asker bulundurmak ve emniyet tedbirleri almak konusunda eksiksiz bir egemenlik hakkı kazanmıştı. Bu sözleşmeyle Türkiye, Dünya genelinde güvenlik ve saldırmazlık antlaşmalarına olan bağlılığın azaldığı bir dönemde kendi emniyetini sağlamlaştırmış, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini kontrol altında tutma hakkını kazanmıştı. Bu hüküm yalnızca bir savaş durumunda değil, kendisini tehdit altında hissettiği her durumda geçerliydi. Böylelikle Türkiye ile dostluk içerisinde olmak tüm Akdeniz ülkeleri ve özellikle de Karadeniz’e kıyısı olan ülkeler için daha da önemli bir hale gelmişti.¹³³

¹³² Açıkalm, Cevat, “Cevat Açıkalm’ın Anıları: 2. Dünya Savaşı’nın İlk Yılları 1939-1941”, *Bellekten*, 1992, *LVI/217*, s. 1030.

¹³³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 48.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yürürlük süresi 20 yıl olarak belirlenmişti. Ancak herhangi bir ülke değişiklik talep etmediği için sözleşme günümüzde de yürürlükte kalmaya devam etmektedir.¹³⁴

Açıkalın'ın mükemmel düzeyde olan danışmanlığı aranan ve her zaman ihtiyaç duyulan nitelikteydi. Bu yetenekli hukukçu diplomat, 22 Haziran–20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montrö Boğazlar Konferansı'na katılan Türk Delegasyonunun Genel Sekreteri olarak görev yaptı. Açıkalın, Türk tarafının önerilerinin hazırlanmasında ve diğer ülkelerin tekliflerine karşı Türk tarafının görüşlerinin şekillendirilmesinde önemli katkıları oldu. Türkiye Konferansta, Sovyetler Birliği'nin isteklerine yakın olan ve Türkiye'ye Boğazların yönetimi hususunda önemli yetkiler veren bir taslak metin sunmuştu. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam yetkili olması o dönemde Sovyetler Birliği'nin istediği bir durumdu. Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki isteklerini Türkiye ile karşılıklı olarak kararlaştırmayı, başka taraflarla anlaşma zorunluluğunun olmamasını kendi çıkarlarına uygun buluyordu.¹³⁵

2.2.4. Hatay Meselesi

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla Türkiye önemli bir güvenlik endişesini gidermişti. Bu aşamadan sonra Hatay Meselesi, Türk Dış Politikasında öncelikli bir konu haline geldi. Söz konusu bölge Osmanlı Devleti döneminde Suriye eyaletine bağlı bir sancak olduğu için kısaca Sancak olarak adlandırılmaya başlanmıştı.¹³⁶

Antakya, İskenderun, Belen ve havalisi Osmanlı idaresinde Halep vilayetine bağlı birer kaza idiler.¹³⁷ 22 Ekim 1918 tarihinde, bu bölgelerin de dâhil olduğu Filistin ve Suriye bölgesinde İngiltere'nin belirleyici olduğu "Muvakkat Askeri İdare" kurulmuştu. Söz konusu kuruluş, işgal altındaki bölgeyi üç idari bölüme ayırdı. Bölümlerden biri olan ve Suriye sahili ile İskenderun Körfezi'nden oluşan Şark Mıntıkası, Fransa idaresine verildi. Muvakkat Askeri İdare, 27 Kasım 1918 tarihinde, merkezi İskenderun olmak

¹³⁴ Akbıyık, *a.g.e.*, s. 449.

¹³⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 47.

¹³⁶ Turan, (2004), *a.g.e.*, s. 171.

¹³⁷ Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 27.

üzere Antakya, Belen ve Reyhaniye (Harim) ilçelerini içerisine alan “İskenderun Sancağı” adında ayrı bir idari teşkilat oluşturdu. Oluşturulan yeni sancağın yönetim şekli de Beyrut vilayetindeki Yüksek komiserlik tarafından belirlenecekti.¹³⁸

Beyrut’taki Fransız Yüksek Komiserliği, İskenderun Sancağı’nın yönetim teşkilatlanmasına son şeklini verdi.¹³⁹ Atatürk, Fransızların “İskenderun Sancağı” olarak adlandırdığı bölgeye Hatay ismini vermişti.¹⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı’nın bittiği ve Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte İngiliz ordusu Halep-Kilis arasında Katma mevkiinde bulunuyordu. Burası, Hatay’ın şimdiki sınırlarından 30-40 km. kadar uzakta idi. Hatay topraklarına hiçbir ülkenin ordusu girmemişti. Misak-ı Milli’nin 2’nci maddesindeki “Mütareke imza edilirken işgal altında bulunmayan Osmanlı toprakları bir küldür. Bu topraklar tefrik kabul etmez” hükümleri Hatay’ın durumuna tamamen uygun gelmekteydi.¹⁴¹

İngiltere ve Osmanlı Hükümet temsilcileri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Silah Bırakışımı Sözleşmesi’nin 7’nci koşuluna göre müttefik devletler, güvenliklerine tehdit olabilecek bir durum ortaya çıkması halinde uygun görecekları stratejik bir noktayı işgal edebileceklerdi.¹⁴² Bu gerekçeye dayanarak Fransız Ordusu 12 Kasım 1918 tarihinde İskenderun’a girdi ve İskenderun ve Halep Şosesi’nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğini ilan etti. Bu arada Halep’te bulunan Kral Faysal, Antakya’yı kendi hükümeti idaresine bağladığını söylemesi üzerine 7 Aralık 1918 tarihinde Fransız Ordusu Antakya’yı da işgal ederek Faysal Hükümeti’nin bir varlığının söz konusu olmadığını ilan etti.¹⁴³

¹³⁸ Dağıstan, Adil, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2005, XXI/61, s. 1.

¹³⁹ Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 9.

¹⁴⁰ Aydemir, (2009), *a.g.e.*, s. 395.

¹⁴¹ Melek, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴² Soysal, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁴³ Melek, *a.g.e.*, s. 109.

2.3.4.1. Hatay Meselesinin Uluslararası Gündeme Gelmesi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hatay Sancağı, Suriye sınırları içerisinde olmak üzere Fransa nüfuzuna bırakılmıştı. TBMM ile Fransa hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması¹⁴⁴ ile Fransa; Antep, Kilis, Mersin, Osmaniye ve Adana'yı koşulsuz terk etmeyi kabul etmişti. Fransa ayrıca Türk Ordusuna silah yardımı yapacaktı. Ancak İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye bırakılması Fransa tarafından kabul edilmedi. Türkiye'ye bırakılmak yerine Sancağın kendine özgü bir yönetimi olacaktı.¹⁴⁵ 1921 Ankara Antlaşması'nın Hatay Sancağı ile ilgili hükümleri, daha sonra imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 3'üncü maddesinde yer alan sınırlarla ilgili hükümleriyle de teyit edildi.¹⁴⁶

Fransa ve Türkiye arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'na göre İskenderun Sancağı, Türkiye'nin sınırları haricinde kalmıştı. Bu durum dönemin şartlarından dolayı Türkiye'nin istemeyerek kabul etmek zorunda kaldığı bir durumdu. Ancak Türkiye, Sancağın ileride özerk bir yapıya kavuşması için alt yapı olacak kimi hükümlerin söz konusu antlaşma metninde yer almasını sağlamıştı. Örneğin, antlaşmanın 7'nci maddesinde, bölgede yaşayan Türk nüfusun kültürel varlığını sürdürmesi için kolaylıklar sağlanması ve Türkçe'nin resmi lisan olarak kabul edilmesi hükmü vardı. İskenderun Sancağı ile ilgili olarak Ankara Antlaşması ile kabul edilen statü, henüz ilk aşamada hem bölge halkı hem de Türkiye'de olumsuz bir etki yaratmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya 15 Mart 1923 tarihinde yaptığı gezi esnasında Bölge halkı temsilcileri, Sancağın Türkiye'ye bağlanması isteklerini kendisine iletmışti. Paşa, "*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz*" demek suretiyle bölge hakkında Türkiye'nin politikasını ortaya koymuştu.¹⁴⁷

Fransızlar, İskenderun Sancağı'nın resmi lisanlarından birinin Türkçe olması, Sancağın bayrağının Türk Bayrağına yakın bir bayrak olması, okullarda Türkçenin de

¹⁴⁴ Uçarol, *a.g.e.*, s. 552.

¹⁴⁵ Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 27.

¹⁴⁶ *Düstur* Üçüncü Tertip, Cilt V, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, Başvekâlet Müdevvenat Müdüriyeti, Ankara, 1931, s. 28.

¹⁴⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 587.

öğretilmesi gibi uygulamaları taahhüt etmişlerdi.¹⁴⁸ Yapılan antlaşmalarla Türkler tarafından arzu edilen sonuçlar alınmamıştı. Yerel halk arasında Bölge'nin Türkiye'ye katılması inancı hâkimdi. Bu nedenle de Sancak sorununun Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulması yönünde Türk toplumunda bir beklenti oluştu. Bu maksatla Hatay Türk Toplumunu bünyesinde kurulmuş olan İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni temsilen Tayfur Sökmen başkanlığında bir heyet, Lozan Barış Konferansı'na görevlendirilen delegelerin Ankara'dan ayrılmasından kısa bir süre önce, İskenderun Sancağı konusunun da Konferans'ta gündeme alınması için Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile görüşmüşlerdi. İsmet Paşa "Davanız davamızdır" diyerek onları müsterih olmaya davet etmiş, ancak bu konu konferansta gündem konusu olmamıştı.¹⁴⁹

İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hatay'ın Fransa ve Suriye ile bağlantısını koparıp Türkiye'ye bağlanması amacıyla çalışmalar yapmak üzere kurulmuş bir dernekti. Tayfur Sökmen, derneğin başkanlığını yapıyordu. Dernek bünyesinde, Hatay'ın Türkiye'ye katılması amacıyla uzun yıllar gayretli çalışmalar yapıldı.¹⁵⁰

1936 yılına gelindiğinde hem dünyada hem de Fransa ve Suriye'de meydana gelen gelişmeler nedeniyle, Fransa'da Suriye'deki Fransız manda yönetiminin şekli sorgulanmaya başlandı.¹⁵¹

2.3.4.2. 1936 Yılı Sonrası Gelişmeler

Türkiye, Fransa'daki gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip ediyordu. Türkiye, Suriye'ye bağımsızlık verilmesi durumunda aynı statünün İskenderun sancağına da verilmesi gerektiği görüşündeydi.¹⁵² Fransa'da ise, Mayıs 1936 seçimlerinde iktidara gelen yönetim, Suriye'deki Fransız manda yönetiminin şekli ile ilgili girişimlere başladı. Yapılan müzakereler neticesinde Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 tarihinde Dostluk ve İttifak Antlaşması parafe edildi. Fransa Meclisi tarafından onaylanmayan bu antlaşmaya göre Suriye'ye üç yıl içerisinde bağımsızlık verilecekti. Antlaşmada Sancak

¹⁴⁸ Sökmen, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁹ Sökmen, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁵⁰ Tekin, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁵¹ Dağıstan, (XXI/61), *a.g.m.* s. 2.

¹⁵² Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş, İstanbul, 2014, s. 348.

ile ilgili net bir hüküm yoktu ancak söz konusu bölgenin Suriye'ye bırakılmasının yolu bu antlaşma ile açılıyordu. Bu gelişme Türkiye ve bölgedeki Türkler nezdinde büyük rahatsızlık yaratmıştı.¹⁵³

Fransa, söz konusu antlaşmayı Milletler Cemiyeti gündemine taşıdıktan sonra Türkiye de İskenderun Sancağı konusunda uluslararası alanda girişimlere başladı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında, Türkiye'nin Suriye'nin bağımsızlığını desteklediğini ancak İskenderun Sancağı'nın özel bir statüsünün olması gerektirdiğini bildiren bir konuşma yaptı. Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin talepleri iletilmişti ancak bu meselenin Fransa ile ikili bir antlaşma neticesinde çözülebileceği Türkiye tarafından biliniyordu. Nitekim Fransa'nın Milletler Meclisi'ndeki temsilcisi Türk talepleriyle ilgili olarak olumsuz görüş bildirmişti.¹⁵⁴ Türkiye ile Fransa arasında bu anlaşmazlık sürerken İskenderun'daki halk, sorunun çözümlenmesi için gösteriler yapmaya başlamış, polisle çatışmalar olmuştu.¹⁵⁵

Türk Hükümeti, Sancak sorunuyla ilgili olarak uluslararası ortamda somut adımlar atmak için uygun şartların oluştuğuna karar vermişti. Bu anlayış içerisinde, Paris Büyükelçisi Suad Davaz aracılığı ile Fransa Dışişleri Bakanı Delbos'a bir mektup gönderdi. Mektupta dostça bir anlatımla, Lübnan ve Suriye'ye verilmesi düşünülen bağımsızlığın, halkının çoğunluğu Türk ve Müslüman olan İskenderun Sancağına da verilmesi gerektiği, bu durumun 1921 ve 1926 antlaşmalarının doğal bir sonucu olduğu ifade ediliyordu.¹⁵⁶ Söz konusu mektuba Fransa Dışişleri Bakanı'nın 10 Kasım 1936 tarihinde verdiği yanıtta Türk Hükümetinin bu talebine karşı olumsuz bir yaklaşım sergilenmiş, Fransa'nın Suriye'nin parçalanmasını istemediğini, mandater devlet olarak Fransa'nın böyle bir yetkisinin bulunmadığını, Sancak'a hukuken en fazla özerklik statüsünün verilebileceğini ifade etmişti.¹⁵⁷

1936 yılı sonlarına doğru bölgede Türklere yönelik kışkırtıcı eylemler artmaya başlamıştı. Çıkan olaylar üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, dönemin Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'i olaylarla ilgili, yerinde inceleme yapmak üzere Sancak'a

¹⁵³ Dağıstan, (XXI/61), *a.g.m.* s. 3.

¹⁵⁴ Soysal, İsmail, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2011, (2), s. 345.

¹⁵⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 349.

¹⁵⁶ Soysal, (2003), *a.g.e.*, s. 985.

¹⁵⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 348.

gönderdi. Erkin, eşi hanımefendiyle birlikte Sancak'a gitti ve orada hem Fransız yetkililerle hem de Türk toplumunun her kesiminden insanlarla görüşmeler yaptı. Yaptığı görüşme ve incelemeler sonunda edindiği izlenimlerle ilgili olarak bir rapor hazırladı ve Ankara'ya gönderdi. Ankara rapor doğrultusunda Sancak politikasında değişikliğe gitme kararı aldı: Bundan böyle Sancak'ın Türkiye'ye ilhakı yönünde çalışılacaktı.¹⁵⁸

Türkiye, öncülüğünde ve yol göstericiliğinde 1936 yılından itibaren Hatay konusunda daha etkin adımlar atmaya başlamıştı. Atatürk 1936 yılı meclis açış konuşmasında bu konuya değinmiş, şunları ifade etmiştir:

“... Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan “İskenderun–Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur.”¹⁵⁹

Atatürk'ün Hatay Meselesi üzerinde hassasiyetle durması, çok eski yıllardan beri birlikte hareket etmiş olduğu İsmet İnönü ile sorun yaşamalarına neden olmuştu. İsmet İnönü, bu konunun zamana bırakılması gerektiğini, aksi takdirde Fransa ile askeri bir çatışma yaşanması durumunda ülke için çok zararlı sonuçlar doğurma ihtimali olduğu fikrindeydi. İnönü'nün sorunun çözümü aşamasında söylediği bu cesaret kırıcı sözlerine rağmen Atatürk, bu konuda İsmet İnönü'yü kamuoyu önünde hiç eleştirmede.¹⁶⁰

TBMM'de bu konuşmayı yapmasından bir gün sonra Atatürk, Tayfur Sökmen'i makamına çağırır ve kendisine,

“Sökmen, bu günden itibaren davaya el konuldu. Antakya - İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün, Cemiyet merkezi yine İstanbul'da kalmak üzere, Mersin, Dört Yol, Hassa, Kilis'te şube açın; fakat denizden, karadan hatta dağdan Hatay'a gidip gelmesi daha kolay olacağı için faaliyet merkeziniz Dört Yol şubeniz olsun. Bu şube açıldığı zaman Antakya'daki Cemiyetin adı da değişerek Hatay Egemenlik Cemiyeti adını alsın”¹⁶¹

şeklinde talimat verir ve Tayfur Sökmen kısa süre içerisinde bu talimatın gereğini yerine getirir.

¹⁵⁸ Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, ss. 88-91.

¹⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1936.

¹⁶⁰ Tuncer, a.g.e., s. 19.

¹⁶¹ Sökmen, a.g.e., s. 44.

2.3.4.3. Hatay Meselesi'nin Milletler Cemiyeti Gündemine Alınması

Atatürk'ün 1936 yılında TBMM açılışında başlattığı iletişim süreci Fransızlardan bir karşılık bulmayınca, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığındaki bir heyet Milletler Cemiyeti'nin karargâhının bulunduğu Cenevre'ye giderek konunun gündeme alınması için temaslarda bulunmuş ancak somut bir netice alınamamıştı.¹⁶²

Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 tarihinde yapılan Dostluk ve İttifak Antlaşması gereği, icra edilecek olan seçimlere Türk toplumu katılmama kararı almıştı. Bu boykota rağmen iptal edilmeyen seçim sonuçları hem bölgedeki Türk toplumu hem de Türkiye tarafından protesto edilmişti. Türkiye, 10 Aralık 1936 tarihinde ikinci kez Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurarak Sancak sorununun ele alınmasını resmen talep etti. 14-16 Aralık 1936 tarihinde Genel Kurul'da görüşülen konuyla ilgili Türkler ve Fransızlar kendi görüşlerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi, sorunun çözüme kavuşturulması amacıyla İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak vazifelendirdi. Sandler, hazırladığı raporu 16 Aralık tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sundu. Rapora göre; söz konusu mesele Milletler Cemiyeti'nin 1937 yılı Ocak ayında yapılacak olağan toplantısında yeniden ele alınacaktı. Aradaki sürede taraflar sorun hakkında fikirlerini raportöre sunmaya devam edecekti. Çalışmalar tamamlandıktan sonra Sancak'a üç kişiden oluşan bir gözlemci heyeti gönderilecekti. Rapor, yapılan oylamada Türkiye'nin çekimser, Fransa'nın ret oyu kullanmış olmasına rağmen Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından kabul edildi.¹⁶³

Sandler, yaptığı çalışmalar neticesinde Türk tarafının taleplerine yakın bir rapor hazırlamıştı. Raporda Sancak'ın ayrı bir varlık kabul edilmesi tavsiye ediliyordu. Söz konusu rapor 27 Ocak 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde oylandı ve oy birliği ile kabul edildi.¹⁶⁴ Milletler Cemiyeti tarafından Hatay'a bir gözlemci heyetinin gönderilmesi ve bu heyetin nezaretinde plebisit yapılmasına karar verildi.¹⁶⁵

¹⁶² Sökmen, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶³ Dağıstan, (XXI/61), *a.g.m.* s. 7.

¹⁶⁴ Dağıstan, Adil, "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2005, XXV/62, s. 2.

¹⁶⁵ Sökmen, *a.g.e.*, s. 46.

25 Şubat 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Sandler Raporu çerçevesinde İskenderun Sancağı'nın gelecek statüsünü belirlemek üzere bir komite kuruldu. Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun bulunduğu komitede ayrıca Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve İsveç'ten birer temsilci vardı. İlerleyen günlerde Sancak'a giden ve bölgede çalışmalar yapan söz konusu heyet, Cenevre'ye döndükten sonra 15 Mayıs 1937 tarihinde bir rapor hazırladı. İskenderun Sancağı için ayrı bir statü öngören söz konusu rapor, 29 Mayıs 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde oy birliği ile kabul edildi. Aynı gün Cenevre'de Türkiye ve Fransa Dışişleri Bakanları arasında Sancağın toprak bütünlüğü ve Türkiye - Suriye sınırını güvence altına alan antlaşmalar imzalandı. 1937 yılı antlaşmalarına göre, Sancak'ta 15 Nisan 1938 tarihine kadar milletvekili seçimlerinin yapılması gerekiyordu. Milletler Cemiyeti Konseyi, Sancak'ta yapılacak olan seçimlere nezaret etmek üzere 4 Ekim 1937 tarihinde bir komisyon oluşturulmasına karar verdi. Söz konusu komisyon Ankara'ya gelip ilgili makamlarla görüş alış verişinde bulunduktan sonra 20 Ekim 1937 tarihinde İskenderun'a ulaştı. Heyet Sancak sınırında, Fransız Komiserlik siyasi büro şefi tarafından karşılanmıştı.¹⁶⁶

Seçimlerin icrasına Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun gözetiminde 1938 yılı Mayıs ayının ilk günlerinden itibaren başladı ancak adil bir seçim süreci yaşanmadığı gerekçesiyle Türkiye tarafından protesto edildiğinden seçimler tamamlanamadı.¹⁶⁷

2.3.4.4. 1937 Yılı Antlaşmaları Sonrası Gelişmeler

29 Mayıs 1937 tarihinde İskenderun Sancağı özerk bir yapıya kavuşmuş ve Anayasası Milletler Meclisi tarafından da kabul edilmişti.¹⁶⁸ Plebisit sonuçlarını değerlendiren Milletler Cemiyeti, Hatay'da parlamento seçimlerinin yapılmasına karar verdi. Yapılacak seçimlerin güvenliğinin sağlanması hususunda Türk askerinin de Hatay bulunmasını sağlamak amacıyla Fransızlarla ikili görüşmeler yapılma kararı alındı.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, ss. 2-6.

¹⁶⁷ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 8.

¹⁶⁸ Çakmak, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁶⁹ Sökmen, *a.g.e.*, s. 48.

Hatay meselesinde oynadığı kilit rol sayesinde Açıkalın, Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili diplomatlarından biri olmuş ve adeta bir şöhret yakalamıştı. 1938 yılı Açıkalın'ın mesleki kariyerinde bir dönüm noktası olmuştu. O yılın Haziran ayında, Türk ve Fransız heyetler arasında Antakya'da yapılan görüşmelere Hükümeti temsilen katıldı.¹⁷⁰ Türk Heyetinin başında Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Asım Gündüz vardı. Ankara, meselenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için hem heyetin üye sayısını yüksek tutmuş hem de üyelerinin yüksek rütbeli olmasına özen göstermişti. Türkiye müzakereler için gönderdiği heyet ile bölgede Türk tarafına cesaret ve moral vermeyi amaçlamıştı. Böyle bir heyetin varlığı bölgedeki Türkleri heyecanlandırmıştı.¹⁷¹

Org. Asım Gündüz başkanlığındaki Türk Askeri Heyeti 12 Haziran 1938 tarihinde Sancak'a gelmiş, 14 Haziran'da da Fransız Askeri Heyetiyle görüşmeler başlamıştı. Görüşmelerde yapılacak seçimlerin selameti için alınacak askeri tedbirler müzakere edilmişti. Müzakereler sonunda 3 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalandı. Söz konusu antlaşmaya ekli protokolle Sancak'a girecek Türk ve Fransız kuvvetlerinin miktarı belirlendi. Buna göre Türk birlikleri Hassa ve Payas üzerinden Sancak'a girecek ve İskenderun, Kırıkhan, Baylan ve Antakya'da konuşlanacaktı.¹⁷²

Heyetler arası müzakereler yaklaşık bir hafta sürmüştü ve ortak bir karara varılmıştı. Fakat bir açıklama yapılmamıştı. Açıkalın, oradayken İskenderun Sancağı Valisi Abdurrahman Melek'in çalışmalarını gözlemlemiş ve memnun kalmıştı. Abdurrahman Melek'e "*Vaziyeti gördük, sen her şeyi istediğimiz gibi yapıyorsun, tuttuğumuz yolda devam edin, biz Ankara'ya gidince her şeyi anlatacağız*" demişti.¹⁷³

Dostluk antlaşmasının taraflarca imzalandığı 4 Temmuz 1938 tarihinde, Askeri anlaşmaya uygun olarak vazifelendirilen Türk askeri birliklerinin ilk bölümü sınırdan giriş yaptı. Bir gün sonra, Türk birliklerinin tamamı Sancak'a girerek anlaşmayla belirlenen bölgelerde konuşlanmaya başladı.¹⁷⁴ 5 Temmuz 1938 tarihinde Payas'tan Hatay'a giriş yapan Türk askerlerini karşılamak için halk yollara çıkmıştı. Sevinç

¹⁷⁰ *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTKA)* Cilt: 10, Yer: 16.

¹⁷¹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁷² Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 9.

¹⁷³ Melek, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁷⁴ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 10.

gösterileri yapıyordu. Payas sınırında Türk askerini karşılayanlar arasında Ermeni ileri gelenleri ve cemaat reisleri de vardı.¹⁷⁵

Cevat Açıkalın 5 Şubat 1938 tarihinde dördüncü dereceden üçüncü derece Orta Elçiliğe terfi ettirilmişti.¹⁷⁶ Türk askerinin Hatay'a giriş yapmasından sonra Açıkalın, Fevkalade Murahhas olarak Hatay'a gönderildi. Cevat Açıkalın'ın öncelikli görevi yapılacak olan milletvekili seçimlerine Fransız temsilci Albay Collet'le birlikte nezaret etmektir.¹⁷⁷ Başkonsolos Celal Karasapan ise başka bir yere nakledilmişti.¹⁷⁸

Büyükelçi Cevat Açıkalın, Fransız yüksek temsilcisi ile eşit statüye sahip olmak koşuluyla Fevkalade Murahhas olarak 14 Temmuz 1938 tarihinde göreve başladı.¹⁷⁹ Bu tarihten sonra resmi bir belgenin geçerlilik kazanması için her iki temsilcinin de imzası gerekecekti.¹⁸⁰

Türkiye ile Fransa arasında varılan uzlaşma gereği Hatay'da yapılacak olan seçimler Milletler Cemiyeti Komisyonu yerine Türk ve Fransız Otoriteler kontrolünde icra edilecekti.¹⁸¹ Daha önce yarıda kesilmiş olan seçim sürecini Türkiye ve Fransa temsilciliklerinin himayesinde devam ettirmek üzere bir komisyon oluşturmak için çalışmalara başlandı.¹⁸² Bu kapsamda, Fevkalade Murahhas Orta Elçi Cevat Açıkalın 15 Temmuz 1938 tarihinde Fransa yüksek temsilcisi Albay Collet ile yaptığı görüşmeler sonunda; seçimleri yönetmek üzere Cevat Açıkalın, Albay Collet, Abdurrahman Melek, Abdülgani Türkmen ile diğer cemaatlerden alınan birer üyeden oluşan bir Yüksek Seçim Komisyonu kuruldu. Ayrıca, seçimlerin idaresi ile ilgili olarak 2 Türk ve bir Fransız hâkimden oluşan özel bir mahkeme oluşturuldu.¹⁸³

Hatay Fevkalade Murahhaslığı, bir diplomat için son derece önemli bir görevdi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli konularından biri olan Hatay'ın Anayurda katılma sürecinde kendisine çok önemli yetki ve sorumluluklar verilmişti. Cevat Açıkalın, Hatay Fevkalade Murahhaslığı görevini “ömrümün en büyük ve en şerefli görevi” olarak

¹⁷⁵ Melek, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁷⁶ *Resmi Gazete*, 05.02.1938, Karar Sayısı: 3241.

¹⁷⁷ BCA, 30-10-0-0.224-511-7/13.07.1938.

¹⁷⁸ Melek, *a.g.e.*, s. 109

¹⁷⁹ BCA, 30-10-0-0. 224-511- 9 /16.07.1938.

¹⁸⁰ Tayfur *a.g.e.*, s. 7.

¹⁸¹ Melek, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁸² Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 11.

¹⁸³ BCA, 30-10-0-0 / 224-511-9, (16.07.1938).

nitelemiştir. Bu görevin Atatürk tarafından bizzat kendisine tevdi edilmesi Açıkalın için ayrıca onur verici bir durumdu.¹⁸⁴

Açıkalın, görevini icra ederken ihtiyatlı ve tedbirli hareket eden bir bürokrattı. 1938 yılında Fevkalade Murahhas olarak Hatay'da görev yaparken Türkiye'deki makamlarla telgraf görüşmelerini Antakya'dan yapmazdı. Zahmetli ve zaman kaybına neden olmasına rağmen o dönem Türkiye sınırında bulunan Payas'a gider, tüm telgraf görüşmelerini oradan yapardı. Bu tedbir, akla Lozan Müzakereleri esnasında Türk tarafının yaptığı telgraf görüşmelerinin tamamının İngilizlerin eline geçtiği iddialarını hatırlatmaktadır. Cevat Açıkalın, Hatay Fevkalade Murahhası olarak görev yaptığı dönemde Fransız yetkililer, kendileriyle ittifaka girmeleri halinde Hatay'ı Türkiye'ye bırakacakları teklifinde bulunmuşlardı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı bu teklifi çok ciddiye aldı. Cevat Açıkalın'a bu durumu iletip ve fikrini sorduğunda Açıkalın Başbakan'a, Hatay meselesinin zaten fiilen bittiğini, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanacağını, Fransızların bu teklifini kabul edersek bunun ülkemize çok pahalıya mal olabileceğini ifade eder.¹⁸⁵ Açıkalın'ın, bu tespitinin ne kadar doğru olduğu kısa süre sonra anlaşıldı. Başbakan'a yaptığı bu teklifle Türkiye'nin belki de savaşa dâhil olmasını engellemiştir.

Hatay meselesinin fiilen bittiğini düşünmesi, olayları çok iyi analiz ettiğinin bir göstergesidir. Çünkü o günlerde Fransızlar, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasını kabul edeceklerine dair hiçbir işaret vermiyorlardı. Açıkalın, Başbakan'la yaptığı o telgraf görüşmesinden birkaç gün sonra Ankara'ya gitmişti. Orada bulunduğu sırada Fransa'nın Ankara Büyükelçisi M. Massigli Açıkalın'ı Fransız Büyükelçiliğinde düzenlenen resmi bir kabule davet etmişti. Büyükelçilikte, Fransa Hükümetiyle yakın ilişkileri bulunan, adı Mr. De Jovel olan bir gazeteci Açıkalın'ın yanına gelerek sohbet etmek istemiştir. O sohbette gazeteci, Açıkalın'a Fransa'da hiçbir hükümet görevlisinin İskenderun Sancağını Türkiye'ye bırakmayı kabul edemeyeceğini, Fransız kamuoyunun buna asla müsaade etmeyeceğini söylemişti.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1003.

¹⁸⁵ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 998.

¹⁸⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1003.

2.3.4.5. Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu

Oluşturulan Yüksek Seçim Komisyonu bir bildiri yayınlayarak seçim sürecinin, 22 Temmuz 1938 tarihinden itibaren, Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun bıraktığı yerden devam ettirileceğini ilan etti. Bu doğrultuda işleme sokulan birinci derecede seçmen yazma faaliyetleri herhangi bir olumsuz hadise meydana gelmeden 1 Ağustos 1938 tarihinde tamamlandı.¹⁸⁷

Seçmen yazılım işlerinin sorunsuz bir şekilde bitirilmesine müteakiben, Türkiye'de, seçimlerde aday gösterilecek ve seçimler sonrasında kurulacak hükümette görev alması muhtemel milletvekillerinin tespitiyle ilgili çalışmalar başlatıldı. Bu kapsamda, Türk hükümeti tarafından görevlendirilen Emniyet Genel Müdürü ve Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri Şükrü Sökmensüer Dört Yol'a geldi. Sökmensüer, Cevat Açıkalın, Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen ve Başkonsolos Fethi Denli arasında, Sancak seçimlerini ve seçim sonrasında yapılacak işleri görüşmek üzere 10 Ağustos 1938 tarihinde Dört Yol'da bir toplantı icra edildi. Toplantıda, yirmi iki Türk milletvekili adayının Ankara tarafından tespit edilmesi, on sekiz azınlık milletvekili adayının da Abdurrahman Melek tarafından tespit edilmesi kararı alındı. Seçimlerden sonra kurulacak hükümette kimlerin görev alacağı dahi bu toplantıda belirlendi.¹⁸⁸ İlerleyen aşamada Fethi Bey katılımcılara, Cumhurbaşkanı'nın kim olacağını sordu. Şükrü Sökmensüer, konu hakkında Atatürk kararını verdi, bunun üzerine görüş bildirmemize gerek yok dedi. Cevat Açıkalın, Atatürk'ün adayının kim olduğunu bizler de anlayalım diye sorunca Sökmensüer, Atatürk'ün adayının Tayfur Sökmen olduğunu söyledi.¹⁸⁹

Toplantıdan sonra Ankara'ya dönen Şükrü Sökmensüer, sonuç raporunu İçişleri Bakanlığı'na sundu. Bakanlık da söz konusu raporu onay için Başbakanlığa gönderdi. Sökmensüer'in hazırladığı sonuç raporunda, tespit edilecek Türk milletvekili listesinin 15 Ağustos 1938 tarihine kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesi istenmekteydi. Nihayetinde,

¹⁸⁷ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 11.

¹⁸⁸ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 1.

¹⁸⁹ Sökmen, *a.g.e.*, s. 48.

son şekli Başbakan tarafından onaylanan liste Cevat Açıkalın'a bildirildi. Açıkalın, bahse konu listeyi Hatay Halk Partisi'nde düzenlenen bir toplantıda ilan etti.¹⁹⁰

24 Ağustos 1938 tarihinde yapılan ikinci derece seçimler neticesinde seçilmeyi başaran 40 milletvekilinin 22 tanesi Türk tarafının aday gösterdiği kişilerdi. Seçimlerden hemen sonra, Cevat Açıkalın'ın daveti üzerine Tayfur Sökmen 25 Ağustos 1938 tarihinde Sancak'a geldi. Bu tarihten sonra Hatay Meclisi açılıncaya kadar geçen süre içerisinde Tayfur Sökmen'in cumhurbaşkanı seçilmesi, Meclis Başkanı ve yardımcılarının belirlenmesi, komisyonların ne şekilde teşkil edileceği hususları ile meclis açış konuşması, milletvekilleri maaşlarının miktarının tespiti üzerinde çalışmalar yapıldı. Süreç sonunda, hükümetin tamamen Türk bakanlardan müteşekkil olması ve meclis açış konuşmasının Abdülgani Türkmen tarafından yapılması hususunda karar birliğine varıldı.¹⁹¹

Hazırlıkların tamamlanmasına müteakiben Hatay Meclisi ilk oturumunu, 2 Eylül 1938 tarihinde en yaşlı üye Mehmet Adak başkanlığında gerçekleştirdi. İlk iş olarak yemin töreni icra edildi. Resmi dil olarak Türkçe ve Arapça lisanları kabul edilmiş olmasına rağmen milletvekillerinin tamamı Türkçe yemin ettiler. Yemin töreninin ardından Meclis Genel Kurulu, Abdülgani Türkmen'i meclis başkanlığına, Zeynel Abidin Çilli ve Münir Karabay'ı başkan yardımcılıklarına, Dr. Vedii Bilgin ve Bekir Sıtkı Kunt'u genel sekreterliğe seçti. Tayfur Sökmen, cumhurbaşkanı seçildi.¹⁹² Hatay'ın resmi bayrağının belirlenmesi için bir komisyon kuruldu. Cumhurbaşkanı olarak seçilen Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek'i hükümeti kurmakla görevlendirdi.¹⁹³ Alınan söz konusu kararlardan sonra Hatay Meclisi, devletin adını Hatay Cumhuriyeti olarak belirledi. Bu tarihten sonra bölge için, Sancak yerine Hatay ismi kullanılacaktı.¹⁹⁴

Bir dış politika uygulaması olarak kendine has özellikler taşıyan Sancak meselesi, Fransa'nın Suriye'de manda yönetimine son vermesi kararından sonra Türkiye tarafından uluslararası ortama kontrollü bir şekilde taşınmıştır. Gerek Milletler Cemiyeti nezdinde ve Sancak ile ilgili Fransa ile yürütülen ikili müzakerelerde, gerekse geleceğinin şekillenmesi doğrultusunda Sancak'ta izlenen dış politika, bölgenin bağımsızlığa

¹⁹⁰ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 11.

¹⁹¹ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 12.

¹⁹² *Türk Tarih Kurumu Arşivi* (TTKA) Kutu: 5, Gömlek: 40, Belge Nu: 40.

¹⁹³ Dağıstan, (XXV/62), *a.g.m.*, s. 12.

¹⁹⁴ Çakmak, *a.g.e.*, s. 28.

kavuşması doğrultusunda kararlı bir şekilde uygulanmıştır. Atatürk'ün yol göstericiliğinde, Türk devlet adamlarının planlı ve kararlı çalışmasının bir sonucu olarak Sancak meselesi Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözüme kavuşturulmuş, bağımsız Hatay Devleti kurulmuştur.¹⁹⁵

2.3.4.6. Hatay'ın Türkiye'ye Katılması

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ittifak arayışları kapsamında, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu 12 Mayıs 1939 tarihinde ilan edilmişti ancak Türk-Fransız Deklarasyonu ertelenmişti. Türkiye, Fransa ile yapılacak söz konusu bildirgeyi, haklı olarak Hatay meselesinin çözümlenmesi sonrasına ertelemişti. Türk-İngiliz Deklarasyonu'nun TBMM'de ilan edildiği gün Başbakan Refik Saydam, ortak bir bildirme için Fransızlarla yapılan müzakerelerin olumlu bir havada geçtiğini ve yakında neticeleneceğini ifade etmişti.¹⁹⁶

1939 yılının ilk yarısında Hatay Meselesi müzakereleri Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli arasında devam ettiriliyordu. Haziran ayında müzakerelerin sonuna gelinmişti. Hatay Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın ve Fransız temsilcisi Collet, Ankara'ya çağırıldılar. 23 Haziran 1939 tarihinde "Arrangement Portant Reglement Definitive de Questions Territoriales entre la Turquie et la Syrie" antlaşması taraflarca imzalandı.¹⁹⁷ Aynı gün Paris'te Büyükelçi Suad Davaz ile Dışişleri Bakanı Mr. Georges Bonnet arasında Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu imzalandı. Başbakan Refik Saydam bu bildirgenin imzalandığını aynı gün TBMM'de ilan etti. Hatay Meselesinin çözülmesiyle ilgili antlaşmanın ayrı bir tören gerektirmesi nedeniyle Başbakan o gün TBMM'de bu konuya girmedi.¹⁹⁸ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Refik Saydam'a hitaben 23 Haziran 1939 tarihinde, Hatay'ın anavatana katılmasının yolunu açan anlaşmaları imzalamayı başardıkları için Hükümeti tebrik ettiğini bildiren bir mesaj yayınladı.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Dağıstan, (XXV/62), a.g.m., s. 12.

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 12.07.1939.

¹⁹⁷ Genkur. ATASE: İkinci Dünya Harbi Kataloğu (İDH), Kutu: 17, Gömlek: 69, Belge: 1.

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, 23.06.1939.

¹⁹⁹ Genkur. ATASE: İkinci Dünya Harbi Kataloğu (İDH), Kutu: 15, Gömlek: 190, Belge: 1.

29 Haziran 1939 tarihinde toplanan Hatay Millet Meclisi, “Türkiye’ye Katılma Kararı” aldı. TBMM, 30 Haziran 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi’nin aldığı bu kararı onayladı. Bundan sonra Hatay Bakanlar Kurulu, Türkiye’nin Hatay Olağanüstü Temsilcisi Cevat Açıkalın’a yönetimle ilgili tüm yetkilerini devretti.²⁰⁰ Hatay, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sınırları genişleten tek olaydır. Bu nedenle yalnızca revizyonist değil aynı zamanda bir irredantizm örneğini de oluşturmaktadır.²⁰¹

Fransızlarla 23 Haziran 1939 tarihli antlaşma imzalandıktan sonra, söz konusu antlaşmanın uygulamaya geçirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Açıkalın Antakya’ya döndü. Hatay Meclisi ve Hatay Hükümeti’nin tasfiyesini koordine etti. Cevat Açıkalın’ın Hatay Fevkalade Murahhaslığı vazifesi, oradaki görevini, Türkiye Cumhuriyeti tarafından Hatay Valisi olarak ataması yapılan Şükrü Sökmensüer’e devretmesiyle sonlanmış oldu. 22 Temmuz 1939 tarihinde Ankara’ya döndü.²⁰²

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan bir kanunla, katılma kararıyla ilgili olarak “Hatay Vilayeti” kuruldu.²⁰³ Cevat Açıkalın, Hatay Fevkalade Murahhası olarak görevlendirildiğinde Dışişleri Bakanlığı Birinci Siyasi Daire Başkanı olarak görev yapıyordu. Hatay Meselesi çözüme ulaştırıldıktan sonra eski görevine geri döndü.²⁰⁴

²⁰⁰ Sökmen, *a.g.e.*, ss. 8-50.

²⁰¹ Oran, *a.g.e.*, s. 48.

²⁰² Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1004.

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, 07.07.1939.

²⁰⁴ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1004.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

VE CEVAT AÇIKALIN

Atatürk'ün vefatından sonra Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü'nün seçilmesi, aslında sürecin bir devamıydı. İsmet İnönü, Milli Mücadele'nin başladığı zamanlardan itibaren daima en ön tarafta olmuş, birçok önemli olayın içinde olduğu gibi Mudanya ve Lozan gibi iki kritik olayın da bizzat başında bulunmuştu.¹ İnönü, Mudanya'dan itibaren Atatürk'ün uluslararası arenada barış içinde yaşama prensibine dayanan dış politikasının uygulayıcısı olmuştu.²

Yarım yüz yıl boyunca Türkiye'nin kaderine damga vuran İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde etkinliğinin doruk noktasına ulaşmıştı. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti çok önemli gelişmeler yaşadı. Bu gelişmelerin belki de en önemlileri dış politikada alınan kararlar ve bu kararların Türkiye'nin geleceğine olan etkileriydi. Savaş yıllarında tüm zorluklara rağmen “tarafli” ama “savaş dışı” kalma stratejisiyle ülke büyük bir yıkımdan kurtarılmıştı. Ancak bu başarıya rağmen Türkiye, çevresindeki yangından askerî, ekonomik, demografik, birçok alanda olumsuz etkilendi. Bu dönemde ülkenin en büyük şansı, İsmet İnönü'nün liderliğinde Dış Politikayı yönlendiren üstün özellikli siyasetçi ve diplomatların görevde bulunmasıydı.³

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olunca ve Dışişleri Bakanlığına Şükrü Saraçoğlu getirildikten sonra Türk Dış Politikası yeni bir yola girmişti. Ancak bu yeni yolun seçimi kişisel tercihlerin belirlediği bir yol değildi. Atatürk tarafından ortaya koyulan güvenlik anlayışını devam ettirmek üzere, değişen dünya koşullarına dikkate alıp gerçekçi çözümler üreten bir dış politika anlayışı benimsenmişti.⁴

¹ Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam Cilt II (1938-1950)*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul. 2011, s.192.

² Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 247.

³ Tüzün, Süleyman, “İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (Edt. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 236.

⁴ Hasanlı, Jamil, *Stalin and The Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1951*, Lexington Books, ABD, 2011, s. 23.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Gelişmeler ve Türk Dış Politikası

İnönü döneminin ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli olaylarından biri kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı'dır. Henüz savaş başlamadan Türk dış politikasının şekillenmesinde temel belirleyici etken olmuştur. İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı görevini devraldığıında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı herkes tarafından beklenen bir durumdu. Belli olmayan tek şey savaşın çıkacağı tarihi. O dönem Türkiye'nin önünde iki önemli konu vardı: İkinci Dünya Savaşı ve Hatay Meselesi. Türkiye, bu iki konuda politika üretmek zorundaydı. Atatürk döneminde Hatay'ın Türkiye'ye katılması için gerekli ve yeterli uluslararası politik ve diplomatik alt yapı hazırlanmıştı. Ancak Avrupa'daki hassas dengeler göz önüne alındığında hiçbir şeyin garantisi yoktu.⁵

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye gibi orta büyüklükte bir devletin başına açabileceği tehlikeli durumları en somut biçimde gösteren bir dönemdi. Türkiye, bu olağanüstü ortamda ortaya çıkan dengeleri ve çelişkileri ustaca kullanarak ve "ulusal menfaat" kavramını en net biçimde uygulayarak ayakta kalabilmenin en güzel örneği oldu. Bunun başarılmasında en büyük pay, kuşkusuz, bir ihtiyat ve dengeler ustası olan İsmet İnönü'nün idi.⁶

İngiltere ve Fransa, İkinci Dünya Savaşı öncesinde mevcut barış ortamını koruma amacındaydılar. Bu amaca yönelik yaptıkları girişimlerin de barışı korumak ve mevcut düzeni devam ettirmek dışında gizli bir niyetleri yoktu. Ancak Sovyetler Birliği için durum böyle değildi. Özellikle Vyacheslav Molotov'un 3 Mayıs 1939 tarihinde Dışişleri Bakanlığına getirilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin barışın korunması bahanesiyle yaptıkları tüm girişimlerin altında aslında gizli planlar vardı. Cevat Açıkalın'a göre, savaş öncesi ülkeler arasında yapılan müzakerelerde Sovyetler Birliği yöneticileri samimi değildiler. Hem Almanya'ya hem de İngiltere-Fransa'ya göz kırıyorlardı. Her iki tarafı da kullanıyorlardı. Barışın sağlanmasından ziyade gizli toprak taleplerini en kolay nasıl

⁵ Çakmak, Haydar, *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 27.

⁶ *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980* (Edt. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 398.

karşılarız onun derdindeydiler. İhtiraslı ve burnu havada olan Rus yöneticilerinin art niyetli yaklaşımları, savaşın büyümesine ve uzamasına neden olmuştu.⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk rüzgârları, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya'da esmeye başlamıştı. Almanya önce; İngiltere ve Fransa tarafından bir daha savaş çıkarmaya gücü ve cesareti olmasın diye kendisine zorla imzalatırılan Versailles antlaşmasını tanımadığını ilan etmiş, daha sonra da kendisi için “yaşam sahası” olarak tanımladığı bölgeleri ülkesine katmaya yönelmişti. Bu yönelişi gören İngiltere ve Fransa, Almanya'yı bu yoldan çevirmek için diplomatik girişimlerde bulunmayı başlangıçta yeterli gördüler. Ancak bu iki büyük ülkenin diplomatik girişimleri, Almanya'nın 12 Mart 1938 tarihinde Avusturya'yı işgal etmesini engelleyemedi.⁸

Almanya'nın devam eden toprak talepleri nedeniyle 29 Eylül 1938 tarihinde Münih Konferansı düzenlendi. Hitler, Mussolini, Daladier ve Chamberlain'in katıldığı bu konferansta Çekoslovakya toprağı olan Sudetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya verilmesine karar verildi. Söz konusu antlaşma ile bu üç ülke arasında sorunlar karşılıklı verilen sözlerle barışçıl bir şekilde çözülmesi kararı alınmıştı.⁹ Ancak Almanya, bu antlaşmanın kendini bağlayan hükümlerini hiçe sayarak 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'yı işgal etti.

Bahse konu Münih konferansında Hitler'in İngiltere ve Fransa'ya karşı dikte edici davranışlarının, özellikle İngilizler üzerinde yarattığı küçültücü etkiler, Avrupa'da yeni bir savaşın olacağı hissini herkeste uyandırmıştı.¹⁰ İtalya 7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'a saldırmıştı. Türkiye İtalya'nın bu hareketini kendi güvenliğine bir tehdit olarak gördü.¹¹ Diğer taraftan, Almanya'nın da Çekoslovakya'yı işgal etmesi Türkiye'nin tedirgin olmasına neden olmuştu.

Almanya'nın Çekoslovakya'ya saldırmasından çok daha önce Türk lider kadro, tehlikenin farkına varmıştı. Yaptıkları durum analizleriyle Almanya'nın yerinde durmayacağını, Türkiye sınırlarına kadar gelebileceğini ve hatta Türkiye'yi işgal etme girişiminde bulunabileceğini öngörmüşler, tedbir almaya başlamıştılar. Tehlikeyi en iyi

⁷ Açıklım, Cevat, “Cevat Açıklım'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları 1939-1941”, *Bellekten*, 1992, *LVI/217*, ss. 995 - 998.

⁸ Turan, *a.g.e.*, s. 248.

⁹ Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 360.

¹⁰ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, s. 139.

¹¹ Al, Arzu, *Türk Dış Politikası*, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 101.

görenlerden bir de Cevat Açıkalın'dı. Almanya tehlikesini hem Başbakan'a hem de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye arz etmişti. Cumhurbaşkanı, Açıkalın'ın tespitlerini çok yerinde bulmuş, tespitlerini Genelkurmay Başkanı'na da anlatmasını rica etmişti.¹²

Almanya'nın Çekoslovakya'dan sonra yüzünü Polonya'ya çevirip Danzig Koridoru'nu istemesi ve yine ilerleyen aşamalarda Romanya ve Yunanistan'ın da işgale uğramaları ihtimali karşısında, bu iki ülkeye savunma garantisi veren İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin de söz konusu ortak savunma anlayışına dâhil olmasını teklif etmişlerdi. Böyle bir girişime istekli olan Türkiye, İngiltere ile görüşmelere başladı. İki ülke 12 Mayıs 1939 tarihinde Ankara'da Ortak bir bildirge yayınladılar. Yayımlanan bildirge, kurulacak ittifak için bir ön antlaşma niteliğindedir.¹³ Bildirgeye göre, Akdeniz'de bir savaş çıkması durumunda taraflar birbirleriyle yardımlaşacaktı ancak üçüncü ülkelere karşı bir yükümlülükleri olmayacaktı. Benzer bir bildirge de 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile imzalandı. Her iki bildirge de Türkiye'yi ne Almanya'dan ne de SSCB'den uzaklaştıracak nitelikte değildi.¹⁴

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince coğrafi konumu nedeniyle hem müttefikler hem de mihrer ülkeler tarafından kendi tarafında savaşması gereken ülke olarak görülüyordu. Bu nedenle de her iki taraf da üzerinde ciddi baskı uyguladı. Türkiye'nin savaş dışında kalmak gibi kesin bir politikası vardı. Kendisine uygulanan baskılara rağmen bir denge politikası izleyerek savaş dışı kalmaya çalıştı. Savaşın gidişatına göre güç dengeleri değiştiği için de kimi zaman ister istemez çelişkili bir dış politika izlemek zorunda kaldı.¹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalmak istemesinin birden çok haklı nedeni vardı: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerin yanında hareket etmeyi tercih etmesinin yarattığı acı sonuçlar, ekonominin yetersiz olması, elde edilmesi çok pahalıya mal olmuş olan mevcut sınırların korunmak istenmesi ve askeri anlamda yeterince hazırlıklı olunmaması.¹⁶

¹² Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1002.

¹³ Turan, *a.g.e.*, s. 249.

¹⁴ Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 54.

¹⁵ Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz yayıncılık, İstanbul, 1998, ss. 269-270.

¹⁶ Minassian, Taline Ter, "La Neutralité de la Turquie: Pendant la Seconde Guerre Mondiale", *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains*, 1999, (194), Presses Universitaires de France, Nancy (Fransa), s. 125.

Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa ile görüşmelere devam ederken aynı zamanda gizliden Almanya ile görüşüyordu. Polonya, kendisini koruma amacıyla da olsa, herhangi bir askeri harekât için Sovyet Ordularının kendi topraklarını kullanmasına yanaşmıyordu. Polonya'nın bu tavrı Sovyetleri Almanlara daha yakınlaştırmıştı. Almanlarla yapılan gizli görüşmeler Sovyetlerin istediği şekilde sonuçlanması üzerine 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya-SSCB Saldırmazlık Paketi imzalandı. Söz konusu antlaşma, tüm dengeleri değiştirmişti, hem Türk-Sovyet görüşmeleri hem de İngiliz, Fransız-Sovyet görüşmeleri suya düşmüş oldu. Bunun üzerine İngiltere 25 Ağustos 1939 tarihinde Polonya ile bir Yardımlaşma Paketi imzaladı.¹⁷

İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak antlaşmasının hazırlıklarını yapan Türkiye, SSCB'nin de müttefiklerin tarafında yer alacağını düşünerek böyle yola girmişti. Şartlar böyle olunca, Sovyetler ile Almanya arasında imzalanan saldırmazlık paketi, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştı.¹⁸ Türkiye'nin önünde iki seçenek belirmişti: ya Sovyetlerden tamamen koparak İngiltere'ye yaklaşılabilecek ya da Müttefiklerle Sovyetler orta bir noktada buluşturulacaktı. İkinci yolu seçen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere olduğu Üçlü İttifak antlaşmasını Sovyetler Birliği'nin onayına sundu. Ancak Sovyetler Birliği'nin Boğazların ortaklaşa savunulması ve Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gibi istekleri, Türkiye'nin bu amacını imkânsız hale getirdi.¹⁹

Cevat Açıkalın'a göre Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın asıl kazananı Sovyetler Birliği olmuştu. Bu antlaşma Sovyetler Birliği'ne, gizli emellerini gerçekleştirmek için uçsuz bucaksız bir fırsat vermişti. Yalan da olsa Doğu sınırlarının emniyette olduğunu düşünen Almanya, Batı'ya saldırarak, hem Almanya hem de Batılı devletler yıpranacaktı. Bu şartlar altında da Sovyetler Birliği'ne en beğeneceği yolu seçmek için geniş bir zaman ve imkân verilmiş oluyordu.²⁰

Alman ve İtalyan Yöneticileri; değişen dengeler nedeniyle, yakın zamanda Türkiye'nin dış politikasını değiştireceğini değerlendirmişlerdi. Çünkü Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Saldırmazlık Paketi Antlaşması'nın Türkiye'yi yalnız

¹⁷ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1005.

¹⁸ Tuncer, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁹ Özçelik, Mücahit, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, (29), s. 257.

²⁰ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1006.

ve çaresiz bırakacağı şeklinde bir öngörülerini vardı.²¹ Diğer taraftan Türkiye de söz konusu iki ülkeyi kendisine potansiyel bir tehdit olarak görüyordu. Alman-Sovyet birlikteliğinden sonra SSCB ile yakınlaşmak, kendisine tehdit olarak gördüğü ülkelerin politikalarını kabullenmeyi zorunlu kılıyordu. Sonuç olarak Türkiye, SSCB'ye mesafeli kalıp İngiltere-Fransa'ya yaklaşma yolunu seçti.²²

3.1.1. Türk Dış Politikasını Belirleyen Kadro

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı süresince dış politikasının esasını savaşa girmemek, savaş dışında kalmak üzerine kurmuştu. Böyle bir ilkeyi uygulamada dış politikayı belirleyen kadro İsmet İnönü'nün önderliğindeki az sayıda siyasi ve bürokrattan oluşuyordu. Bu politika TBMM ve kamuoyunun dışında yürütülüyordu.²³

Feridun Cemal Erkin'e göre İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı süresince dış politikası hakkında gerçekçi yorumlar yapabilecek kişiler: Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu, Mehmet Cevat Açıkalın, Erkin ve Turgut Menemencioğlu idi.²⁴

Savaş öncesi Türkiye'nin yönetiminde bulunan kadrolar, Türkiye'nin yakın geçmişinin önemli evrelerini bizzat yaşamış bir nesildi. İttihat ve Terakki döneminde yaşanan gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilk yılları bu yönetici kadronun tarihsel birikimini oluşturmaktaydı. İlerideki kritik yıllarda verecekleri kararlarda edinilen bu(çıkabilir) tecrübelerin etkileri olacaktı.²⁵

Coğrafi konumu nedeniyle çok kritik bir konumda olduğu için İkinci Dünya Savaşı boyunca İstanbul, casusların en çok bulunduğu şehirlerden olmuştu. Taraflar önemli kişileri çeşitli biçimlerde kendi adamları yapmayı denemişlerdi. Kimi üst düzey yöneticilerin de bir ya da öteki tarafa sempati duymuş olmaları normal görülebilir. Fakat bu üst düzey yöneticiler, eğilimleri ve ideolojileri ne olursa olsun, Türk Dış Politikasının

²¹ Balcıoğlu, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 450.

²² Tuncer, a.g.e., s. 56.

²³ Özçelik, a.g.m., s. 255.

²⁴ Erkin, kaynağı bu kişiler olmayan yorumların doğruluğuna şüpheyle bakmak gerektiğini de ifade etmişti. Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Cilt I*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987, s. 136.

²⁵ Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57.

bu dönemdeki temel amaç ve stratejisi olan savaşa girmemeyi ve (Menemencioğlu'nun) deyimiyle “aktif tarafsızlığı” sürdürmeyi, hiçbir biçimde ihmal etmediler. Başta Saraçoğlu olmak üzere, ideolojilerini dış politikaya karıştırmamışlar ve bunu, Almanya ile çok büyük ticari antlaşmaları olduğu bir dönemde başarmışlardı.²⁶

O dönemde Genelkurmay Karargâhı ile Dışişleri Bakanlığı arasında çok sıkı ve koordineli bir çalışma yürütülüyordu. Cevat Açıkalın ve Numan Menemencioğlu'nun Mareşal Fevzi Çakmak ve İkinci Başkan Org. Asım Gündüz ile olan kişisel yakınlığı, iki kurum personeli arasındaki çalışmalara samimiyet havası ekliyordu. Cevat Açıkalın ile Org. Asım Gündüz'ün günde birkaç kez telefonda görüştükleri oluyordu. Bu sıkı temas sayesinde askeri meseleler siyasi gereklilikler, siyasi işler de askeri gereklilikler açısından ele alınıp yürütülüyordu. Dışişleri Bakanlığında bir çalışma usulü belirlenmişti. Bu usule göre, her sabah Bakan Saraçoğlu gelir gelmez Genel Sekreter Numan Menemencioğlu ve Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın toplantı yaparlardı. Gece gelen telgraflar değerlendirilir, günün meseleleri gözden geçirilir, beklenen gelişmeler konuşulur, mevcut gerekliliklere göre hareket hattı tespit edilirdi. Bundan sonra da bu üçlü ağız birliği yapardı. Biri ne söyler ise diğer ikisinden de aynı şeyler duyulurdu. Bu üçlüyle irtibatla olan tüm yabancı ülke temsilcileri, bunların birbirlerinden farklı sözler söylemeyeceğini bilirdi.²⁷

3.1.2. Türk Dış Politikasının Oluşumunda İsmet İnönü'nün Belirleyici Etkisi

İsmet İnönü, dönemin uluslararası koşullarını çok iyi değerlendirmişti. İkinci Dünya Savaşı, Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmasından kaynaklanmış bir yangındı. Türkiye'nin bu yangından fayda göreceği hiçbir şey yoktu. Akıllı ve soğukkanlılığı sayesinde, Türk Dış Politikasını, savaşın dışında kalmak olarak belirlemişti. Duygusallık ve acelecilik olmayacak, atılacak her adım ihtiyatla, devletin tüm kademelerinin ortak aklıyla alınacaktı.²⁸

²⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 398.

²⁷ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1046.

²⁸ Tuncer, *a.g.e.*, s. 46.

Cevat Açıkalın'a göre; Dünyanın bu sıkıntılı döneminde müttefiklerimizin ve kendi ülkemizin ortak menfaatlerinin gerektirdiği tutumu belirleme çabaları içerisinde, devletin başında İsmet İnönü gibi savaş görmüş bir asker, siyasi ve savaş alanında başarılı olmuş bir liderin, kılıcına ve kalemine güvenilir bir devlet adamının bulunması çok büyük bir şans. Cumhurbaşkanı İnönü, geniş bilgisi ve tecrübesi, tükenmeyen azmiyle en ufak ayrıntılara varıncaya kadar her meseleyi kavramaya çalışır, gece gündüz demeden gidişatı izler, her gün bazen birden çok defa Saraçoğlu'nu, Menemencioglu'nu veya Cevat Açıkalın'ı çağırır, bilgi alır, istişare eder, talimat verirdi. Açıkalın, İnönü'nün müstesna bir asker olarak çeşitli stratejik durumları kıymetlendirmede emsalsiz bir kabiliyetinin olduğunu düşünüyordu.²⁹

3.2. 1939 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla 1 Eylül 1939 tarihinde patlak veren ve 1945 yılına kadar devam eden İkinci Dünya Savaşı, altı yıl boyunca başta Avrupa kıtası olmak üzere bütün dünyayı çok ciddi şekilde etkiledi.³⁰

3.2.1. Halep Görüşmeleri

Müttefikler, 1939 yılı Mart ayında Türk-İngiliz ve Fransız askeri heyetlerinin Halep'te bir araya gelmesine karar vermişti. Türkiye'den bahse konu toplantıya Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Asım Gündüz başkanlığındaki bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Söz konusu heyette Cevat Açıkalın'a da görev verilmişti.³¹ Heyetin trenle hareketinden birkaç saat önce Dışişleri Bakanı Saraçoğlu Cevat Açıkalın'a söz konusu toplantıya kendisinin de katılacağını bildirdi. Askeri bir toplantıya neden katıldığını sorduğunda Saraçoğlu, "Hükümeti temsilen katılacaksın" yanıtını vermişti. Açıkalın sorumluluğunun ağır olacağını söyledikten sonra talimatlarını sorduğunda

²⁹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1047.

³⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 387.

³¹ *BCA*, 30-18-1-2 / 90-25-11/16.03.1940.

Saraçoğlu, “İttifakın ve siyasetimizin icaplarına göre karar verirsin. Her ikisini de en iyi bilen sensin” dedi. Uğurlamak için istasyona İngiltere ve Fransa Büyükelçileri de gelmişti. Bu esnada Fransa Büyükelçisi kendisine bildirilen listede ismi olmaması nedeniyle Açıkalın’ı gördüğüne şaşırıldığı ifade etmiş, Saraçoğlu da “O, orada hükümeti temsil edecek” demişti.³²

Halep’te bir okul binasında yapılacak olan görüşmeler samimi bir havada başlamıştı. Toplantının başkanı konumundaki İngiltere temsilcisi müzakere konusunun “İtalya’nın tarafsızlığının kesin olarak temin edildiği takdirde Türkiye’ye yapılacak olan yardım” olduğunu açıkladı. Türk tarafı, toplantıda bu konu dışında başka hususların da görüşülmesi için hazırlık yapmıştı. Başkanın gündemde yalnızca bir konunun olduğunu söylemesi üzerine Cevat Açıkalın, Asım Paşa’yı uyardı ve Türk tarafı itiraz etti. Cevat Açıkalın, çok çeşitli ülkelerden ve çok çeşitli şekillerde saldırıların olabileceğini, tehdit algısının yalnızca İtalya’nın tarafsızlığı ile ilgili olamayacağını, bu nedenle bütün ihtimallerin incelenmesi gerektiğini toplantıya katılanlara izah etti.³³ İngiliz ve Fransız askerî yetkililer önceden hazırlık yapmıştı. Türkiye’ye yardım edilmesinin en önemli koşulu İtalya’nın tarafsız kalmasıydı. Toplantı sonrasında yapacakları yardımları ve koşullarını yazılı olarak da Genelkurmay Başkanlığı’na bildireceklerdi.³⁴

1940 yılı başlarında Batıda henüz muharebeler başlamamıştı. Türkiye; Akdeniz, Karadeniz ve Balkanlar olmak üzere üç muhtemel cepheden gelebilecek tek bir ülkeden ya da ortak bir saldırıyla karşılaşabilirdi. Ancak bununla ilgili Türk ordusu hazır olmadığı gibi müttefiklerin yapabileceği yardım miktarı da netleştirilememişti. Müttefikler gündemde yalnızca birinci varsayım olduğu konusunda ısrar edince Türk heyeti, hükümetin talimatı alınmadan bu gündemi kabul edemeyeceklerini bildirdi. Görüşmeler ertesi güne ertelendi. Verilen arada durum Ankara’ya arz edildi. Gelen uysallık gösterilmesi yönündeki cevaba göre, görüşmelere devam kararı alındı. Ancak çok iyi niyetli yaklaşımına rağmen Türkiye için olumlu ve elde tutulur bir sonuca ulaşılamadı. Türk heyeti; Rusya’nın tarafsızlıktan ayrılması ve Türkiye’ye saldırma olasılığına karşı İngiltere ve Fransa’nın bir planlarının olmadığını bu toplantıda anlamıştı. Görüşmeler bir olumsuz hava oluşmadan, dostane bir şekilde sonlandırıldıktan sonra Türk Heyeti, Orta

³² Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1041.

³³ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1041.

³⁴ Genkur. ATASE: *İkinci Dünya Harbi Kataloğu (İDH)*, Kutu: 9, Gömlek: 191, Belge: 1.

Doğu Başkomutanı General Weygand'ın davetlisi olarak Beyrut'a geçti. Açıkalın, General Weygand'ı 1922 Lozan Konferansı günlerinden beri tanımaktaydı. General Weygand ile Açıkalın, yılların verdiği samimiyetle uzun ve ciddi sohbetler yaptılar. Ankara'ya döndükten sonra Açıkalın; Halep'teki görüşmelerle ilgili olarak edindiği izlenim ve durum değerlendirmesini hem Hükümete hem de kendisini kabul eden Cumhurbaşkanı İnönü'ye arz etti. Açıkalın'ın edindiği izlenimlere göre durum hiç tatmin edici değildi. Henüz cephelerde muharebeler başlamadığından Akdeniz nakliyat için açtı ancak sipariş edilmiş malzemeler Türkiye'nin istediği hızda ve miktarda gelmiyordu. Müttefiklerle Türkiye arasında ortak harekât planları yapılmamıştı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin henüz savaş başlamadan harcadığı yoğun çabaların bir karşılığı henüz alınmadığı izlenimi doğuyordu.³⁵

3.2.2. Almanya-Sovyetler Birliği Saldırmazlık Antlaşması

Sovyetler Birliği, Almanya ile 23 Ağustos antlaşmasını imzalayarak Dünya dengelerini alt üst etmişti. Bu antlaşma sayesinde Almanya, Batı tarafındaki ülkelere tüm gücüyle saldırdı. Aslında bu hareketten tek kârlı çıkan Sovyetler Birliği olmuştu. Batı'da savaşan Almanya yıpranmış ordusuyla Sovyetler Birliği için daha az tehlikeli duruma gelmişti. Diğer taraftan Polonya ve Baltık ülkelerini işgal etmek için uygun şartlar sağlanmıştı.³⁶

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Antlaşma, Türkiye'yi etkileyecekti. Türk yetkililer yeni duruma göre bir strateji belirlemeye çalışıyorlardı. O dönemde Türkiye'de, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile söz konusu antlaşmayı, yalnızca savunma amaçlı yaptığına, gizli niyetleri olmadığına inanan ve bunu ifade edenler vardı. Cevat Açıkalın böyle düşünmüyordu. Durumu şu şekilde analiz etmişti: İngiliz-Fransız-Sovyet müzakerelerinin yarıda kesilmesinin sebebi Polonya idi. Sebep bu olduğuna göre ve bu şartlar altında Almanya ile uzlaştıklarına göre

³⁵ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1042.

³⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1006.

Sovyetler Birliği, Almanya'dan Polonya ile ilgili olarak bir taviz almış olması çok muhtemeldi. Aksi takdirde böyle bir antlaşma imzalamazdı.”³⁷

Sovyet-Alman Saldırmazlık Antlaşması, Türk Dış Politikası açısından son derece önemli bir gelişmeydi. Türkiye, savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile işbirliği için görüşmeler yaparken Sovyetler Birliği'nin de müttefiklerin tarafında yer alacağını değerlendiriyordu ya da umuyordu. Bu yeni durumda Müttefiklere bağlı kalmakla birlikte Almanya'yla anlaşmış bir Sovyetler Birliği ile de ilişkilere devam etmek zorunda kalacaktı. Akdeniz ya da Balkanlardan gelebilecek tehditlere bir de Sovyetler Birliği tarafı eklenmişti. Bu tehdit nedeniyle de İngiltere-Fransa'nın desteğine mutlak ihtiyacı vardı.³⁸

3.2.3. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki heyetin Moskova'da yaptığı görüşmeler, hem Türk Sovyet İlişkileri açısından hem de İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin izlemek zorunda kaldığı dış politika açısından son derece önemlidir. Tarihi değeri yüksek bir olaydır. Bu görüşmeler, Sovyetlerin talebi üzerine yapılmıştı. 15 Nisan 1939 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki maslahatgüzarı Olga Nikitnikova, Dışişleri Bakanı Molotov'un bir mesajını iletmek üzere Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüştü. Molotov mesajında, gelişen yeni durumlara göre Balkanlar ve Karadeniz'de iki ülke arasında iş birliğini arttırmak ve olası bir saldırıya karşı alınacak tedbirlerin Tiflis ya da Batum'da yapılacak bir toplantıda müzakere edilmesini talep ediyordu. Hükümet, bu teklifi kabul etmiş ancak toplantı yerinin İstanbul veya Ankara olmasını önermişti.³⁹

Söz konusu toplantı Ağustos ayına kadar gerçekleşmedi. 4 Ağustos 1939 tarihinde Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentief'in talebiyle Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Terentief, Dışişleri Bakanlığı makamında bir görüşme yaptı.⁴⁰ Bu görüşmede

³⁷ Açıklan, *a.g.m.*, s. 1006.

³⁸ Ertem, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri (1939-1947), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, 3/11, s. 253.

³⁹ Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983, s. 55.

⁴⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 60.

Saraçoğlu'na, Molotov'dan aldığı talimat gereği, Türkiye'nin Sovyetlerle imzalamak istediği antlaşma üzerine bazı sorular sorup Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile bir antlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Molotov'un görüşmeler için Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet ettiğini bildirdi. Büyükelçi ayrıca, kendi el yazısıyla soruların olduğu bir liste bıraktı.⁴¹

Moskova'da bir antlaşmaya ulaşmak için Sovyetlerin Türk Heyeti'nden kabul etmesini istediği hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasına ortak olması, 2. Karadeniz'e komşu olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesinin yasaklanması, 3. İngiltere ve Fransa ile yapılan işbirliği görüşmelerinin bir antlaşma düzeyine getirilmemesi, 4. İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği arasında bir savaş olması durumunda Türkiye'nin tarafsız kalması.⁴² Sovyetler Birliği bu taleplerini, Türkiye'nin mevcut dış politikasından memnun olmayan Almanya ile danışarak şekillendirmişti.⁴³

İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye Saraçoğlu'nun Moskova'ya gitmemesini telkin etmişlerdi. Çünkü Rusların Türkiye'yi, İngiltere-Fransa ile yapacağı Üçlü İttifak'tan vazgeçirmeye çalışabileceklerinden endişeliydiler. Saraçoğlu, Üçlü İttifak'tan vazgeçmenin hiçbir şekilde söz konusu olmayacağını bu ülke büyükelçilerine bildirdi. Aslında Saraçoğlu Moskova'ya gitmek zorundaydı. Açıkalin'a göre, "*Bu bir yılancık çıbanıydı ve deşilmesi bizim için hayatiydi.*" Bu da ancak mahallinde, Moskova'da olabilirdi.⁴⁴

Moskova'ya giden heyette Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na, Dışişleri Bakanı Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalin, Birinci Daire Başkanı Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Abdullah Zeki Polar eşlik ediyorlardı.⁴⁵ Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay heyete Moskova'da katılacaktı. Heyet 21 Eylül 1939 tarihinde Ankara'dan ayrıldı ve bir gün sonra Kadeş Vapuru ile Odesa'ya hareket etti. Heyete Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentief de eşlik ediyordu.⁴⁶

⁴¹ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1005.

⁴² Ertem, *a.g.m.*, s. 254.

⁴³ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 451.

⁴⁴ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1009.

⁴⁵ *BCA*, 30-18-1-2 / 88-93-10. (23.09.1939)

⁴⁶ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1009.

Açıkalin, Hükümetin Moskova Seyahatinden beklediği sonuçların alınamayacağını düşünüyordu. Bu nedenle de Moskova yolculuğu esnasında hiç huzurlu değildi. Şükrü Saraçoğlu ve Cevat Açıkalin, İsviçre'deki üniversite günlerinden tanışıyorlardı. Ortak geçmişten kaynaklanan samimiyetleri vardı. Seyahatin verdiği rahatlık ve eski dostluklarının verdiği cesaretle Saraçoğlu'na bu seyahatten umutlu olup olmadığını sormuş, gayet neşeli olan Saraçoğlu bu soruyu duyunca yüzü asılmıştı. Bunun üzerine Açıkalin, Sovyetler Birliği ile bir antlaşmaya varılmasının mümkün olmadığını gerekçeleriyle birlikte Saraçoğlu'na anlattı. Asık bir suratla Açıkalin'ı dinleyen Saraçoğlu hiçbir şey söylememişti.⁴⁷ Açıkalin, Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı antlaşma projesini dikkatli bir şekilde okumuş ve kendince bir durum değerlendirmesi yapmıştı. Bu değerlendirme neticesinde bu seyahatten ne elde edilip edilemeyeceği konusunda Dışişleri Bakanı'nı önceden uyarılmıştı. Bir diplomat olarak görevini yine en iyi şekilde yerine getiriyordu.

Heyet 25 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya ulaştı.⁴⁸ Odesa'dan Moskova'ya trenle girmişlerdi. Yolculuk esnasında Açıkalin, ülke içerisinde yoğun bir askeri hareketlilik olduğunu fark etmişti.⁴⁹ Saraçoğlu'nun heyetindeki en kıdemli diplomat Cevat Açıkalin'dı. Bu arada Ruslar Polonya'yı çoktan işgal etmişlerdi.⁵⁰ Almanya'dan sonra Ruslar da rahat durmadılar ve Kızıl Ordu 17 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgale başladı ve İngiltere ve Fransa bu işgale sessiz kalıyordu.⁵¹

Sovyetler bu eylemlerine bir bahane de bulmuşlardı. Polonya'daki Ukraynalıları ve Beyaz Rusları korumak için Polonya'yı işgal ettiklerini iddia ediyorlardı. Almanya ve SSCB, 28 Eylül 1939 tarihinde Moskova'da ortak bir bildiri yayınladılar. Bu bildiriye göre, Polonya meselesinin artık çözüldüğünü, bu nedenle savaşa devam etmeyi istemediklerini belirterek, İngiltere ve Fransa'ya bir barış teklifinde bulundular. Bildiriye, bu teklifin reddedilmesi halinde meydana gelecek kötü hadiselerin sorumlusunun İngiltere ve Fransa olacağı uyarısı da eklenmişti. Fransa ve İngiltere, bu teklifi reddettiklerini bildirdiler.⁵²

⁴⁷ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1009.

⁴⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁹ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1011.

⁵⁰ Güçlü, Yücel, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalin*, Ankara, 2002, s. 100.

⁵¹ Demirer, Mehmet Arif, *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016, s. 20.

⁵² Tuncer, *a.g.e.*, s. 45.

Dışişleri Bakanı Molotov, işlerinin yoğunluğu gerekçesiyle karşılamaya gelmemişti. Saraçoğlu, 26 Eylül 1939 tarihinde Molotov'u makamında ziyaret gitti. Molotov o gün Saraçoğlu onuruna bir öğle yemeği verdi. Birçok üst düzey yetkilinin de katıldığı yemekte Molotov dost ve samimi görünmeye çalışıyordu. Yemek boyunca Türk-Sovyet Dostluğuna değinen konuşmalar yaptı ve her konuşmasından sonra usul üzerine içkisini yudumladı.⁵³

Aynı gün öğleden sonra Saraçoğlu ile Molotov ilk görüşmelerini gerçekleştirdiler. Molotov, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalamayı düşündüğü Üçlü İttifak Antlaşması hakkında detaylı sorular sordu. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak olan antlaşmadan hiç bahsetmedi. Görüşmenin sonlarına doğru Molotov, Saraçoğlu'na bir kâğıt uzattı. Saraçoğlu kâğıdı almadan ne olduğunu sordu. Molotov "Montreux Sözleşmesinde yapılacak bazı değişikliklere dair" olduğunu söyledi. Saraçoğlu, böyle bir konunun gündem olmayacağını söyleyerek kâğıdı almak istemedi. Molotov, görüşmeler bu konuyu içereceği için bundan haberdar olunmamasının hiçbir faydasının olmayacağını söyleyerek kâğıdı alması için ısrar etti. Açıkalin'a göre henüz ilk günden tuhaflık başlamıştı. Bu tuhaflık, görüşmelerin nasıl bir havada geçeceğini habercisiydi aslında.⁵⁴

Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop 27 Eylül 1939 tarihinde tekrar Moskova'ya geldiği için, o ayrılanaya kadar görüşmelere ara verilmişti. Alman Dışişleri Bakanı'nın bu gelişinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgelerini belirleyen gizli bir antlaşma imzalandı. Görüşmelere 1 Ekim 1939 tarihinde tekrar başlandı. O günkü toplantı Stalin'in başkanlığında yapıldı.⁵⁵ Toplantı esnasında Stalin, imzalanması planlanan Üçlü İttifak ile ilgili bazı değişikliklerin yapılmasını istedi. Sovyetler Birliği'nin antlaşma metinlerinde değişiklik talepleri aslında bu ülkenin gizli stratejilerini ortaya koyuyordu. Örneğin, Üçlü ittifak Antlaşması'nda yapılması istenen bir değişiklik şöyleydi: Sovyetler Birliği İngiltere ve Fransa ile savaşa girerse Türkiye'nin tarafsız (sans action) kalmasına dair bir çekince koyulması isteniyordu. Buradan Sovyetler Birliği'nin bu iki ülkeyle de savaşa girme ihtimalini hesaba kattıkları ortaya çıkmaktaydı. Üçlü İttifak'ta, Almanların Romanya ya da Yunanistan'a saldırması durumunda Türkiye, İngiltere ve Fransa ile

⁵³ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1010.

⁵⁴ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1011.

⁵⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 63.

birlikte hareket eder hükmü vardı. Ruslar bu maddenin de değişmesini istiyorlardı.⁵⁶ Türk-Sovyet Antlaşmasıyla ilgili olarak da; Almanya'nın Türkiye'ye saldırması durumunda Sovyet Rusya'nın bir harekâta girişmeyeceğine dair bir çekince koyulması isteniyordu.⁵⁷ Ruslar bu çekinceyi koyarak Türkiye'yi işgal etse bile Almanya'ya karşılıklarına almak istemedikleri ortaya çıkmaktadır. Saraçoğlu'nun bu görüşmelerdeki en önemli amacı, SSCB'yi İngiltere ve Fransa'nın yanına çekebilmektir. Eğer bu başarılırsa Türkiye büyük bir çıkmazdan kurtulacaktı. Ancak Sovyet politikacıların tavsiye alacak ya da yönlendirilecek bir yumuşaklığı görünmüyordu.⁵⁸

Stalin'in başkanlığında devam eden oturumda Saraçoğlu'nun, Montreux Antlaşması'nda bir değişiklik yapılmasına ilişkin teklifleri kesin bir dille reddetmesi ve Sovyet tarafının bunda ısrar etmesi görüşmelerin havasını oldukça germişti. Saraçoğlu en sonunda Montreux ile tekliflerin devam edecekse kendisinin derhal Ankara'ya dönmesi gerektiğini söyleyince Stalin ortamı biraz yumuşatarak o günkü görüşmeleri sonlandırmıştı.⁵⁹

Normal şartlarda iki ülke arasında heyetler arası yapılan müzakerelerde bir yandan heyet başkanları arasında resmi görüşmeler devam ederken, diğer yandan mevcut sorunları ortak bir noktada buluşturmak için heyet üyeleri arasında gayri resmi görüşmeler yapılırdı. Moskova'da Ruslar, böyle bir ortamın oluşmasına müsaade etmediler. Kremlin, Dış Politikayı tamamen kendi kontrolüne almıştı. Sovyet Dışişleri Bakanlığı personeli tamamen değiştirilmişti. Potemkin'in dışında konuyla ilgili müzakerede bulunabilecek yeterli bilgi düzeyine sahip kimse bulunmamaktaydı. Ancak Türk Heyeti, Potemkin'in de yerinin sağlam olmadığını fark etmişler, dolayısıyla kendisiyle özel görüşmeler yapıp bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını anlamışlardı.⁶⁰

Toplantı bitiminde Hükümete gönderilecek raporu hazırlamak için Büyükelçiliğe döndüklerinde herkes üzgün görünüyordu. Saraçoğlu, arkadaşlarına Rusların gün boyunca söylediği her bir kelimeyi yorumlamış, adeta dertleşmişti. Açıkalın, Dışişleri Bakanının ve dolayısıyla ülkesinin bu kadar zor durumda kalması karşısında çok

⁵⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1011.

⁵⁷ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1012.

⁵⁸ Deringil, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1012.

⁶⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 102.

üzgündü. Bu olay üzerinden çok uzun yıllar sonra da o günler aklına geldiğinde yüreğinin sızladığını ifade etmiştir.⁶¹

Açıkalin'a göre, Sovyetlerin bu istekleri çok ustaca hazırlanmış ve birbirleriyle neden sonuç ilişkisi olan maddelerdi. Türkiye'yi tamamen etkisiz ve Sovyetler Birliği'nin kumanda ettiği bir ülke haline getirmeye yönelikti. Montreux Sözleşmesi'nin Türkiye'ye Boğazlar üzerinde verdiği yetkiyi paylaşmak istiyorlardı. Bu yetki paylaşımının verdiği imkânlarla, yeri geldiğinde müttefikleri yeri geldiğinde Almanya ve Balkan ülkelerini zor durumda bırakmayı hedefliyorlardı. Uluslararası ve çok taraflı bir antlaşma olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni; Sovyet vesayeti altındaki bir "Türk-Sovyet Boğazlar Rejimi" haline getirmeye çalışıyorlardı.⁶² Görüşmelerden çıkacak sonuçla ilgili olarak Türk tarafının beklentileriyle Sovyet liderlerin beklentileri arasında yüz seksen derece zıtlık vardı.⁶³

Saraçoğlu, Montreux'da yapılması istenen değişiklikle beraber Almanya ile ilgili teklifleri bizzat Moskova'da reddetmişti. Ancak Yunanistan ve Romanya'ya bir saldırı durumunda alınacak pozisyonla ilgili Üçlü İttifak Antlaşması'nda yapılması talep edilen değişiklik ve Müttefiklerle Sovyetler arasında çıkacak olası bir savaşta Türkiye'nin tarafsız kalmasıyla ilgi yine Üçlü İttifak'a koyulması istenen çekince konularını Hükümetin kararına bırakmıştı. Hükümet bu iki teklif üzerinde durmuş ve bunların kabul edilebilecek hükümler olduğuna karar vermişti. 28 Eylül 1939 tarihinde Ankara'da parafe edilmiş olan Üçlü İttifak'ın ilgili maddelerinde değişiklik yapılması için İngiltere ve Fransa hükümetlerine teklifte bulunulmuştu. Açıkalin, bu iki konuda İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakereleri dikkatle takip etmişti. Açıkalin'ın ifadesine göre bu iki ülke ile yapılan müzakereler hiç kolay olmamıştı. İngiliz Hükümeti nispeten anlayış gösterdiği halde ilk etapta Fransız Hükümeti zorluk çıkarmıştı. Fransa Hükümeti ile iletişimi sağlayan diplomatlarla Açıkalin'ın dostluk derecesinde ilişkileri vardı. Açıkalin'ın iyi ilişkilerinin de etkisiyle bu diplomatlar Türk tarafının isteklerini, kendi hükümetlerine kabul ettirebilmek için samimiyetle gayret gösterdiler.⁶⁴ Daha sonradan ortaya çıkan

⁶¹ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1012.

⁶² Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1013.

⁶³ Deringil, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁴ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1015.

belgelerden anlaşılıyor ki, görüşmeler esnasında Ruslar, sürekli olarak Almanlarla irtibat halindeydi ve Türkiye'ye, Almanların istediği şekilde yaklaşmışlardı.⁶⁵

Bu gayretler neticesinde Üçlü İttifak metninin Sovyetlerin istediği şekilde değiştirilmesini İngiltere ve Fransa kabul etmişti. Türkiye'nin bu konuda müttefikleri ikna etmeyi başarması Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmaya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesiydi.⁶⁶

İngiltere ve Fransa ile bu konuda yapılan görüşmeler 10 gün kadar sürmüştü. Bu süre içerisinde Türk ve Rus heyetler arasında görüşmelere ara verilmişti. İngiltere ve Fransa'nın rızalarının alındığına dair telgraflar geldikten sonra Saraçoğlu görüşmelere devam etme kararı aldı ve ilk görüşme 13 Ekim 1939 tarihinde gerçekleşti. Türkiye'nin bu adımlarından sonra Saraçoğlu, 1 Ekim tarihinde yapılan toplantı sonunda, Rusların Montreux ile ilgili tekliflerini geri aldıklarını düşünmüştü. Bu nedenle de kendisine verilmiş olan tasarıyı, Stalin'in toplantıdaki sözlerini hatırlatarak Terentieff aracılığıyla Sovyet Dışişleri Komiserliği'ne geri gönderdi. Ancak ilerleyen günlerde Sovyetlerin bu taleplerinden vaz geçmedikleri anlaşılacaktı.⁶⁷

Üçlü İttifak Antlaşması'nın bazı maddelerinin değişikliğini müttefiklere kabul ettirmiş olmanın verdiği rahatlıkla Türk tarafı; Türk-Sovyet Yardımlaşma Antlaşması'nın imzalanacağı beklentisindeydi. Sovyet tarafı Alman rezervi ve Boğazlar konusundaki taleplerinin karşılanmadan bir antlaşma olmayacağı konusunda ısrarcı oldular. İsrarları reddedilen Molotov, artık işi seviyeyi düşürmeye kadar götürmüştü. Bu görüşmeler Molotov ile Saraçoğlu arasında birebir yapılıyordu. Saraçoğlu, aralarında geçen konuşmaları, sonradan Açıkalın ve diğer diplomatlara aktarıyordu. Açıkalın'ın Saraçoğlu'ndan dinledikleri ve Hükümetin yazdıkları raporlardan edindiği izlenime göre Sovyet tarafı akla ve mantığa uymayan, Türkiye Cumhuriyeti'nin haysiyetine yakışmayan taleplerde bulunuyordu.⁶⁸

Önceden hazırlığı yapılmış bir nezaketsizlik içerisinde, Türk Heyeti önemsenmedi ve yapmış oldukları talepler birçok kez reddedildi. Molotov yabancı bir lisan konuşamıyordu. Dış politika, uluslararası ilişkiler, diplomasi ve müzakere usulleri

⁶⁵ Deringil, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1016.

⁶⁷ Gürün, *a.g.e.*, ss. 68-69.

⁶⁸ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1017.

hakkında hiç bilgisi yoktu. Yardımcısı Vladimir Potemkin bu konularda şüphe götürmeyecek ölçüde yetkin bir kişiydi ancak Potemkin de konuşmalara “tercümanlık etmek” dışında bir müdahalede bulunamıyordu. Molotov, Sovyetler Birliği’nin temel prensiplerini çok açık bir şekilde dile getirmişti. Bu prensipler üzerinde en ufak bir müzakereyi bile kabul etmedi.⁶⁹

Açıkalin'a göre Şükrü Saraçoğlu, ülkesini çok seven, ülkesinin bağımsızlığının ve egemenliğinin ufak dahi olsa bir sınırlamaya tabi tutulmasının kabul edilemezliğine inanmış bir devlet adamı idi. Görevlendirildiği bir müzakerede karşı taraftaki ülkeyle eşit şartlarda bir görüşme yürütülmesi gerektiğine inanırdı. Moskova Görüşmeleri’nin olumlu sonuçlanması için, sabırlı, temkinli, üzerine verilmiş olan büyük sorumluluğun idrakinde bir devlet adamı olarak elinden gelen tüm gayreti göstermişti. Şahsi siyasi bir kazanım elde etmek adına, mutlaka başarılı sonuç almış görünmek için herhangi bir formül oyununa yer vermemişti.⁷⁰

Moskova’da Açıkalin’ın izlenimleri şu şekildeydi: Ortalıkta bir esrar havası vardı. Şehirdeki dış temsilciliklerin hiçbir şeyden haberi yoktu. Moskova’ya her zaman hâkim olan gizlilik havasına bir de bu olağanüstü dönem eklenince şehir iyice boğucu ve iç karartıcı bir hal almıştı. Şehirde yaşayan yabancılar Sovyet Radyosu ve TAS Ajansı’nın verdikleri taraflı haberlerle yetinmek zorunda kalıyorlardı. Heyetler arasında yapılan son toplantı 15 Ekim 1939 tarihinde gerçekleşti. Toplantı sonucunda, Saraçoğlu’nun Ankara’ya gönderdiği raporda görüşmelerin kesildiği bildirildi. Ruslar’ın Boğazlarla ilgili taleplerde bulunduğunu, kendisinin de bu talepleri kesin bir dille reddettiğini, bu nedenle de her iki taraf da görüşmelere devam etmenin bir faydasının olmayacağına karar verdiklerini raporuna yazmıştı.⁷¹

Heyet Moskova’da yirmi üç gün kaldı. Ribbentrop’un Moskova’ya gelmesi ve psikolojik baskı altına almak amacıyla Türk Heyetinin özellikle bekletilmesi nedeniyle müzakerelerin günlerce askıda kaldığı olmuştu.⁷²

Görüşmelerle ilgili olarak Ruslar, Dünya’ya ilan edilmek üzere bir bildiri metni hazırlamışlardı. Söz konusu metni 16 Ekim tarihinde Saraçoğlu’na onay için getirdiler.

⁶⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁰ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1017.

⁷¹ Gürün, *a.g.e.*, s. 71.

⁷² Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1017.

Saraçoğlu, metin hiçbir değişiklik yapmadan aynen kabul etti. Metinde, Heyetler arasında yapılan görüş alış verişinin dostluk havası içerisinde geçtiğini ve iki ülke arasında görüşmelerin ileride de devam edeceği bildiriliyordu. Söz konusu bildiri 18 Ekim 1939 tarihinde hem Moskova hem Ankara'da aynı anda yayınlandı.⁷³

Türk Heyeti, 17 Ekim 1939 tarihinde Moskova'dan ayrıldı. Uğurlamaya son anda Molotov ve Voroşilov da gelmişti. Yirmi üç gün kavga dövüşün doğurduğu olumsuz sonuca rağmen uğurlamaya gösterilen bu ilgi Açıkalın ve arkadaşlarını şaşırtmıştı. Açıkalın ve yanındakiler, hiçbir şey konuşmamasına rağmen Saraçoğlu'nun üzüntüsünü anlayabiliyorlardı. Açıkalın'a göre Saraçoğlu, bu başarısız sonucun kendisine fatura edilmesi ihtimalinden kaynaklanan bir endişe duyuyordu.⁷⁴

Aslında Moskova görüşmeleri mutlak bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir sonuca ulaşılamadan yarıda kesilmişti. Ancak dünya kamuoyuna, arada ciddi bir sorun olmadığı, görüşmelere ileride de devam edileceği havası yaratılmak istenmişti.⁷⁵ Açıkalın'ın değerlendirmelerine göre, Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı öncesinde savunma hattını kendi sınırlarının dışına kurmuştu. Almanya ile yaptığı antlaşma ile Polonya'yı taksim etmiş, savunma hattını Polonya topraklarına kurmuştu. Baltık'tan Karadeniz'e kadar koruyucu bir ihtiyat çemberi kurmayı başarmıştı. Bu ihtiyat çemberinde tek boşluk Boğazlar ve Türkiye toprakları idi. Türkiye'yi yola getirmek gerekiyordu. Saraçoğlu'nun Moskova'da karşılaştığı isteklerin esas amacı buydu. Sovyetler Birliği tarafsız gibi görünerek savaşı uzaktan seyredecek, ister Almanya kazansın ister İngiltere-Fransa kazansın, çok yıpranmış olacaktı. Bunlar planlara bakıldığında, Sovyetlerin bu kurnazlığı nedeniyle savaş ne kadar feci olursa olsun savaş sonrası düzen daha da tehlikeli olacaktı.⁷⁶

Moskova'da Ruslarla ortak bir anlayışa ulaşılamamış olması ve Molotov'un neredeyse azarlama boyutundaki çıkışmaları, Sovyetler Birliği'nin ileride izleyeceği tavırla ilgili Açıkalın'da ciddi fikir değişimlerine neden olmuştu. Ruslara güvenmiyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesi ve savaştan sonraki dönemde Sovyetler Birliğinin aldığı bu tavır, endişelerin haklı olduğunu gösterdi. Bu yaşananlar Açıkalın'ın üzerinde çok

⁷³ Gürün, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁴ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1020.

⁷⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁶ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1019.

önemli etkiler bıraktı. Bundan sonra tüm hayatı boyunca kuzeydeki bu büyük komşu ülkede ne konuşuluyor ve ne yapıyor olduğu konusunda çok ihtiyatlı olacaktı.⁷⁷

Sivastopol'e ulaştıklarında, gemi hareket edene kadar birkaç saat istirahat etmeleri için kendilerine bir otelde odalar tahsis edilmişti. Açıkalın bu esnada Saraçoğlu'nun odasına gider. Gittiğinde Saraçoğlu pencereden dışarı bakıyor, dalgın ve durgun bir hali vardır. Açıkalın, Saraçoğlu'nun neden durgun ve üzgün olduğunu bilmektedir. Saraçoğlu'na "*öncelikle ne kadar üzülürseniz haklısınız*" der. Ancak siz elinizden geleni yapmakla asıl Türk-Sovyet Dostluğuna hizmet ettiniz. Türkiye'nin yapacağı bütün adımların atılmasını sağladınız. Eğer Ruslar bunu görmüyorsa niyetleri farklıdır. Bunda da sizin hiç kusurunuz yok diyerek Dışişleri Bakanı'nı teselli etmeye çalışmıştı. Saraçoğlu da Açıkalın'ın bu sözleri karşılığında bir şey söylememiş gülümsemekle yetinmişti. Heyet henüz Türkiye'ye ulaşmamışken, 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Antlaşması imzalandı⁷⁸

Heyet, 20 Ekim 1939 tarihinde İstanbul'a ulaşmış, aynı gün Trenle Ankara'ya hareket edilmişti. Ankara yolculuğu esnasında trende Saraçoğlu'nun çevresinde çok kişi bulunuyor, merakla olup biteni öğrenmeye çalışıyorlardı. Trenin restoran kısmındayken Açıkalın, Saraçoğlu'nun bir yan masasında oturuyordu. Bir ara, Saraçoğlu çevresindekilerle konuşurken kendi isminin geçtiğini duydu ve kulakları biraz az işittiği için Saraçoğlu'nun yüzüne baktı. Saraçoğlu da durumu bildiği için sesini biraz daha yükselterek Açıkalın'ın kendisine Sivastopol'de söylediklerini naklettiğini, kendi kanaatlerinin de Açıkalın'ın düşüncelerine dayandığını söyleyerek Açıkalın'a açıkça bir iltifatta bulunmuştu. Açıkalın Saraçoğlu'nu eskiden beri tanıyordu. Onun kendine güveni olan ve mesafeleri daima muhafaza etmesini bilen biri olduğunu biliyordu. Saraçoğlu gibi birinden böyle bir iltifat duymuş olmak Açıkalın'ı çok duygulandırmıştı.⁷⁹

Moskova Görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu diyebiliriz. Bu olaya kadar Türkiye, dış politikasında bir karar alırken daima Sovyetlere danışarak hareket etmiş, SSCB'ye karşı olan her hangi bir oluşumun içerisinde olmadığı gibi Sovyetlerin rızasını almadan üçüncü ülkelerle bir antlaşma yapmamaya özen göstermişti. Türkiye tarafından o tarihe kadar gösterilen itina, Sovyetleri, Türkiye'ye ne

⁷⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁸ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1021.

⁷⁹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1022.

isterse kabul ettireceği gibi yanlış bir kanaate sevk ettiği bu görüşmeler vesilesiyle anlaşılmıştı. Diğer taraftan Sovyetlerin, Türkiye'nin çıkarlarını düşünmeden tamamen kendi menfaatlerini göz önünde bulundurduğu açığa çıkmıştı. O tarihten itibaren Türkiye, Sovyetleri bir tehdit olarak kabul edecekti.⁸⁰

3.2.4. Savaşın Başlaması (1 Eylül 1939)

Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgale başladı. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa, 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu⁸¹ ancak o aşamada Sovyetler Birliği ve İtalya tarafsız konumlarını devam ettiriyorlardı.⁸²

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal ile yetinmeyip başka ülkelere de saldıracağı İngiltere tarafından önceden tahmin edilmişti. Almanya'nın muhtemel kurbanları Romanya ya da Polonya olacaktı. Çok geçmeden beklenen oldu ve Polonya işgal edilmeye başlandı. İngiltere ve Fransa'nın işgalin başlamasından hemen sonra Almanya'ya karşı savaş ilan etmesine rağmen, Polonya'ya yardım etmek için hızlı bir reaksiyon gösteremediler. Almanya Ordusu, Polonya topraklarında karşısında ciddi bir direniş olmadan ilerlemeye devam etti. 14 Eylül 1939 tarihinde başkent Varşova kuşatıldı.⁸³ Savaş çok hızlı başlamıştı. Almanya Polonya'ya girdikten 22 gün sonra, 23 Eylül 1939 tarihinde Polonya Savaşı'nın bittiğini ilan etmişti.⁸⁴

Sovyet Ordularının Polonya'yı işgale başladıkları dönemde Almanya ile Sovyetler arasında 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan anlaşmada Polonya'nın iki ülke arasında taksimi konusunda gizli bir maddenin olduğunu kimse bilmiyordu. (Bu gerçek Nürnberg duruşmaları esnasında ortaya çıkacaktı.) Açıkalin'a göre, aralarında her ne kadar bir saldırmazlık antlaşması olsa da Alman ve Sovyet Ordularının Polonya'da karşı karşıya gelmiş olmaları sonu iyiye giden bir durum değildi. Çünkü yakın zamana kadar birbirlerine karşı amansız düşman olan iki ordu birbirine mevzi almış bulunuyordu.

⁸⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 73.

⁸¹ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 451.

⁸² Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1006.

⁸³ Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 779.

⁸⁴ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, ss. 139-141.

Açıkalin'ın ifadesiyle “birbirlerini kollamamaları imkânsızdı”. Açıkalin, Sovyetlerin bu dönemde çok kurnaz ve ikiyüzlü bir politika izlediğini, Almanları bile aldattıklarını düşünüyordu. Alman işgali altındaki Polonya'ya girmekle fiili bir durum yaratılmış oluyordu.⁸⁵

Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'un Moskova'da yaptığı görüşmeler neticesinde 29 Eylül 1939 tarihinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Sınır Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla iki ülke Polonya konusunda tam bir mutabakata varmışlardı. Sovyetler Birliği, Polonya'yı işgalin yalnızca kendi sınırları içerisindeki vatandaşlarının emniyetini sağlamak amacıyla yapıldığını, herhangi başka bir amaçla yapılmadığını ilan etmişlerdi. Türk Hükümeti'ne göre bu işgalin nedeni, Polonya topraklarında ilerleyen Almanların Sovyet sınırına daha fazla yaklaşmasını önlemektir. Diğer taraftan, Polonya'yı işgal ettiği için Almanya'ya savaş ilan eden Müttefikler, aynı eylemi yapan Sovyetlere karşı savaş ilan etmemişti. Açıkalin'a göre böyle bir hareket Müttefikler için çok büyük bir hata olurdu. Bu, Sovyetler Birliği'ni kaçınılmaz bir şekilde Almanya'nın müttefiki yapardı.⁸⁶

Sovyetler Birliği 30 Kasım 1939 tarihinde Finlandiya'ya saldırdı. Finlandiya 12 Mart 1940 tarihinde teslim olduğunu ve topraklarının bir kısmını Sovyetlere vermeyi kabul ettiğini ilan etti. 28 Haziran 1940 tarihinde Basarabya ve Kuzey Bukovina'yı Romanya ile silahlı bir çatışmaya girmeden işgal etti. 21 Temmuz 1940 tarihinde de Baltık devletleri olan Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal ve ilhak etti.⁸⁷

Almanya, 4 Nisan 1940 tarihinde Norveç'i işgal etti. 10 Mayıs 1940 tarihinde de Belçika, Hollanda ve Lüksemburg saldırısına başladı. Alman orduları beklenenden çok daha hızlı bir biçimde, 13 Mayıs 1940 tarihinden itibaren Belçika üzerinden Fransa sınırları içerisinde ilerlemeye başladılar. Fransızların çok güvendikleri Maginot Müstahkem Mevkileri kısa süre içerisinde düştü. Nihayetinde 14 Haziran 1940 tarihinde Paris, Almanya'nın kontrolüne geçti. 22 Haziran tarihinde Fransız Mareşal Petain ateşkes talep etti ve Fransa, 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya'ya teslim olarak İkinci Dünya

⁸⁵ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1007.

⁸⁶ Açıkalin, *a.g.m.*, ss. 1009-1018.

⁸⁷ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, s. 149.

Savaşı'nda İngiltere'yi yalnız bıraktı.⁸⁸ 28 Ekim 1940 tarihinde de Belçika Ordusu Kral ile birlikte Almanlara teslim olmuşlardı.⁸⁹

3.2.5. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması (19 Ekim 1939)

Savaş Patlak verdiğinde; Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanması öngörülen Üçlü İttifak Antlaşması'nın müzakereleri devam ediyordu. Bu antlaşmalar için Türkiye'nin ön şart olarak ortaya koyduğu ekonomik ve askeri yardımın Londra ve Paris Hükümetleri tarafından henüz onaylanmadığı için söz konusu antlaşma henüz imzalanmamıştı.⁹⁰

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yapılacak olan Üçlü ittifak Antlaşması Türkiye'ye bir takım yükümlülükler getiriyordu. Örneğin savaş Akdeniz'e veya Romanya'ya yayılırsa, Türkiye bu antlaşmaya göre Müttefiklerin yanında savaşa katılmaya mecburdu ya da diğer bir olasılık, İngiltere ve Fransa'nın destek garantisi verdiği ülkelere bir saldırı olması durumunda Türkiye yine savaşa girmekle mükellefi.⁹¹

Taraflar arasındaki anlayış birliği sağlandıktan sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Antlaşması imzalandı.⁹² Antlaşma, Başbakan Refik Saydam, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Rene Massigli ve İngiltere Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen tarafından Ankara'da imzalandı. 8 Kasım 1939 tarihinde Dışişleri Bakanı Saraçoğlu antlaşmayı TBMM'nin onayına sundu ve Genel Kurul'da oybirliği ile kabul edildi.⁹³ Bu antlaşmanın geçerlilik süresi on beş yıl olarak belirlenmişti ancak bu sürenin dolmasından en geç altı ay öncesinden taraflardan birinin son verilme arzusunun bildirmediği takdirde her seferinde beş yıl daha uzayacaktı. Bu antlaşma ile Türkiye savaşın içinde değildi ama artık hukuken de taraf olmuştu. Diğer taraftan, antlaşmaya eklenen EK Protokol ile bu antlaşmasının hiçbir şekilde Türkiye'yi

⁸⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁹ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, s. 146.

⁹⁰ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1006.

⁹¹ Aydemir, (2011), *a.g.e.*, ss. 142-144.

⁹² Çakmak, *a.g.e.*, s. 28.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, 08.11.1939.

Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyemeyeceği kabul edilmişti.⁹⁴ Buna benzer bir ittifak Sovyetler Birliği ile de yapılmak istenmişti ancak reddedilmişti.⁹⁵

Türkiye 1939 yılında, Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında yaptığı hatayı yapmamıştı. Türk Yönetimi, bir başka savaşın içerisine girerek Atatürklü yıllarda elde ettiği kazanımları tehlikeye atmak istemiyordu. Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmış olsa da 1 Eylül 1939 tarihinde savaş patlak verdiğinde Türkiye savaş dışı kalmayı tercih etmişti. Söz konusu antlaşmanın 2 numaralı Protokolü, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile herhangi bir çatışma durumuna getirecek her türlü eylemden muaf tutuyordu. Antlaşmaya göre bir Avrupa devletinin başlattığı ve İngiltere ile Fransa'nın katılacağı savaşın Akdeniz'e sıçraması halinde Türkiye, Fransa ve İngiltere'ye karşı hiç değilse tarafsız kalacaktı. Bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde de Fransa ve İngiltere, Türkiye'ye yardım edecekti. Türkiye de, ihtiyaç durumunda, Fransa ve İngiltere'ye destek olacaktı. Üçlü İttifak Antlaşması aynı zamanda geniş kapsamlı bir askeri yardımlaşmayı ve Türkiye sınırları içerisinde Müttefiklerin askeri üsler kurulabilmesini içeriyordu. Askeri üslerle ilgili olarak Türk tarafı Marmara Denizi'nde olur vermiş fakat Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmemek için Karadeniz'e olur vermemişti.⁹⁶

3.3. 1940 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

İsmet İnönü ve Cevat Açıkalın da dâhil olmak üzerine yakın çevresindeki devlet adamlarının ilham aldıkları tek kaynak tam bağımsızlık ideali ve devletin yüzyıllardır biriktirmiş olduğu tecrübelerdi. Açıkalın ve görev arkadaşları için zafer, büyük devletlerin kendilerine teklif ettiği birkaç toprak ve arazi parçasını ele geçirmek değildi. Onlar için gerçek zafer, var olan topraklarının emniyetini sağlayarak vatandaşlarının huzurunu muhafaza etmektir. Zenginlik ve gelişmenin tek koşulu barışın korunması ve devam ettirilmesi idi. Bir devlet yalnızca kendi sınırları içerisinde değil çevresinde de

⁹⁴ Balcioğlu, *a.g.e.*, s. 451.

⁹⁵ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1031.

⁹⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 57.

barışın sağlanması için çalışmalıydı. Türk dış politikası bu prensipler altında şekillendirilmişti.⁹⁷

3.3.1. Hayfa Görüşmeleri

Avrupa'da Fransa harekâtı tamamen ümitsiz bir şekilde gelişirken Müttefikler Hayfa'da Genelkurmay Başkanlarının katılacağı bir toplantıya Türkiye'yi de davet etmişlerdi. Hükümet, bu toplantıda Cevat Açıkalın'ın da bulunmasını kararlaştırdı. Hayfa'ya hareket etmeden önce durumu görüşmek ve talimat almak üzere Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun makamında Bakan, Cevat Açıkalın ve Numan Menemencioğlu bir toplantı yaptılar. Savaş durumunu her türlü ihtimale göre ayrıntılarıyla değerlendirdiler. Toplantıda Açıkalın, toplantı sırasında müttefiklerin İtalya'nın savaşa katılma durumuna göre Türkiye'nin savaşa dâhil olmasını isteyebileceklerini, böyle bir isteğe hayır demesi gerektiğini gerekçeleriyle birlikte Saraçoğlu'na açıkladı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı, “*Sen bildiğin gibi, vaziyetin icaplarına göre hareket edersin. Sıkışırsan bize sorarsın*” diyerek Açıkalın'a talimat ve yetki vermiş oldu. Saraçoğlu'nun böyle bir yetki vermesi, Açıkalın'a çok güvenildiğinin bir göstergesiydi. Zira o toplantıda Açıkalın, Türkiye'yi taahhütler altına sokabilecek bir konumdaydı.⁹⁸

Hayfa Genelkurmaylar Konferansı, 27 Mayıs 1940 tarihinde toplandı. Konferans devam ederken müttefikler Avrupa'daki muharebelerde çok kötü sonuçlar almaya başlamışlardı. Toplantının ikinci günü Açıkalın, ortak harekât planlarının henüz belli olmadığını, müttefiklerin olası bir saldırı durumunda Türkiye'ye nasıl yardım edeceği ve geciken malzemelerin durumu ile ilgili konularının ele alınmasını ve karara bağlanmasını istedi. Açıkalın'ın bu talebi üzerine toplantının başkanı durumundaki General Smith, kısa bir sessizlikten sonra öğleden sonra gizli bir oturumun yapılacağını, bu gizli toplantıya Asım Gündüz, Cevat Açıkalın ve bir çevirmenin, Fransız tarafından da Fransız temsilcinin şahsen bulunabileceğini isim belirterek söyledi ve oturuma son verdi.

⁹⁷ Açıkalın, Cevat, “Turkey's International Relations”, *International Affairs*, 1947, 23/4, s. 477.

⁹⁸ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1049.

Öğleden sonra başlayan gizli toplantıda General Smith, büyük bir ciddiyetle ve sadelikle Avrupa’da çok ciddi bir bozgun yaşadıklarını, kayıplarının büyük olduğunu, ancak eninde sonunda İngiltere’nin savaşı kazanacağını, bu nedenle de mevcut durumda Türkiye’ye yardım etme imkânlarının olmadığını, bu süre zarfında Türkiye’nin kendi başının çaresine bakması gerektiğini samimiyetle ifade etti. Cevat Açıkalın, İngiliz Generalin yüzündeki samimi ifadeyi gözlemleyebiliyordu. Sözleri inandırıcı idi. Türk tarafı bunun üzerine bir talepte bulunmadı.⁹⁹

Türkiye mevcut durumda, hem Almanya’dan hem de İtalya’dan bir saldırı olması ihtimalini değerlendiriyordu. Bu iki ülkeden bir saldırı olması durumunda kendini ciddi şekilde savunacaktı ancak bir saldırı olmaması durumunda ileri bir harekât yapmasına imkân yoktu. İngiltere de gerçekçi bir yaklaşımla Türkiye’nin savaşa katılması konusunda ısrar etmiyordu. Fransa’nın düşmesiyle artık Türkiye’ye yardım edecek gücü de kalmamıştı. Bu nedenle Türkiye’nin savaş dışı kalmasından başka bir talebi yoktu.¹⁰⁰

Ankara’ya döndüklerinde Açıkalın, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu’na durumu anlatırken Cumhurbaşkanı İnönü kendisini çağırtmıştı. TBMM Başkanı’nın makamında kendisini kabul eden Cumhurbaşkanına, İngiliz Generalin sözlerini aktarmış ancak bu sözlerin gizli olduğu için zabitlere geçmediğini, bu nedenle kendi sözleriyle yetinmemelerini, aynı konuyu bir de Org. Asım Gündüz’den dinlemelerinin daha sağlıklı olacağını arz etti. Buna karşılık İnönü, yazıya dökünüz şeklinde bir talimat verdi. Açıkalın savaşın gidişatı ile ilgili düşüncelerini Cumhurbaşkanına arz ettikten sonra makamdan ayrıldı. Bakanlığa gittikten sonra Org. Asım Gündüz’ü arayıp İnönü’nün emrini ilettili. Asım Gündüz, “Sen ne söyledinse ben altına imzamı atarım. Yaz gönder imzalayayım” diye cevap verir.¹⁰¹ Bu söz, Açıkalın’ın çevresine ne kadar güven verdiğinin bir başka göstergesidir.

⁹⁹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1050.

¹⁰⁰ Çetinkaya, Gürdal, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014, s. 104.

¹⁰¹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1051.

3.3.2. İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Oluşan Yeni Durum

İtalya, 11 Haziran 1940 tarihinde İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etti.¹⁰² Polonya'nın işgal edilmesiyle Almanya'ya karşı savaş ilan ettiklerinde Müttefikler Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmemişlerdi¹⁰³ ancak İtalya'nın savaşa katılmasıyla Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması gereği savaşa dâhil olması gerektiğini dile getirmeye başladılar.¹⁰⁴

Türk Hükümeti, bu yeni durumla ilgili olarak doğru bir politika belirlemek için çalışmaya başlamıştı. İsmet İnönü, dış politika kurmaylarıyla ayrı ayrı görüşerek en doğru kararı almaya çalışıyordu. Cevat Açıkalın, savaşa dâhil olmanın, Türkiye'ye de Müttefiklere de bir fayda sağlamayacağını düşünüyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, konuyla ilgili olarak, bir gece yarısı Cevat Açıkalın'ı evinden çağırttı. Müttefiklerin teklifiyle ilgili düşüncelerini sordu. Açıkalın, kesinlikle savaşa katılmamız gerektiğini değişik gerekçelerle açıkladı. Açıkalın'ı dinledikten sonra Cumhurbaşkanı İnönü, kendisiyle aynı fikirde olduğunu ifade etti. Açıkalın'a düşünce tarzından dolayı iltifatta bulundu ve şu anda savaşa girmek mantıksız olur dedi.¹⁰⁵

İtalya'nın Müttefiklere savaş ilan ettiğinde, Türkiye'nin girdiği yükümlülükler gereği savaşa dâhil olması gerektiği halde bir takım gerekçelerle savaşa katılmayı reddetmesi; Almanya tarafından olumlu karşılanmış ve Ankara hükümetine karşı ılımlı bir politika izlemelerine neden olmuştu. Türklerin büyük bir soğukkanlılıkla izledikleri denge politikası olumlu bir sonuç vermişti.¹⁰⁶

Dönemim bazı bürokratlarının “bir ülkenin adamı” oldukları iddialarına karşı Cevat Açıkalın'ın bir anısına burada yer vermenin aydınlatıcı olacağını düşünüyorum: Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmenin ertesi sabah Bakanlığa gittiğinde Açıkalın, Numan Menemencioğlu'na, İnönü ile yaptıkları görüşmeleri anlatır. Menemencioğlu duyduklarına sinirlenir ve “*tamamen benim görüşümün aksine konuşmuşsun, sen Alman tarafına kaydın*” diyerek Açıkalın'a kızar. Bunun üzerine Açıkalın da sinirlenir ve “*sen*

¹⁰² Deringil, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰³ Balcıoğlu, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁰⁴ Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 146.

¹⁰⁵ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1053.

¹⁰⁶ Turan, *a.g.e.*, s. 252.

İngiliz tarafına kaydın ise benim kabahatin ne? Memleket yıkılmaya giderken insan körü körüne tarafgirlik edemez” diyerek karşılık verir. Kısa süren bir tartışmadan sonra konu tatlıya bağlanır. Saraçoğlu'nun Bakanlığa gelmesiyle ikili beraber Dışişleri Bakanı'nın makamına girerler. Toplantı başlarken Menemencioğlu Dışişleri Bakanı'na gülererek “biz Cevat ile kavga ettik” der. Saraçoğlu, “*Şu günlerde memlekette kavga etmeye hakkı olmayan üç kişi vardır. O da biz üçümüz”* şeklinde bir karşılık verir. Sonra kavga sebebi de olan görüş ayrılığı üzerine konuşmaya başlarlar. Açıkalın kendi görüşünü Menemencioğlu kendi görüşünü gerekçeleriyle birlikte uzun uzun anlatırlar. Bütün konuşmaları dinledikten sonra Saraçoğlu, “*Öyle değil Numan, asgari garantiler temin edilmeden bu iş olmaz. Cevat'ın hakkı var”* der.¹⁰⁷

Müttefikler, büyükelçileri aracılığıyla Türkiye'nin savaş girmesi için baskı yapmaya başlamışlardı. Ancak şartları değerlendirerek stratejisini belirleyen Türkiye, Üçlü İttifak Antlaşması'nın Ek 2 numaralı protokolünü gerekçe göstererek savaşa girmesinin Sovyet Rusya ile bir gerginliğe neden olabileceğini ileri sürerek savaş dışı konumunu koruyacağını tekrar bildirmişti.¹⁰⁸

3.3.3. Fransa'nın Teslim Olması

Fransa'nın kısa sürede çökmesi, Türkiye'nin önceden kestiremediği bir durumdu. Bu nedenle de savaş dışı kalma politikalarının daha da belirgin hale gelmesine neden oldu.¹⁰⁹ İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin ülkesine gönderdiği 1940 yılı raporunda bu konu ile ilgili bir değerlendirme vardı. Söz konusu rapora göre; Fransa'nın 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile ateşkes imzalamak zorunda kalması Müttefiklerle Türkiye arasındaki ilişkiler açısından önemli gelişmeydi. Bu ateşkes antlaşması, Üçlü İttifak Antlaşması ile Müttefiklerin Türkiye'ye yapmayı taahhüt ettikleri yardımların tamamının İngiltere'nin üstüne kalmasını ve dolayısıyla imkânsız hale gelmesine neden olmuştu. Bir saldırı olması durumunda İngiltere'nin Türkiye'ye yardım edecek gücü artık yoktu.¹¹⁰

¹⁰⁷ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1055.

¹⁰⁸ Anzerlioğlu, Yonca, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007, VI/15, s. 182.

¹⁰⁹ Özçelik, *a.g.m.*, s. 257.

¹¹⁰ Anzerlioğlu, *a.g.m.*, s. 182.

3.4. 1941- 1942 Yılları Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

Savaşın bu aşamasında, durum hem müttefikler için hem de Türkiye için hiç iyi değildi. Almanya Avrupa'nın büyük bir kısmını işgal etmeyi başarmıştı. 1941 yılı Mart ayında Bulgaristan, Almanya tarafında savaşa katıldığını ilan etmiş, aynı yılın Nisan ayında Yugoslavya ve Yunanistan Almanya tarafından işgal edilmişti. Suriye, Alman yanlısı hükümet tarafından yönetilen Fransa'nın egemenliği altındaydı. Irak'ta yine Alman yanlısı bir yönetim bulunmaktaydı. SSCB ve İran dışında Türkiye'nin tüm komşuları Almanya'nın etkisi altına girmiş durumdaydı. Özetle ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin kendisini tehlikede hissetmesi için fazlaca neden vardı. Türkiye kendini bir saldırı durumunda nasıl savunacağını planlarını yaparken diğer taraftan İngiltere, Türkiye'nin savaşa girerek Alman kuvvetlerine taarruz etmesini hala umut ediyordu.¹¹¹ Ancak Türkiye, İngiltere'nin peşine takılmaya hiç niyetli değildi. Mihver devletler tarafından çepeçevre kuşatılmış olduğu bu günlerde yalnızca elindeki insan gücü ve kısıtlı ekonomik imkânlarıyla olası bir işgale karşı durmakta kararlıydı.¹¹²

3.4.1. Almanya'nın Balkanlarda İlerlemesi ve Değişen Dengeler

Churchill, Almanların Balkanlardaki vaziyeti üzerine 31 Ocak 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazmıştı. Mektupta, Romanya'daki Alman birliklerinin Bulgaristan'a kaydırılmasının Türkiye ve Yunanistan için çok tehlikeli bir girişim olacağını, Bulgaristan'dan İstanbul ve Trakya'yı kolaylıkla bombalayabileceklerini ve Yunanistan'ı işgal edebilecekleri ifade ediliyordu. İnönü'ye Almanların Bulgaristan'a geçişini önlemek için Türkiye'ye on adet uçak filosunun konuşlanmasını ve silah yardımıyla bulunulmasını teklif etmişti. Ayrıca Türkiye'de bulunacak İngiliz hava birliklerinin Rusya'ya da kuvvetli bir uyarı olacağını, Bakü Petrollerini bombalama imkân ve kabiliyetinde olan uçakların varlığı Rusya'yı Almanlara yardım etmekten caydıracağını belirtiyordu.¹¹³

¹¹¹ Deringil, *a.g.e.*, s. 133.

¹¹² Demirel, (2016), *a.g.e.*, s. 158.

¹¹³ Churchill, Winston, *The Great Alliance*, Rosetta Books, New York, 2010, s. 31.

26 Şubat 1941 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, yanında Genelkurmay Başkanı General Sir John Dill ile birlikte Ankara'ya geldiler. Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak ile konferans halinde görüşmeler oldu. İngiliz Heyeti, Yunanistan'ın durumundan dolayı bu ülkeye yardım etmek zorunda olduklarını, bu nedenle de Türkiye'ye yardım edemeyeceklerini bildirmişti. Yunanistan'a yapılacak yardımın da Almanları durdurabilecek ölçüde olmadığını kendilerinin de bildiğini ifade etti. İngiltere Başbakanı'nın Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Yugoslavya olarak Almanlara karşı bir blok oluşturulması fikrinde olduğunu ifade ettiler. Siyasi ve askeri bakımdan büyük önem taşıyan bu görüşmelerde Açıkalin, yapılan müzakerelerin içinde olmuştu. Ona göre görüşmeler açık ve karşılıklı anlayış üzerine geçmişti.¹¹⁴

1941 yılı Mart ayında, Almanya ve İtalya orduları Balkanlarda ve Afrika'da ciddi yığınaklar yapmaya başlamıştı. İtalya ordusuna bağlı 38'inci ve 58'inci tümenler Arnavutluk'ta konuşlandırılmıştı. Libya'ya İtalya'nın 26'ncı ve 102'nci tümenleri sevk edilmiş, harekâtın seyrine göre görev verilmek için bir tümen de İtalya'da hazır bekletiliyordu. Türk Genelkurmay Başkanlığı istihbaratına göre bu birliklerle Nisan ayında büyük bir taarruz başlatılacaktı.¹¹⁵

Sovyet Rusya'ya karşı büyük bir saldırının hazırlıklarının yoğunlaştığı dönemde Almanya, Türkiye'den ilerleyen aşamalarda tarafsız kalacağı konusunda kesin güvenceler istiyordu. Yunanistan'ın teslim olması, Girit adasının ele geçirilmesi, İngiliz Birliklerinin Mısır sınırlarına geri çekilmiş olması ve Irak'ta bir ayaklanmanın çıkması karşısında Türkiye Almanya'ya yaklaşma konusunda kendisini zorunlu hissetmişti.¹¹⁶ Diğer taraftan, 1941 yılı baharında Romanya'nın işgal edilmesi, Almanya tarafından kendisine ılımlı mesajlar verilmiş olmasına rağmen Türkiye'yi tedbir almaya sevk etmişti. Bu nedenle, iki ülke arasında bir barış antlaşması imzalanması için görüşmeler hızlandırıldı.¹¹⁷

Müzakereler neticesinde 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen tarafından imzalandı.¹¹⁸ Söz konusu antlaşma 25 Haziran 1941 tarihinde

¹¹⁴ Açıkalin, *a.g.m.*, s. 1073.

¹¹⁵ Genkur. ATASE: *İkinci Dünya Harbi Kataloğu (İDH)*, Kutu: 1, Gömlek: 64, Belge: 1.

¹¹⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 58.

¹¹⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 252.

¹¹⁸ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 35.

TBMM tarafından onaylandı.¹¹⁹ 2 Temmuz 1941 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan bu antlaşma, imzalandığı günden itibaren on yıl yürürlükte kalacaktı.¹²⁰ Taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeye ve birbirlerine karşı olumsuz bir girişimde bulunmamayı taahhüt etmişlerdi. Bu antlaşmayı imzalarken Türkiye, üçüncü ülkelerle yaptığı ve bu antlaşmalarla yüklendiği sorumlulukların saklı tutulmasını da kabul ettirmişti.¹²¹

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan bu antlaşma oldukça dar kapsamlıydı. Üçlü İttifak Antlaşması geçerli olmaya devam edecek ve Türk Ordusu sefer durumda kalmaya devam edecekti. Türk Hükümeti, Almanların diğer isteklerine başarıyla direndi. Söz konusu Türk Alman Saldırmazlık Anlaşması, Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne savaş ilan etmesinden yalnızca birkaç gün önce imzalanmıştı. Sovyetler Birliği, bu iki hadise arasında bir ilişki olduğunu iddia ediyordu. Fakat takip eden aylarda Türkiye’nin tavizsiz bir şekilde tarafsız kalması hem çok kritik olan İngiliz Ordularının Orta Doğu’daki pozisyonunun ve hem de Sovyetlerin güney cephesinin değişmemesinde çok önemli bir rol oynadı.¹²² Türkiye’nin Almanya ile imzaladığı antlaşmadan dört gün sonra, 22 Haziran 1941 tarihinde hem Almanya hem de Romanya SSCB’ye saldırmaya başladı. Asıl savaş yeni başlıyordu.¹²³

Antlaşmanın sonuçlandırılmasından on yedi gün sonra, söz konusu antlaşmanın tasdiknamelerinin Berlin’de teatisi için Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Türkiye Cumhuriyeti Temsilcisi sıfatıyla 25 Haziran 1941 tarihinde Almanya’ya gönderildi.¹²⁴ Türkiye adına antlaşma belgelerini Açıkalın ve Almanya devleti adına Ernst Woermann imzaladı. Bu vesileyle düzenlenen törende Türkiye’nin Berlin Büyükelçiliği ve Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri hazır bulundu. Berlin’den döndükten sonra Açıkalın, İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Açıkalın, Almanya’da yaptığı görüşmelerin çok dar kapsamlı olduğunu, Alman Dışişleri yetkilileriyle sınırlı kaldığını söylemişti. Açıkalın’ın edindiği izlenime göre Almanya’da bir sıkıntı ya da yenilgi havası

¹¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25.6.1941.

¹²⁰ *Resmi Gazete*, 02.07.1941, Karar Sayısı: 4849.

¹²¹ *Turan, a.g.e.*, s. 252.

¹²² *Güçlü, a.g.e.*, s. 59.

¹²³ *Demirer, (2016), a.g.e.*, s. 35.

¹²⁴ *BCA*, 30-18-1-2 / 95-54-16, (25.06.1941).

yoktu. Alman Ordusundaki disiplin ve düzen iyi seviyede devam ediyordu ve ülke hala muazzam kaynaklara sahipti. Bu nedenle o dönemde Almanya'nın kısa süre içerisinde çökeceğini düşünmek mümkün değildi.¹²⁵

Açıkalin, Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile de kısa bir sohbet imkânı bulmuştu. Almanya'da bulunduğu süre içerisinde hiçbir yerde, Rusların birkaç hafta içerisinde teslim olacağını düşünen bir Alman yetkiliyle karşılaşmamıştı. Herkes ciddi bir direniş bekliyordu fakat en sonunda Almanlar zafer kazanacaklardı. Sinema ve diğer propaganda araçları dikkatli bir şekilde uygulanıyor, Alman halkının zafere olan inancı taze tutuluyordu. Yaptığı sohbetler ve gözlemleri sonucunda Açıkalin şunu görmüştü: Almanlar savaş konusunda amaçladıkları her şeye ulaştıklarını düşünüyorlardı ve elde ettikleri kazanımları vermemek koşuluyla bir barış görüşmesine hazırlardı. İngiltere'yi daha fazla bombalamak ve ülkeyi çökertmek artık amaçlanan bir durum değildi. Barışın sağlanması artık mümkündü. Diğer taraftan Almanya'da her yerde İtalya küçümseniyordu. Yugoslavya içerisinden geçerken Açıkalin, yiyeceğin bol olduğunu, trenin durduğu her istasyonda köylülerin bol bol ekmek, yumurta ve meyve sattıklarını görmüştü.¹²⁶

Müttefiklerle yapılan müzakereler çerçevesinde Türk tarafı; mevcut silah ve malzeme eksikliği nedeniyle sınır dışında bir harekâta girişerek durumda olmadığını müttefiklere açık bir şekilde izah ediyordu. Eğer Türkiye sınırlarından çıkıp Balkanlarda Almanlara karşı bir harekâta girişecek olursa, savaşın ilerleyen safhalarında savunma amaçlı kullanacağı kuvvetleri de kaybedecek ve bu, Almanlara Süveyş'in yolunu açmak için adeta bir hediye olacaktı. Ancak Türkiye, Almanya'nın saldırması durumunda amansız bir savaşı göze almış durumdaydı. Alman Orduları 1941 yılı Mart ayında Bulgaristan'a girdiğinde Türk ordusu tam hazırlık seviyesine getirildi. Hükümet tedbir olarak Meriç Nehri üzerindeki köprülerin atılmasına karar verdi ve bu karar uygulandı. Savaşın bu aşamasında İngilizler, Yugoslavya'yı da içine alan bir ittifak kurarak Almanları durdurabilecek bir yapı kurma fikrindeydiler. Türk yetkililer de bu görüşteydiler ancak Yugoslavya böyle bir düşünceye yanaşmıyordu. Cevat Açıkalin'a göre Türkiye, Yugoslavları böyle bir hareket tarzına ikna etmenin mümkün olmadığını çok geçmeden anlamıştı ancak İngilizler bu konuda beyhude bir uğraşa devam

¹²⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 59.

¹²⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 60.

ediyorlardı. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Şükrü Saraçoğlu ile 18 Mart 1941 tarihinde Kıbrıs'ta bir araya geldiler. Konu yine aynıydı. Eden, Saraçoğlu'ndan Yugoslavya'ya tekrar bir mesaj yazmasını, müttefiklerin tarafına katılmaya ikna etmeye çalışmasını istedi. Ancak birkaç gün sonra Türk Hükümetine gelen haberler çok ümit kırıcıydı. Yugoslavlar, Almanya'dan kendilerine Selanik'in verilmesinin garanti edilmesini istemelerine rağmen, Saraçoğlu bu mesajı Yugoslavya'ya göndermişti. Ancak Yugoslavya bu mesaja bir yanıt vermedi. Anthony Eden, anılarında bu mesajın gönderilmediğini yazmıştı. Ancak Açıkalın, bu mesajın Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Tevfik Kazım Koperler tarafından Yugoslav yetkililere bizzat teslim edildiğini belirtmektedir.¹²⁷

Meriç Nehri üzerindeki köprülerin atılmasıyla ilgili ilginç bir rastlantı olmuştu. Org. Asım Gündüz, telefonla arayıp Meriç üzerindeki köprülerin atıldığını bildirdiğinde Açıkalın'ın makamında Alman Büyükelçisi Von Papan bulunuyordu. Onlar da Balkanlardaki durum üzerine konuşurlarken Von Papan, Türkiye'nin aldığı tedbirlerden söz ederken biraz da heyecanlı bir ses tonuyla "*Ne yapmak istiyorsunuz?*" diye sordu. Açıkalın da kendisine "*Siz ne yapacak iseniz, biz de aynen öyle yapacağız*" şeklinde bir yanıt verdi. Bunun üzerine Von Papan Fransızca "*Alors ça ira bien*" (Öyle ise iyi olacak) demiş fakat Açıkalın bu sözle Büyükelçinin tam olarak ne demek istediğini anlamamıştı. 5 Mart 1941 tarihinde Hitlerin mesajını Cumhurbaşkanı İnönü'ye getirdiği gün Papan'ın ne demek istediği daha iyi anlaşılacaktı.¹²⁸

Söz konusu mektupta Hitler, mecbur kalmadıkça Türkiye'ye saldırmayacaklarını, herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için de Alman kuvvetlerinin Türk sınırına belli bir uzaklıkta kalmalarını emrettiğini, iyi niyetlerini ifade ederek bildiriyordu. Açıkalın'a göre, Türk yetkililer Hitlerden böyle iyi niyetli bir mesaj geleceğini beklemiyordu. Bu mektubun gelmesi, o günlerin şartlarında Türkiye için çok önemli ve anlamlı bir gelişme olmuştu. Türkiye milli azmi ve kararlılığı ile İngiltere ile ittifakına dayanan basiretli siyasetiyle geçici de olsa Alman Ordularını kendi sınırlarından uzak tutmayı başarmıştı.¹²⁹

¹²⁷ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1076.

¹²⁸ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1075.

¹²⁹ Açıkalın, *a.g.m.*, s. 1075.

3.4.2. Müttefiklerin Türkiye ile İlgili Planları

Açıkalmın, İngiliz ve Fransızların Türkiye'den gizledikleri bazı harekât planlarının olduğunu değerlendiriyordu. Bu planlar arasında, Bakü Petrollerini bombalama ve Rusların Almanlara Karadeniz üzerinden yaptıkları yardımları ablukaya alma hesapları vardı. Böyle bir harekete girişmeleri Türkiye'yi birinci derecede etkileyeceği kuşkusuzdu. Bakü petrollerini bombalayabilmek için İngilizler belki ihtiyaç duymayabilirdi ama Fransızlar mutlaka Türkiye hava sahasını kullanacaklardı. Türkiye'den izin almadan ve protestoyu göze alıp hava sahamızı kullansalar bile Sovyetlerin ilk tepkisi müttefiklere değil Türkiye'ye olacaktı. Açıkalmın'a göre bunu tahmin edebilmek için siyasi dehaya ihtiyaç yoktu. Müttefiklerin böyle bir harekâta girişmeleri kendileri için de Türkiye için de ama özellikle Türkiye için çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Türkiye, saldırıya uğramadığı sürece Sovyetler Birliği'ni, ne siyasi ne de askerî anlamda karşısına almayı kesinlikle istemiyordu. Esasen müttefikler de bunu çok iyi biliyordu. Onun içindir ki bu planlarını Türkiye ile paylaşmıyorlardı.¹³⁰

1942 yılında İngiliz Ordusunun Almanya'ya karşı Afrika'daki başarılarından sonra müttefikler çok rahatlamıştı. Bu dönemde Türkiye'nin aktif olarak savaşa katılmasını istemiyorlardı. Ancak Almanlara karşı net bir duruş sergilemesini bekliyorlardı. Zira Türkiye, konumu itibarıyla Alman Orduları'nın Mısır'a inmesini engelleyecek kadar önemli bir konumdaydı. Almanların Türkiye'ye saldırmaları durumunda müttefikler tüm güçleriyle Türkiye'yi savunma kararı almışlardı.¹³¹

3.5. 1943 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

1943, Türk dış politikası karar vericilerinin en zor yılı olmuştur. Müttefikler savaşta üstünlüğü ele geçirmişler ve artık Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi için baskı yapmaya başlamışlardı. Mihver devletleri savunma durumuna geçmiş olmalarına rağmen Türkiye'ye ciddi zararlar verebilecek güçte ve mesafedeydiler. Türk yetkililer,

¹³⁰ Açıkalmın, *a.g.m.*, s. 1043.

¹³¹ Churchill, *a.g.e.*, s. 484.

artan baskılar nedeniyle savaşa girmeyi prensipte kabul etmiş ancak Türk ordusunun askerî açıdan yetersiz olduğunu, silah ve malzeme yardımı yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Bu diplomatik yavaşlatma taktiği de ömrünü doldurunca, Balkanlarda yapılacak bir harekâta katkılarının olabileceğini söylemişlerdi ancak SSCB ve ABD'nin o bölgede bir cephe açılmasına kesin olarak karşı olduklarını da biliyorlardı.¹³²

3.5.1. Casablanca Konferansı (14-25 Ocak 1943)

1943 yılı başlarına gelindiğinde savaşın gidişatı müttefiklerin lehine dönmeye başlamıştı.¹³³ İngiltere Başbakanı W. Churchill ve ABD Başkanı F. Roosevelt, savaşın durumunu tartışmak amacıyla, 12-14 Ocak 1943 tarihleri arasında Casablanca Konferansı olarak adlandırılan bir toplantı yaptılar. Yalnızca bu iki liderin katıldığı toplantıda Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde bir karar alındı. Her iki lider de Türkiye'ye gönderdikleri mesajla, müttefiklerin Türkiye'ye görüşlerini aktaracağı bir görüşme talep ettiler.¹³⁴

Bu Konferansında ABD Başkanı Roosevelt, İngiliz Başbakanı Churchill'e, Türk liderlerle görüşme yapması ve Müttefiklerin Ortadoğu ve Balkanlardaki güvenliği için Türkiye'nin çok önemli olduğunu Türkiye'ye anlatması yönünde istekte bulunmuştu.¹³⁵

3.5.2. Adana Görüşmeleri (30 Ocak-1 Şubat 1943)

Türk hükümeti bu görüşme teklifini kabul etti. İki lider 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında Adana'da buluştular. Görüşmelerde Cumhurbaşkanı'nın yanında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da hazır bulundular.¹³⁶ Churchill, içlerinde Genelkurmay

¹³² Deringil, *a.g.e.*, s. 187.

¹³³ Uçarol, *a.g.e.*, s. 643.

¹³⁴ Ertem, *a.g.m.*, s. 258.

¹³⁵ Metin, Ömer, "Romanya Arşiv Belgelerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, 7/17, s. 540.

¹³⁶ Ertem, *a.g.m.*, s. 258.

Başkanı, Ortadoğu Başkomutanı da dâhil olmak üzere yanında üst düzey kalabalık bir heyetle gelmişti.¹³⁷

Churchill, kendisini Havaalanında karşılayan Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun elini sıkarken “*Buraya bir istekte bulunmak için değil, silah ve araç-gereç ihtiyaçlarınızı görüşmek için geldim*” diyerek toplantının nasıl bir havada geçeceğini bildirmişti. Toplantılara bizzat katılmış Feridun Cemal Erkin'e göre, Churchill bu sözüne sadık kalmış ve tüm görüşmeler bu havada geçmişti. Türkiye'den savaşa dâhil olmaya dair bir vaat almamaya özen göstermişti. Ancak, Türkiye'ye gerekli silah ve malzeme yardımı yaptıktan sonra, bir takım taleplerde bulunabileceklerini eklemişti¹³⁸

Toplantının henüz başlangıcında Churchill, Türkiye'nin hemen savaşa girmesini teklif etmeyeceğini bildirerek Türk tarafını rahatlatmıştı.¹³⁹ Adana görüşmelerinde Churchill, Türk idarecilere Stalingrad ve Kahire'de Müttefiklerin Almanlara karşı önemli zaferler elde ettiğini, mevcut durumda Almanlara karşı son darbeyi vurmak için Türkiye'nin de ilerleyen aşamalarda savaşa girmesi gerektiği yönündeki Müttefik talebini iletmişti. Adana Görüşmeleri'nin Türkiye açısından önemli olan bir noktası, Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerin Türkiye tarafından müttefiklere net bir şekilde iletilmiş olmasıydı.¹⁴⁰

İnönü, Adana Görüşmeleri esnasında İngiliz Başbakana açık bir şekilde Bir Rus saldırısı durumunda Müttefiklerin Türkiye'ye ne tür bir garanti verdiklerini sormuştu. Churchill, bir garanti vermekten ziyade Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silah ve araç-gereç yönünden desteklenmesi üzerine çalışacaklarını söyledi. Bunun yanında İngiliz Ordusunun Türkiye topraklarına konuşlandırılması, Almanlara Türkiye'ye saldırması için bir bahane yaratacağı gerekçesiyle en başından reddedilmişti.¹⁴¹ Adana Görüşmeleri, İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye ile İngiltere arasındaki “sağırlar diyalogunun” doruk noktası olmuştu. Her iki taraf da birbirlerine tamamen zıt beklentiler içerisinde olduğu için aslında sonu belli olan bir toplantıydı. Diğer taraftan her iki taraf da birbirlerini ikna ettiğini sanıyordu.¹⁴²

¹³⁷ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 54.

¹³⁸ Erkin, *a.g.e.*, s. 137.

¹³⁹ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴⁰ Ertem, *a.g.m.*, s. 258.

¹⁴¹ Metin, *a.g.m.*, s. 541.

¹⁴² Deringil, *a.g.e.*, s. 189.

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye ve Romanya; Almanya ya da Sovyet Rusya'nın Balkanları işgal etmesi ihtimali endişesini derinden duyuyordu. Romanya, İkinci Dünya Savaşı'nda 1940 yılı Kasım ayından itibaren Almanya'nın tarafında yer almıştı. Romanya için Türkiye'nin hareket tarzı ve seçeceği taraf son derece önemliydi. Bu nedenle Ankara'daki Romanya Büyükelçiliği, Türkiye'nin dış politikasını yakından takip edip raporlar hazırlamıştı. Bu kapsamda, Müttefiklerin Türkiye'yi ikna etme çabaları çerçevesinde düzenledikleri toplantılardan biri olan Adana Görüşmeleri, Romanya'nın Ankara Büyükelçiliği tarafından detaylı bir şekilde analiz edilerek ülkelerine rapor edilmişti. İlk rapor, 2 Şubat 1943 tarihinde gönderildi. Bu rapora göre, Müttefikler Türkiye'yi tarafsızlığını bozmaya ikna edememişti. Romen Büyükelçiye göre Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan edindiği tecrübelerden dolayı büyük devletlere güvenmiyordu. Bunun yerine, Balkan Paketi'nin tekrar oluşturularak, Balkan Paketi olarak tarafsızlık ilan etmenin en sağlıklı hareket tarzı olduğuna inanıyordu. Nitekim Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 16 Ocak 1943 tarihinde bu konudaki fikirlerini İngiliz gazetecilere açıklamıştı. Romen Büyükelçi de raporunda Türkiye'nin bu konuda en doğru fikri benimsediği görüşünü belirtmiştir.¹⁴³ Görüşmeler süresince Türkiye, bilhassa Sovyet Rusya konusunda İngiltere'yi uyarmaya çalışmıştı. SSCB'nin hem Türkiye hem de Avrupa ile ilgili olarak gizli planlarının olduğu Churchill'e iletilmişti.¹⁴⁴

Türkiye'nin kendilerine şüpheyle baktığını bilen Churchill, bu toplantıda Türkiye'nin savaşa katılmasını açık bir şekilde teklif etmemişti. Bunun yerine, Türk Ordusu'nun eksikliklerini gidermek için ellerinden geleni yapacaklarını söylemişti.¹⁴⁵ Nitekim Churchill 11 Şubat 1943 tarihinde İngiltere Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, Adana'da Türk yetkililerden silah yardımı dışında bir konuda görüşmediğini, bir talepte bulunmadığını söylemişti.¹⁴⁶

Romen Büyükelçi Telemaque'nin 19 Şubat 1943 tarihinde gönderdiği diğer bir raporda, Adana Görüşmeleri esnasında iki lider arasında geçen bir diyaloga yer verilmiştir. Buna göre, İngiltere Başbakanı Churchill, Stalin'in kendilerine 1941 sınırlarına sadık kalacağını, herhangi bir toprak talebinin olmayacağını bildirmesine

¹⁴³ Metin, *a.g.m.*, s. 531.

¹⁴⁴ Deringil, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirer, *Mehmet Arif, İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s. 61.

¹⁴⁶ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 54.

rağmen müttefik devletler olarak Stalin'e inanmadıklarını ifade ederek, İsmet İnönü'ye bu konudaki fikrini sormuştur. İnönü'nün de bu soruya "Ben de bilmiyorum" yanıtı vermiştir.¹⁴⁷

İsmet İnönü, görüşmelerin siyasi ve askeri heyetler olmak üzere iki farklı şekilde yapılmasını önermişti. İnönü ve Churchill başkanlığındaki heyetlerin yapıldığı toplantıda, Türkiye'nin savaşa katılmasını zorunlu kılacak sebepler konuşulmuştu. Mareşal Fevzi Çakmak ve Alan Brooke başkanlığındaki heyetlerin yaptığı görüşmelerde ise, savaşa yönelik olarak yapılacak askeri yardımlar konuşulmuştu. Türkiye'nin ihtiyacı olan modern silah ve malzemelerin kısa süre içerisinde Türkiye'ye ulaştırılması konusunda taraflar anlaşmıştı.¹⁴⁸ Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların müzakere edilmesi için İngiltere, Ankara'ya 25 Şubat 1943 tarihinde en kıdemlisi yarbay rütbesinde olan yedi subaydan oluşan bir askeri heyet gönderdi. Söz konusu heyet, 26 Şubat 1943 tarihinde Genelkurmay Başkanlığında temaslarına başladı.¹⁴⁹

Romen belgelerinden anlaşıldığına göre, Adana Görüşmeleri çok gizli tutulmuştu. Nerede ve ne tür bir görüşme yapılacağı önceden açıklanmamıştı. Türk Kamuoyu, 31 Ocak 1943 tarihinde biten görüşmelerden ancak 2 Şubat 1943 tarihinde haberdar olmuştu. İngiltere ve ABD arasında Casablanca Konferansı'nda yapılan görüşmede aldıkları ortak karar doğrultusunda Adana Görüşmelerine yönelik kararlarını Türkiye'ye iletmişlerdi. Türk Hükümeti, Adana Görüşmeleri hazırlık çalışmalarını yürütmesi için Moskova Büyükelçisi Cevat Açıkalın'ı görevlendirmişti. Cevat Açıkalın'ın, bu görev kapsamında 22 Ocak 1943 tarihinde Ankara'dan ayrılarak 25 Ocak 1943 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'ye gittiğini, o gün Kahire'de İngiliz yetkililerle birden çok görüşme yaptığı raporda belirtilmiştir. Cevat Açıkalın, 27 Ocak 1943 tarihinde Mısır Başbakanı Nasuh Paşa ile de görüşmüştü. İngiltere Başbakanı Churchill ile de görüşüp Türk tarafının temel sıkıntılarının müttefikler tarafından Adana Görüşmesi öncesi bilinmesini sağladı. Adana Görüşmelerinin tüm hazırlık ve planları Kahire'de yapılmıştı. Bu noktada Cevat Açıkalın'a çok önemli bir görev verilmişti.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Metin, *a.g.m.*, s. 534.

¹⁴⁸ Özlü, Hüsnü, "İkinci Dünya Savaşı'nda, Adana Görüşmeleri Sonrası İngiltere'den Sağlanan Askeri Yardımların Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması", *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2012, (50), s. 467.

¹⁴⁹ Genkur. ATASE: *İkinci Dünya Harbi Kataloğu (İDH)*, Kutu: 2, Gömlek: 62, Belge: 1.

¹⁵⁰ Metin, *a.g.m.*, s. 534.

3.5.3. Quebec Konferansı

Almanların Stalingrad'da yenilgiye uğratılması, Müttefiklerin Kuzey Afrika'da üstünlüğü tamamen ele geçirmesi ve Sicilya'nın işgal edilmesi gelişmeleri nedeniyle savaşın gidişatı ile ilgili olarak 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Quebec Konferansı düzenlendi. Müttefikler bu toplantıda Türkiye'nin savaş dışı kalma durumunun devam etmesine razı oldular ancak Boğazları Alman gemilerine kapatması ve Almanya'ya krom sevkiyatını durdurması gerektiğini bildirdiler. SSCB bu konferansta, Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği görüşünü öne sürdü. Ruslara göre Türkiye'nin savaş dışı olması nedeniyle Almanlar güney taraflarını emniyete almışlar ve bu güvenle tüm güçleriyle Rusya'ya saldırıyorlardı.¹⁵¹

Konferansta Avrupa'da ikinci bir cephe açılması fikri kabul edildi. Harekâtın ilerleyen aşamalarında Türkiye'den havaalanlarını kullanma talep edilecekti. Askeri yardımlar devam edecekti ancak Almanya ile olan krom ticaretinin kesilmesi istenecekti.¹⁵²

Quebec Konferansında Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki ısrarları üzerinde durulması gereken bir konudur. Savaşın o aşamasında Sovyetlerin Türkiye'nin askeri yardımına ihtiyacı yoktu. Bu nedenle Türkiye'nin savaşa dâhil olmasını istemesinin başka bir nedeni olmalıydı. Muhtemelen savaş sonunda yıpranmış ve işgal edilmiş bir Türkiye istiyorlardı. Türk tarafı bu ihtimal üzerinde duruyordu.¹⁵³

3.5.4. Moskova Konferansı (19 Ekim 1943)

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da bir araya geldiler. Bu konferans, Sovyetlerin Türkiye baskı kurma sürecinin başlangıcı oldu.¹⁵⁴ Molotov,

¹⁵¹ Ertem, *a.g.m.*, s. 258.

¹⁵² Dalkıç, Levent, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli, 2016, s. 68.

¹⁵³ Ertem, *a.g.m.*, s. 260.

¹⁵⁴ Deringil, *a.g.e.*, s. 204.

Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini söylerken ABD ve İngiliz tarafı, Türkiye'nin askeri üslerinin kullanılmasının kâfi olduğu, Türkiye'nin savaşa girmesi için zorlanmaması gerektiği düşüncesindeydiler. ABD'liler toplantıda Türkiye'nin savaşa girme karşılığında talep ettikleri askeri yardımın karşılanması durumunda, yapılması planlanan Fransa harekâtının zora gireceğini söylediler. Toplantının ilerleyen aşamalarında Sovyet tarafının ısrarları neticesinde İngiltere, Türkiye'nin sene sonuna kadar savaşa girmesinin istenmesi kararını kabul ettiler. Daha sonra ABD Başkanı da bu kararı onayladı.¹⁵⁵

3.5.5. Birinci Kahire Konferansı (5-6 Kasım 1943)

İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Türk Dışişleri Bakanı ile Kahire'de bir görüşme yapmak istediğini resmi kanallardan Türk Dışişlerine bildirdi. Bu davet Türkiye tarafından kabul edildi ve 5 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de görüşmeler başladı. İngilizler, Türk tarafına, Sovyetlerin yayılmacı bir politika izlemediğini, Türkiye'nin endişe etmemesi gerektiğini ifade ettiler. Toplantıda Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istemesinin nedeninin savaşı kısaltmak olmadığını, asıl nedenlerin Türkiye'yi zayıflatmak olduğu görüşünü net bir şekilde ifade etti. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin savaşa katılması ve askeri üsleri kullanıma açması konusundaki taleplerini ilettiler. Menemencioğlu üs talebini o esnada reddetti. Savaşa dâhil olma konusunu Hükümetin onayına sunacağını söyledi. Türkiye Hükümeti bu taleplerle ilgili yanıtını 17 Kasım 1943 tarihinde açıkladı. Üs talebi, savaşa girmek demek olacağı gerekçesiyle kabul edilmedi. Savaşa katılma talebi de Müttefiklerin taahhüt etmiş oldukları askeri yardımları yapmamış olmamaları ve Almanların hala Türkiye'ye ciddi zararlar verebilecek güce sahip oldukları gerekçesiyle reddedildi. Türkiye'nin bu kararı; 17 Kasım 1943 tarihinde İngiltere Büyükelçiliğine, 18 Kasım 1943 tarihinde de Sovyet Büyükelçiliğine bildirildi.

Sovyetlerin Türkiye'yi savaşa dâhil etmek istemesindeki asıl niyeti; Türkiye'yi savaşa sokarak Almanya tarafından işgal edilmesini, sonrasında da kurtarmak

¹⁵⁵ Ertem, *a.g.m.*, s. 260.

bahanesiyle ordularını Türkiye'ye sokmaktı. Türk yöneticilerde, Sovyetlerin asıl isteğinin de bu olduğu düşüncesi hâkimdi. Menemencioğlu, Türkiye'nin bu düşüncesini İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'e açık bir şekilde ifade etti. Eden, Menemencioğlu'nun bu düşünceleri karşısında olumlu ya da olumsuz fikir beyan etmedi.¹⁵⁶

Menemencioğlu, Kahire'den ayrılmadan önce Büyükelçi Sir K. Hugessen'in de hazır bulunduğu bir ortamda Dışişleri Bakanı Eden'le son ve özel bir görüşme daha yaptı. Çok samimi bir havada geçen bu görüşmede Menemencioğlu aşağı yukarı aynı noktaları tekrarlamakla birlikte Türkiye'nin tutumunu daha açık bir şekilde ifade etmişti. Savaşın başlangıcından beri İngiltere'nin üç kez Türkiye'ye yanlış telkinde bulunduğunu, eğer Türkiye bu teklifleri kabul etmiş olsaydı en çok müttefiklerin zarar göreceğini söyledi. Gelinek noktada Müttefikler üstünlüğü ele almış olmalarına rağmen Türkiye'ye yine aynı yanlış telkinde bulunmaya devam ettiklerini, tekliflerini kabul etmek demek Türkiye'nin harcanması demek olacağını ve bu teklifi de Müttefiklerin ihtiyacı olmadığı halde sırf SSCB'yi memnun etmek için yaptıklarını açık bir şekilde ifade etti.¹⁵⁷

3.5.6. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943)

Moskova Konferansında kararlaştırdıkları üzere müttefik ülke liderleri Churchill, Roosevelt ve Stalin, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran'da bir araya geldiler. Stalin bu görüşmelerde Türkiye'nin artık savaşa gireceğinden umudunu kestiğini dile getirdi. Churchill bu konuda Stalin'den farklı görüşler ileri sürmüş, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini belirtmişti. Roosevelt ise, savaşa girmek için Türkiye'nin şart koştuğu askeri yardım miktarının müttefikleri zor durumda bırakacak ölçüde olduğunu söylemişti. Churchill, Türkiye'yi ikna etmek için savaşa girip girmeme durumlarının Boğazların gelecekteki statüsünü etkileyeceğini Türkiye'ye hatırlatma teklifinde bulundu ancak bu teklif diğer liderler tarafından kabul görmedi. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride Türkiye'nin sene sonuna kadar savaşa katılmasının, müttefiklerin arzu ettiği bir gelişme olacağını bildirdiler.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Ertem, *a.g.m.*, s. 261.

¹⁵⁷ Demirel, (2016), *a.g.e.*, s. 243.

¹⁵⁸ Ertem, *a.g.m.*, s. 261.

İngiltere, Tahran Konferansı'nda Türkiye'yi savaşa sokmaya yönelik baskısını arttırdı. Savaşa girmeyi kabul etmemesi durumunda, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Boğazlarla ilgili egemenlik hakları konusunda artık Türkiye'nin yanında olmayacaklarını, yapılan askeri yardımların kesileceğini ve savaş sonrası dönemde Türkiye'yi yalnız bırakacakları gibi üstü kapalı uyarılar yaptılar. Konferansta İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesiyle Balkanlarda bir cephe açılması fikrini savunurken SSCB bu fikre sıcak bakmıyordu. Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların Fransa'ya kaydırılması fikrindeydi. Balkanlarda bir cephe açılması durumunda, SSCB'nin bu bölgedeki ilerleyişi ve etkisi Müttefikler tarafından engellenecekti. Diğer taraftan, Türkiye'nin askeri açıdan güçlendirilmesi, Sovyetlerin istediği bir durum değildi. Tahran Konferansı sonuç bildirgesinde, Müttefiklerin yılsonuna kadar Türkiye'nin savaşa katılmasını arzu ettikleri bildirildi. Ayrıca, Roosevelt ve Churchill'in İnönü'nün Kahire'de bir toplantıya davet edilmesine karar verdiler.¹⁵⁹

Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa katılmasını ve havaalanlarını müttefik ülkelerin kullanımına açması talep ediliyordu. SSCB; ABD ve İngiltere'den farklı olarak Türkiye'nin artık savaşa girmeyeceğine ikna olmuştu ancak katılması yönündeki taleplerine devam ederek Türkiye'yi ABD ve İngiltere'ye karşı zor durumda bırakmaya çalışıyordu. Müttefikler, aldıkları bu kararları bizzat İnönü'ye tebliğ etmek için kendisini Kahire'ye davet etme kararı aldılar. Müttefiklerin davetini kabul eden İnönü, 4 Aralık 1943 tarihinde özel bir uçakla Adana'dan Kahire'ye geçti. Yanında Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ve bazı bürokratlar vardı.¹⁶⁰

İkinci Dünya Savaşı Müttefikleri arasında savaş sonrası düzen hakkında görüş ayrılıklarının olduğu Tahran Konferansı'nda ilk belirtilerini göstermişti. SSCB, Türkiye hakkında diğer müttefiklere göre daha sert bir uyarı yapılması fikrindeydi. İnönü, Kahire'de yine zorlu bir mücadele yapmak zorunda kalacaktı.¹⁶¹

¹⁵⁹ Sander, *a.g.e.*, ss. 174-175.

¹⁶⁰ Ertem, *a.g.m.*, s. 262.

¹⁶¹ Çetinkaya, Gürdal, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014, s. 146.

3.5.7. İkinci Kahire Konferansı (4-7 Aralık 1943)

İkinci Kahire Konferansı, 4-6 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleştirildi.¹⁶² Sovyetler, bu konferansta yoktu. Toplantıda Churchill, 15 Şubat 1944 tarihine kadar Türkiye'nin savaşa girmesinin elzem olduğunu söyleyerek şiddetli bir şekilde ısrarcı oldu. İnönü baskılar karşısında, savaşa katılmayı kabul edeceğini ancak Türk Ordusu'nun ihtiyacı olan yardımların bir an önce yapılmasını, aksi takdirde Alman Ordusu'na karşı bir varlık gösteremeyeceklerini bildirdi. Görüşmelerde ABD Başkanı Roosevelt Churchill'e göre daha yumuşaktı ve Türklerin endişelerini anladığını ifade ediyordu. Başkan'ın bu yaklaşımı İnönü'nün ABD'ye karşı olumlu bakmasını sağlamıştı. ABD'nin bu yaklaşımı, Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin ABD'ye karşı olumlu bir politika izlemesinin nedeni olabilir.¹⁶³

3.6. 1944 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

Türkiye için 1944 yılı, hem Müttefiklerle hem de SSCB ile ilişkiler açısından son derece sıkıntılı bir yıl olmuştu. İki taraf da Türkiye'yi Almanya'ya karşı gerekli mesafeyi almamakla suçluyordu. Türk devlet adamları ise o dönemde Sovyet Rusya'yı Almanya'dan daha tehlikeli bir ülke olarak görüyor, söz konusu ülkenin ittifak ve yardımlaşma tekliflerini kesin bir dille reddediyordu. Açıkalın'a göre, SSCB ile ittifak yapan herhangi bir devlet, hiçbir şey kazanamaz ama çok şey kaybederdi. Buna rağmen, Menemencioğlu ve Açıkalın'ın SSCB ile Türkiye arasındaki gerginliği gidermek için yaptıkları bütün gayretler, Sovyet politikacıların ön yargılı ve kötü niyetli yaklaşımları nedeniyle amacına ulaşamadı. Her iki ülke de birbirlerini geçmişte Almanya ile yaptıkları antlaşmalar nedeniyle suçluyordu. Yaptıkları bir görüşme esnasında SSCB'nin Ankara Büyükelçisi Sergey Vinogradov, Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu ticaret antlaşmaları ve Kafkaslarda yapıldığı iddia edilen Turancılık propagandası nedeniyle Türkiye'yi suçlamıştı. Karşılık olarak Açıkalın, 1939 yılında imzalanan Nazi- Sovyet

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz: Demirer (2015), a.g.e., ss. 64-66.

¹⁶³ Ertem, *a.g.m.*, s. 263.

Saldırmazlık Paktı'nı hatırlatarak “*Kıymetli dostum, bütün bunlar geçmişte kaldı, şu an siz de biz de Almanya ile savaş halindeyiz, geleceğe dönük olumlu düşünceler içinde olmalıyız*” yanıtını vermişti.¹⁶⁴

3.6.1. Türkiye ile Müttefiklerin Arasının Soğuması

II. Kahire Konferansı'nda alınan kararlar gereği, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların koordinesi için 1944 yılı Ocak ayında Ankara'ya bir İngiliz askeri heyeti geldi. Heyetle yapılan müzakerelerin çoğunluğu Türkiye'nin müttefik ülkelerden istekleri üzerine cereyan etmişti. Müzakerelerin İngiltere'nin istediği gibi devam etmemesi üzerine Londra'dan gelen talimatla İngiliz askeri heyeti 3 Şubat 1944 tarihinde Türkiye'den ayrıldı.¹⁶⁵

Türkiye'ye göre görüşmelerin yarıda kesilmesinin nedeni İngiltere'nin taahhüt ettiği daha az yardımda bulunması ve Türkiye'yi yalnız bırakmasıydı. Polonya'nın Ankara Büyükelçisi, İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa katılmasından ziyade havaalanlarını kullanıma açmasını istemeye başladığını, bu nedenle yardım miktarını azalttığını yazmıştı. İngiltere'ye göre ise Türkiye aşırı isteklerde bulunmuştu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Türkiye'nin isteklerinin İngiltere'nin elinde olan imkânlarından çok fazla olduğunu yazmıştı. ABD'nin Ankara büyükelçisi, Türkiye'nin bilinçli olarak çok miktarda yardım istemek suretiyle uzun süre savaş dışı kalarak söz konusu yardımların tamamı ulaştığında, artık savaşa katılmasının bir öneminin kalmayacağını hesap ettiği değerlendirilmesini yapmıştı.¹⁶⁶

İngiltere, adeta Türkiye'den umudunu kesmişti. Bundan sonra Türkiye'yi yalnız bırakmak suretiyle bir çeşit cezalandırma yoluna gidecekti. 19 Şubat 1944 tarihinde askeri araç ve malzemelerin sevkiyatı durduruldu. 28 Şubat 1944 tarihinde de Türkiye'de çalışmakta olan İngiliz askeri ve sivil görevliler ülkelere geri döndü.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Tamkin, Nicholas, *Britain, Turkey and The Soviet Union: 1940-1945*, Palgrave Macmillan, Hampshire (İngiltere), 2009, s. 173.

¹⁶⁵ Sander, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁶⁶ Sander, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁶⁷ Dalkıç, Levent, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli, 2016, s. 77.

Askeri heyetin Türkiye'den ayrılmasından bir gün sonra, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği resmi yazıda, Türkiye ile ilişkilerin dondurulduğunu, ABD'den de aynısını yapmasını istediklerini bildirdiler. İngiltere, yaptığı askeri yardımları 2 Mart 1944 tarihinde, ABD de Lend ve Lease yardımını 1 Nisan 1944 tarihinde durdurdu.¹⁶⁸

3.6.2. Numan Menemencioğlu'nun İstifası

Krom ve diğer stratejik ürünlerin mihver devletlere ihracatı meselesinden sonra müttefiklerle Türkiye arasında başka bir konu daha sorun oldu: Boğazlardan geçen Alman gemileri. Bu konu 1943 yılı Ocak ayından itibaren gündeme gelmişti. İngiltere Büyükelçiliği askeri gemi olmalarından şüphelendikleri EMS sınıfı 4 adet küçük Alman gemisinin Boğazlardan geçtiğini ve aynı sınıfa mensup diğer 5 adet geminin daha Karadeniz'den gelerek yakında Boğazlardan geçmek isteyeceğini bildirmişti. Türk yetkililer tarafından yapılan araştırmada, geçen gemilerin askeri gemi olmadıkları, ayrıca yardımcı savaş gemisi sınıfına dâhil olamayacak kadar küçük oldukları saptanmıştı. İngilizler bu konudaki iddialarını Haziran ayına kadar arttırarak devam ettirdiler. Türkiye, İngilizlerin ısrarlarına rağmen söz konusu gemilerin geçişine izin vermeye devam etti. SSCB'nin de aynı konuda bir muhtıra vererek İngiltere'ye katılmasıyla sorun doruk noktaya ulaştı. Bu gelişmeler üzerine Türkiye, kontrol ettiği bazı Alman gemilerinde askeri malzeme tespit edince Montreux Sözleşmesi'nin ihlal edildiği gerekçesiyle Almanya'yı protesto etti.¹⁶⁹

Esasında, bu konu savaş süresince Türkiye ile İngiltere arasında sıkıntı yaratan konulardan biriydi. Almanya'nın güçlü olduğu dönemde, Türkiye'nin bu tür gemilerin geçişine göz yumduğu yüksek bir ihtimaldir. Ancak savaşın bu aşamasında Türkiye'nin böyle bir risk alması için bir neden yoktu. İngiltere, bu konuda ısrarlarına devam ederken Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nu hedef alıyordu. Oysa Menemencioğlu'nun verdiği kararlar Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne tamamen uygundu. İngiltere'nin ısrarları

¹⁶⁸ Sander, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁶⁹ Oran, *a.g.e.*, s. 467.

üzerine Türkiye bir karar vermek zorunda kalmıştı. Bu çıkmazdan kurtulmak için bir kurban gerekiyordu ve İnönü bu kurbanın kim olduğunu seçmişti.¹⁷⁰

Neticesinde Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görevinden istifasını talep etti. İstifa eden Menemencioğlu'nun yerine bir süre Başbakan Saraçoğlu vekâlet etti. 13 Eylül 1944 tarihinde Hasan Saka Dışişleri Bakanlığına atandı. Menemencioğlu'nun istifası değişik yorumlara da neden olmuştu. Bu yorumlardan en belirginini şu şekildeydi: Menemencioğlu'nun İngiliz çevreleri tarafından "Alman sempatizanı" olarak tanımlanıyor olması nedeniyle, Almanların yenileceği kesin olarak anlaşıldıktan sonra Müttefiklere yakın görünmek için Dışişleri Bakanı feda edilmişti.¹⁷¹

3.6.3. Almanya İle Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

1944 yılı 30 Haziran tarihinde İngiltere, 1 Temmuz tarihinde de ABD Büyükelçileri Türkiye'ye bir nota vererek Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesini talep ettiler. Türkiye, savaş sonrasında güçlenmiş bir SSCB'ye karşı bu iki büyük ülkenin kendisini yalnız bırakmasından endişe ediyordu. Bu nedenle, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile tüm ilişkilerini kestiği ilan etti. Türkiye'nin bu kararına İngiltere 27 Temmuz 1944 tarihinde memnuniyet bildiren bir karşılık verdi.¹⁷²

3.7. 1945 Yılı Gelişmeleri ve Türk Dış Politikası

1945 yılında SSCB, Türkiye üzerindeki baskılarını arttırdı. Türkiye'yi çeşitli bahanelerle suçlayarak Müttefikleri, güney komşusuna baskı yapması konusunda ikna etmek için gayret ediyordu. Uluslararası ortamda yalnız kalmasını sağlayarak direncini kırmak suretiyle Türkiye toprakları içerisine askerlerini sokma planları yapıyordu. Türkiye bu baskılar karşısında ABD'nin desteğini alma yoluna gitti. Başlarda SSCB'ye karşı pasif bir politika izleyen ABD, zamanla tutumunu değiştirdi. Açıkalin'a göre, vefat

¹⁷⁰ Deringil, *a.g.e.*, ss. 236-240.

¹⁷¹ Oran, *a.g.e.*, s. 468.

¹⁷² Oran, *a.g.e.*, s. 469.

eden Roosevelt yerine 12 Nisan 1945 tarihinde başkanlık koltuğuna oturan Truman, Türkiye'yi SSCB'ye karşı savunma konusunda daha aktif bir politika benimseyecekti.¹⁷³

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak Açıklan, Sovyet baskısı karşısında ABD'nin desteğini alma stratejisi gereği, söz konusu ülkenin büyükelçiliğiyle sürekli irtibat halindeydi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinden alınan raporlar üzerinde ciddi bir şekilde çalışıyor, sonrasında, ABD'nin durumdan haberdar olması için Büyükelçi Edwin Wilson ile yüz yüze görüşmeler yapıyordu.¹⁷⁴

3.7.1. Yalta Konferansı

Sovyetler, Türkiye ile ilgili taleplerini ilk kez 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında düzenlenen Yalta Konferansında dile getirdiler. ABD ve İngiltere Boğazlarla ilgili olarak Montreux da değişiklik yapılabileceğini söylediler. Bu yaklaşım Sovyetleri çok cesaretlendirdi. Müttefiklerin olumlu yaklaşımının verdiği cesaretle SSCB, 25 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan ve sonraki zamanlarda yenilenen Dostluk ve Saldırmazlık Paktını 19 Mart 1945 tarihinde tek taraflı olarak feshettiğini açıkladı. Henüz İkinci Dünya Savaşı sona ermeden düzenlenen Yalta ve Postdam Konferanslarında ABD, İngiltere ve SSCB devlet başkanları, bu konferanslarda savaş sonrası oluşacak düzeni konuşmuşlardı. Savaşın Müttefikler lehinde kazanılmasında önemli bir payı olan Sovyet Rusya, bu konferanslarda Müttefiklerden çok sayıda talepte bulundu. Müttefikler, Doğu Avrupa'da Sovyet nüfuzunun egemen olduğu bir ülkeler grubunun oluşmasına razı olmuşlardı.¹⁷⁵

Sovyet Rusya'nın 5 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'a savaş ilan etmesiyle Sovyet Ordularının Türkiye sınırına kadar gelmeleri ihtimali ortaya çıktı. Bu tehlike karşısında Türkiye, İngiltere ve ABD'nin desteğine daha çok ihtiyaç duymaya başladı. Bu nedenle söz konusu ülkelerin taleplerine karşı duyarlı olmak zorunda kalmıştı. 10 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Konferansı'nda Stalin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini teklif etti. Müttefikler bu teklife karşı çıkmadılar. Dışişleri bakanlarının

¹⁷³ Tamkin, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁷⁴ Koçak, Cemil, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 479.

¹⁷⁵ Kamel, Ayhan, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, İnkılâp Kitabevi, Ankara, 2014, s. 40.

yapacağı ve söz konusu değişikliğin detaylı bir şekilde ele alınacağı bir toplantının Londra’da yapılması ve bu toplantıda hazırlanacak tekliflerin Türkiye’ye uygun bir zamanda bildirilmesi kararı alındı. Ancak Postdam Konferansı’na kadar böyle bir toplantı yapılamadı.

Yalta Konferansından sonra İngiltere’nin yeni Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, 20 Şubat 1945 tarihinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka’yı ziyaret etti. Bu görüşmede kendisine Yalta Konferansı’nda kurulması düşünülen Dünya Cemiyeti’ni görüşmek üzere San Francisco da bir toplantı düzenleneceğini ve bu toplantıya sadece 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya’ya savaş ilan eden ülkelerin davet edileceğini bildirdi. Bu görüşmeden üç gün sonra, 23 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler bildirisini imzaladı.¹⁷⁶

3.7.2. San Francisco Konferansı

Türkiye, kendisine sunulan şartları kabul ettiği için 5 Mart 1945 tarihinde San Francisco Konferansı’na davet edildi. İki ay süren bu konferansta Birleşmiş Milletler Anayasası’nın metni hazırlandı. Söz konusu metinde, BM’ye üye olan devletlerin demokratik bir yönetim sistemine sahip olması gerektiği yönünde hükümler bulunmaktaydı ve ABD ve İngiltere, Türkiye’den bu gerekliliği yerine getirmesini bekliyorlardı. Türk heyeti bu konferansta adı geçen ülkelere, Türkiye’de yakın zamanda çok partili hayata geçilmek suretiyle demokratik seçimlerin yapılacağı güvencesi verdi. Neticesinde Türkiye, savaş dışı kalmayı başardığı gibi savaş sonunda galip devletler tarafından kurulan BM’nin kurucu üyesi olabilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Sander, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁷⁷ Tuncer, *a.g.e.*, s. 163.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1945 YILI SONRASI DÖNEM TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE CEVAT AÇIKALIN

1945 yılı sonrasında Türk dış politikası, önceki dönemlere göre kısmen benzerlikler kısmen de farklılıklar göstermektedir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış olmanın mirasını almış ve alınan bu miras, dışa bağlı bir politika izlenmesini zorunlu kılmıştı. Önceki döneme benzer olan kısım, Türk dış politikasında geleneksel Batıcılık çizgisinin izlenmeye devam edilmesiydi ancak Batı içerisindeki dengeler gözetilmeyerek yalnızca ABD'nin dikkate alınması, Türkiye'nin ABD'ye aşırı bağımlı bir ülke konumuna düşmesine neden olmuştu. Diğer yandan; hem Atatürk hem de İnönü dönemlerinde “meşruiyet” ve “ihtiyat” Türk dış politikasında vazgeçilmez prensipler iken Menderes döneminde bu çizgiden kısmen uzaklaşmıştır. Aktif bir dış politika yürütülmüş, risk alınmıştır.¹

4.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'nin Durumu

ABD, Türkiye'de kendisini en çok “Truman Doktrini ve Marshall Yardımı” ile hissettirdi. 8 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman tarafından ilan edilen doktrin kapsamında Yunanistan'a 300.000.000, Türkiye'ye 100.000.00 dolar askerî yardım yapıldı. Marshall yardımını büyük bir istekle alan Türkiye, bundan beklediği faydayı göremedi. Esasında Batı Avrupa ekonomisini canlandırmayı amaçlayan Marshall planı, Türkiye'nin ekonomisinde olumlu bir etki yaratmadı. Aksine, daha çok dışa bağlı, üretmekten çok ithal etmeye istekli bir ülke konumuna düşmesine sebep oldu.²

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan çok olumsuz etkilenmiş, ekonomisi alt üst olmuştu. İthalatın azalması sonucu karaborsanın tavan yapmasıyla ticaret zengileri ve büyük toprak sahipleri güçlenmişlerdi. Bu iki sınıf, tek parti hükümetinin müdahaleci

¹ *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980* (Edt. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 498

² Oran, *a.g.e.*, ss. 485-487.

ekonomi politikalarından rahatsızlık duymuş, yönetimde hak sahibi olmak istemişlerdi. Kamuda ve özel sektörde çalışanlar da durumdan hiç memnun değildi. Savaş bitmiş olmasına rağmen fakirlik, hatta kıtlık devam ediyordu. Muhafazakâr kesimler, hükümetin laiklik politikasını eleştirirken gayrimüslimler de Varlık Vergisi nedeniyle mevcut yönetimden rahatsızdılar. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının durumu düzeltmek için uygulamaya koyduğu politikalar toplumun her kesiminden tepki alıyordu. Memleketin geldiği nokta, iktidarın değişmesi için çok uygundu. Muhalefet yapmak için elinde çok sayıda malzeme olan Demokrat Parti, bu fırsatı iyi değerlendirdi ve 1950 yılında iktidara geldi.³

4.2. Sovyetler Birliği'nin Talepleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasını takip eden yıllarda Türkiye'yi en çok meşgul eden konu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri olmuştu. Türkiye ile SSCB arasında 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, 1945 yılı Kasım ayında sona erecekti. Sovyetler, söz konusu antlaşma maddelerinin günün şartlarına uymadığı gerekçesiyle yenilemeyeceklerini 1945 yılı Mart ayında Türkiye'ye bildirdi. Yeni şartların ne olduğu açıklanmamasına rağmen Türkiye, söz konusu antlaşmanın yenilenmesi için görüşmelere hazır olduğunu SSCB'ye ilettiler.⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan SSCB, savaştan büyük güç olarak çıkmıştı. Balkan, Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerini büyük ölçüde nüfuzu altına alan yeni süper güç, aynı etkiyi Yunanistan ve Türkiye üzerinde de sağlamak istiyordu. Yunanistan'da komünistleri destekliyor, Türkiye'den de toprak ve üs talebinde bulunuyordu. Sovyetlerin bu yayılcı politikalarına karşısında ABD ve İngiltere kısmen pasif kalmıştı. Askerî üs isteklerine karşı çıksalar da, boğazlardan geçiş rejimiyle ilgili taleplerine olumlu yanıt vermişlerdi.⁵

³ Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınevi, Ankara, 2007, s. 39.

⁴ Demirel, Mehmet Arif, *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016, s. 130.

⁵ Erdoğan, Hikmet, *Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 32.

SSCB, Montrö konusundaki değişiklik isteklerini İkinci Dünya Savaşı sonlarında yaptıkları konferanslarda ABD ile İngiltere'ye kabul ettirdi. 17 Temmuz 1945 tarihinde toplanan Postdam Konferansı'nda, söz konusu sözleşmenin günün şartlarına uymadığı ve değiştirilmesi için Türkiye ile müzakere edilmesi konusunda karar birliğine varıldı. Müttefiklerin de desteğini alan SSCB, 7 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye Boğazlar konusunda bir nota verdi⁶. Sovyetler aynı notanın birer nüshasını da ABD ve İngiltere'ye gönderdiler.⁷ Taleplerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Boğazlar her ülkenin ticaret gemilerine serbest olmalı,*
2. *Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemileri Boğazlardan daima serbest geçebilmeli,*
3. *Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerininin geçişi kısıtlanmalı,*
4. *Boğazlardan geçiş rejimine Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ortak karar vermeliler,*
5. *Oluşturulacak yeni rejimin emniyetini ve korumasını Türkiye ve SSCB ortaklaşa yapmalılar.*

Türkiye, bu taleplere, beklendiği gibi olumsuz yanıt verdi ve iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gerilmeye başladı. ⁸ Ancak Cevat Açıkalın, savaş sonrası Türk dış politikasının en etkili aktörlerinden biri olarak, Sovyetler Birliği ile temkinli bir yakınlık kurulması gerektiğine inanıyor, diyalog yollarının kapanmamasına gayret ediyordu.⁹

4.3. ABD'nin Türkiye'yi Desteklemeye Başlaması

SSCB tehdidi karşısında Türkiye, destek bulmak için öncelikle İngiltere, sonrasında ABD'den yardım istedi. Savaştan galip çıkmasına rağmen eski gücünü yitiren İngiltere, artık SSCB için yeteri derecede caydırıcı olamıyordu.¹⁰ Postdam Konferansı sırasında

⁶ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 130.

⁷ Açıkalın, Cevat, "Turkey's International Relations", *International Affairs*, 1947, 23/4, ss. 477-497, s. 489.

⁸ Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, (15), s. 333.

⁹ Coş, Kıvanç, *Representations as a Foreign Policy Analysis Tool in Soviet-Turkish Relations (1920-1946): a Critical Constructivist Approach*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 58.

¹⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 38.

SSCB'nin Türkiye üzerindeki taleplerine itiraz etmeyen ve konunun iki devlet arasındaki bir mesele olduğu görüşünü ileri süren ABD, konferanstan sonra Boğazlarla ilgili görüşünü değiştirmiş, 1946 yılından itibaren de Türkiye'nin toprak bütünlüğünü önemsemeye başlamıştı. SSCB'nin Türkiye'yi nüfuzu altına alması demek, Ortadoğu ve Akdeniz'de çok daha etkin olması, dolayısıyla ABD çıkarlarına zarar vermesi demektir.¹¹

Neticesinde, SSCB ile bölgede çıkarlarının çatıştığını gören ABD, Türkiye'yi destekleme kararı aldı. SSCB'ye gözdağı vermek için, vefat eden Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini, dönemin en büyük askeri gemilerinden biri olan Missouri Zırhlısıyla İstanbul'a getirme kararı aldı. Missouri, 5 Nisan 1946 tarihinde Türkiye'ye ulaştı. Basın ve kamuoyu, ABD'nin Türkiye'yi destekleme adına yaptığı bu jesti çok olumlu karşılamıştı.¹²

İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri, Avrupa'da demokratik rejimlerin kurulmasına dair kararlar almışlardı. Savaşı kaybeden ülkelerin bir kısmının demokratik sisteme zorla geçmesi sağlanırken, içlerinde Türkiye'nin de olduğu bir grup devlet de, galiplerin tarafında olabilmek için kendi rızasıyla demokratikleşme ihtiyacı hissetmişti. Dış faktörlerin yanında, Türkiye'nin iç dinamikleri de demokratik bir yönetimi zorunlu kılıyordu. Ülkenin zengin kesimi yönetimde etki sahibi olmak istiyordu.¹³

Türkiye'nin savaş sonrasında galip devletler tarafından kurulan Birleşmiş Milletler teşkilatına üye olması, demokratikleşme yolunda önemli adımları atma yükümlülüğünü de beraberinde getirmişti. Türkiye'deki tek partili sistem, BM'nin öngördüğü demokratik anlayışa uygun değildi. TBMM'de ve basında muhalefet daha belirgin bir şekilde açığa çıkmıştı. Dış dinamiklerin adeta kaçınılmaz hale getirdiği demokratikleşme, iç dinamikler tarafından da öne çıkartılıyordu. Toplumun değişik katmanlarından tek parti iktidarına karşı önemli bir tepki oluşmuştu. İşçi sınıfı, 1936 yılında kabul edilen İş Yasası ile çok sınırlı bazı haklar elde etmelerine karşın sendika, toplu sözleşme ve grev gibi haklardan mahrumdu. Yüksek enflasyon nedeniyle, aldıkları ücret ihtiyacı karşılayacak düzeye çıkamıyordu. Küçük çiftçiler ve esnaf kesimi de Milli Korunma Yasası'ndan olumsuz

¹¹ Gönübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)*, A.Ü. Siyasal B. Fak. Yayını, Ankara, 1987, s. 201.

¹² Bulut, Sedef, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: Menderes Hükümetlerinin NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkâlâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2008, 11/41, s. 39.

¹³ Akıncı, Abdulvahap, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, 9/1, s. 57.

etkilenmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sıkıntılar işçi, köylü ve memurları hükümete karşı bir tutuma girmelerine neden olduğu gibi; Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu gibi yasalar, büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerinin de hükümete karşı tavır almalarına yol açmıştı. 1945 yılına gelindiğinde, toplumun her kesiminden önemli bir kitle, CHP yönetimine karşı muhalefet cephesinde buluşmuşlardı. Bütün bu eğilimlere karşı iktidar, sıkıntıları gidermeye yönelik olumlu adımlar atmakta zayıf kalıyordu. Yurt dışı ve yurt içi dinamiklerin zorlaması sonucunda İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı bir konuşmasında, çok partili yaşama geçileceğinin ilk işaretini verdi. CHP içerisinde ilk muhalefet hareketleri 1945 yılı bütçe görüşmeleri esnasında kendini göstermeye başladı. Hükümeti en çok eleştiren milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur gibi isimlerdi. Celal Bayar, 1 Aralık 1945 tarihinde yeni bir parti kurmayı düşündüklerini kamuoyuna ilan etti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün olurunu aldıktan sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi resmen kurdular.¹⁴

Çok partili siyasî hayatın oluşumunda dış faktörlerin etkisi büyük olmakla birlikte bu, zorlama ve baskı yoluyla gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan, çok partili yaşama geçme kararının, ABD'ye iyi görünme maksadıyla hazırlanmış bir taktik olduğu düşüncesini taşıyanlar da olmuştu. Bu dönemde Amerikan dostluğunun millî bir gelenek haline geldiği inkâr edilemez bir gerçektir.¹⁵

Çok partili sisteme geçiş kararının alınmasından sonra 21 Temmuz 1946 tarihinde düzenlenen genel seçimler, beklentileri karşılamamıştı. Günümüz şartlarında kabul görmesi mümkün olmayan bir sistem tercih edilerek, açık oy gizli sayım yönteminin uygulanması, birçok şaibenin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Demokrat Parti tarafından ileri sürülen usulsüzlük ve hile iddiaları da eklenince, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en çok tartışılan, güvenilirliğinden en çok endişe duyulan seçimi olmuştu.¹⁶ 24 Temmuz 1946 tarihinde sonuçlar açıklanmış, TBMM'deki toplam 465 sandalyeden CHP: 395, DP: 64, Bağımsızlar: 6 sandalye almış, seçime katılım oranı %85'i bulmuştu.¹⁷

¹⁴ Çavdar, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, ss. 402-410.

¹⁵ Haytoğlu, Ercan, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1997, (3), s. 50.

¹⁶ Uyar, Hakkı, *Vatan Cephesi Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*, Buke Yayınları, İzmir, 2001, s. 16.

¹⁷ Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 145.

Çok partili döneminin ikinci genel seçimleri 14 Mayıs 1950 tarihinde yapıldı. Demokrat Parti, seçimlerden büyük bir oy üstünlüğü ile çıkmış ve hükümeti kurmaya hak kazanmıştı. Cumhuriyet kurulduğundan beri ilk kez CHP iktidardan uzaklaştırılıyordu.¹⁸ Seçim sisteminin bir sonucu olarak, DP'nin TBMM'deki sandalye sayısının oranı, ülke genelinde aldığı oy oranından daha fazlaydı. Demokrat Parti, kazandığı bu gücü kullanırken demokratik yönetim açısından bazı hatalar yapmış, devlet ciddiyetine yakışmayan kimi uygulamalara imza atmıştı. Ülke açısından çok önemli olan kimi konularda, dışişleri bakanlığı gibi devletin önemli kurumlarından görüş alınmadan atılan adımlar olmuştu.¹⁹

4.4. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri

Londra Büyükelçiliği gibi zor bir görevi üstün bir yetkinlikle yerine getiren Açıkalın, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü tarafından Ankara'ya getirtildi. 5 Şubat 1952 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine ikinci kez ataması yapıldı.²⁰ 1945-1952 yılları arasında Türkiye'nin İngiltere'ye yönelik politikalarının oluşturulmasında Açıkalın'ın önemli katkıları olmuştu. Karakteri ve üstün yetenekleri, bu yedi yılda Türkiye'nin Londra'daki temsilinin kıymetini belirledi. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine ikinci kez atanması, başarılarla dolu meslek hayatının ve gösterdiği üstün performansın bir karşılığıydı.

Açıkalın; üzerine yüklenmiş sorumluluğun bilinciyle büyük bir heves, güven ve inançla yeni görevine başladı. Böylesine önemli bir göreve ikinci kez atanmak suretiyle en ihtiyaç duyulan zamanda ülkesine hizmet etme şansının verilmesi, Açıkalın için bir ödül gibiydi. Meslek hayatı boyunca, kendisine tevdi edilen her görevi en iyi şekilde yerine getirmişti. Hiçbir zaman herhangi bir siyasi görüşün adamı olmadı. Hükümette hangi siyasi partinin olduğuna bakmaksızın yalnızca ülkesine hizmet etmek amacıyla

¹⁸ Balcıoğlu, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s. 469.

¹⁹ Soysal, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1964, s. 196.

²⁰ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

çalıştı. Genel Sekreterlik görevine iki yıl boyunca devam etti. Bu görevi esnasında Dışişleri Bakanlığı'nın işleyiş düzenini daha sağlam bir temele oturttu.²¹

Uluslararası ilişkilerin ekonomik ve mali açıdan ülkeye etkileri hususundaki kaygılar 1950 yılından sonraki Türk dış politikasının şekillenmesinde esas belirleyici unsur olmuştu. Türk dış politikasında ekonomik sorunların öncelikli konu olarak belirlenmesiyle 1951 yılı içerisinde Dışişleri Bakanlığı yeniden yapılandırıldı. Bakanlıkta Uluslararası Ekonomik Meseleler adında yeni bir daire başkanlığı kuruldu. Yeni kurulan söz konusu dairenin başlıca görevi, alınan siyasi kararların ekonomiye etkileri konusunda Dışişleri Bakanı'nı bilgilendirmektir. Ekonomiyle ilgili kararların, uluslararası ilişkiler çerçevesinde siyasi sonuçları hakkında ilgili bakanlıkları bilgilendirme görevi de vardı. Daire başkanlığının teşkilat yapısına bakıldığında, çalışma alanlarının çeşitliliği anlaşılıyordu. Şubelerden biri, Türkiye'nin diğer ülkelerle yaptığı karşılıklı işbirliği antlaşmalarıyla ilgiliydi. Bir başka şube uluslararası organizasyonlarla ilgileniyordu. Bunların dışında Türkiye'nin ekonomik ve ticari çıkarlarını takip eden şubeler bulunmaktaydı. Dışişleri Bakanlığında yeniden yapılanma süreci üç yıl boyunca devam etti. Enerjik ve yaratıcı kişiliğiyle Bakanlığın performansını en üst düzeye çıkaran Açıkalın; kendi yardımcılarını ve daire başkanlarıyla birlikte, Dışişleri Bakanı'nın genel siyasi anlayış içerisindeki talimatları doğrultusunda, hükümetin, ülke çıkarlarına en uygun kararları alınmasına yardımcı olacak stratejilerin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapmışlardı. Açıkalın, uluslararası ticaret potansiyelinin artırılması konusuna özellikle önem veriyordu. Bir ülkenin ticari faaliyetleri, o ülkenin en önemli konularından biri olduğu görüşüne sahipti: Siyasi istikrarın koşulu sağlam bir ekonomik yapıya bağlıydı.²²

Dışişleri Bakanlığında verimi arttırmak amacıyla; diplomatlara yönelik olarak, görevlerindeki başarı ve başarısızlık durumuna göre terfi ve görevden alma gibi uygulamaların getirilmesi gerektiğini savunuyordu. Bakanlığa diplomat seçiminin objektif sınavlara göre yapılması gerektiğini düşünüyordu. Rütbe terfi ölçütü, hizmet süresine ve görevdeki yetkinliğe dayalı olmalıydı. Personelin aldığı maaşlar rütbe ve hizmet süresine göre belirlendi. Bir diplomatın müsteşar ya da büyükelçi rütbesine

²¹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 79.

²² Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, ss. 155-269.

ulaşabilmesi için en az yirmi yıl hizmet etmesi zorunluluğu getirildi. Bir diplomatın eğitim seviyesi ülke ortalamasının üzerinde olacaktı. Yurt içinde ve yurt dışındaki kritik görevlere mutlaka kariyer sahibi diplomatlar getirilecekti. Bir diplomat kendisine tevdi edilen görev yeri neresi olursa olsun tereddüt etmeden gidecekti. Görev yerinin değiştirilmesi konusunda bir beyanda bulunulamayacaktı. Açıkalin bu konuya çok önem veriyordu.

Bilhassa yurt dışındaki görevleri esnasında, diplomatların öncelikli olarak dikkat edeceği husus; hükümetin verdiği siyasi kararların sarsılmaz bir savunucusu olmaları gerektiğiydi. Diplomat, hükümetin aldığı bir kararı kişisel olarak beğenmeyebilir ancak bu düşüncesini mesleki görüntüsüne asla yansıtamaz. İktidarda hangi siyasi parti olursa olsun bir büyükelçinin görevi hükümetinin politikalarını benimsemek ve uygulamaktır. Bir büyükelçi, siyasi irade ne emretmişse onu yapmak zorundadır. Yetkili makam karar almadan önce, konu hakkında fikir beyan edip tekliflerde bulunabilir ancak karar verildikten sonra kendisine verilen talimatı uygun bulmasa da tereddüt etmeden uygulamak zorundadır. Büyükelçiye verilen emirlerin sorumluluğu bakana aittir. Büyükelçi, aldığı emrin gereğini yerine getirmek için elinden gelenin en iyisini yapmak zorundadır. Açıkalin, Bakanlıktaki tüm süreçleri dikkatle takip ederdi. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği görevi esnasında aynı zamanda NATO Merkez Heyeti Başkanlığı görevini de yürütmüştü.²³ 10 Nisan 1954 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle, vefat eden SSCB Lideri Stalin'in cenaze törenine katılan heyete başkanlık etmişti. Heyette Korgeneral Fevzi Mengüç ve Yarbay Nureddin Alpkartal da bulunmaktaydı.²⁴

Dış politikaların belirlenmesinde yetki ve sorumluluk esasen Dışişleri Bakanı'nın uhdesindeydi ancak politikaların şekillendirilmesi ve uygulamaya geçirilmesi hususunda belirleyici aktör Genel Sekreter'di. İleri görüşlü bir aydın ve tarihçi olan Fuad Köprülü, bakanlık görevini teslim aldığı anda dış politika konusunda tecrübesizdi. Köprülü, tarihçi kimliğinin yanında uluslararası ilişkilere ayrı bir ilgi duyuyordu. Demokrat Parti'nin en yaşlı siyasetçilerindendi. Açıkalin ise mesleğinde son derece yetkin ve bakanlıkta gücü elinde tutmaya meyilli bir bürokrattı. Diğer taraftan, Dışişleri Bakanlığı organizasyon teşkilatının yapısı da Genel Sekreter'in önemini arttırıyordu. Bakanlıktaki yetki dağılımı az sayıda daire başkanlıklarındaydı. Daire başkanlıklarının tamamı Genel Sekreterliğe

²³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 02.02.1963.

²⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-2 /135-34-17 (10.04.1954)

bağlıydı. Daire başkanlıklarının amiri olarak her süreci yönetme ve denetleme yetkisine sahipti. İmza yetkisi Köprülü'deydi ancak diplomatların terfileri konusunda esas belirleyici Genel Sekreter Cevat Açıkalın'dı. 1950'li yıllarda uluslararası diplomasiye geldiği nokta bir bakanın tek başına her konuya hâkim olamayacağı kadar karmaşıklaşmıştı. Bu gerçek Genel Sekreterin iktidarının ve öneminin daha da artmasına neden olmuştu.²⁵

4.5. Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa kıtasını çok derinden etkilemişti. Hayatını kaybeden milyonlarca insanın yanında ülkelerin ekonomileri çökmüş, yeni rejimler kurulmuş ve yeni yeni düşmanlar ortaya çıkmıştı. Hemen her devletin, ayakta kalabilmek ve güvenliğini sağlayabilmek için, iki süper güçten birinin koruyuculuğu altına girmekten başka ayakta kalmasının mümkün olmadığını düşündüğü bir ortam meydana gelmişti. Her iki bloğa bağlı ülkeler, güvenliklerini sağlama endişesine düşmüştü. Böylece, Batı Avrupa ülkeleri NATO, Doğu Avrupa ülkeleri de Varşova Paktı'na üye olarak güvenliklerini sağlamayı, çıkabilecek yeni bir savaşta yıkıma uğramaktan kurtulmayı amaçlamışlardı.²⁶ Diğer taraftan, Doğu ve Batı blokları mücadelesi devam ederken Yugoslavya, Hindistan, Mısır gibi ülkeler “bağlantısız” olduklarını, 1955 yılındaki Bandung Konferansı'nda ilan ettiler. İki blok arasındaki mücadeleden yararlanarak barış içerisinde yaşama ve gelişme üzerine bir politika kurdular.²⁷

Savaş sonrası Batılı devletlerin güvenlik kaygılarının öncelikli nedeni Sovyetler Birliği tehdidi olmuştu. Güvenliği sağlama amacıyla kurulan Birleşmiş Milletler'in endişeleri gidereceği umudu vardı ancak söz konusu organizasyon yapısı içerisinde Sovyetler Birliği ile diğer büyük ülkeler arasında işbirliği yürümedi. Gelinen noktada, Batılı ülkelerin kendi güvenlikleri sağlamak için ortak hareket etme düşünceleri NATO'nun kurulması sürecini başlatmış oldu. Aynı amaç noktasında bir araya gelen söz

²⁵ Güçlü, a.g.e., s. 80.

²⁶ Kissinger, Henry, *Diplomasi*, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 2002, ss. 390-411.

²⁷ Oran, a.g.e., s. 660.

konusu Batılı ülkelerin yaptıkları ortaklaşa girişimler sonucunda 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması imzalandı.²⁸

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlarla birlikte, Türk dış politikası ABD çizgisine yaklaşmaya başlamıştı. Bu yöneliş, Demokrat Parti iktidarı döneminde daha net bir şekilde ortaya çıktı. Esasen, dış politikadaki bu değişim hususunda Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti uyum içerisinde oldular. İki büyük siyasi partinin politikalarındaki ortak noktalarını şu şekilde sıralayabiliriz: Sol faaliyetlerin her türlüsüne karşı olmak ve izin vermemek, Sovyet karşıtı bir politika izlemek ve ABD'nin siyasi çizgisini takip etmek.²⁹

NATO, savunma amaçlı bir organizasyon olmasına rağmen Türkiye'nin bu organizasyona girmek istemesinin tek nedeni güvenlik kaygıları değildi. Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecine girmesinin birden çok nedeni vardı. Üyeliğe gönüllü olmasına iten ilk neden Sovyetler Birliği tehdidiydi. SSCB'nin 1946 yılındaki taleplerinin yarattığı şok hala devam ediyordu. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı sayesinde ABD ile yakın ilişkiler içerisine girilmişti ancak bu yakınlık SSCB tehdidini azaltmamıştı. İkincisi, Türk devlet adamlarının NATO'ya üye olmayı, cumhuriyetin ilanından itibaren izlenen Batı'ya dönük politikaların bir gereği ve devamı olarak görmeleriydi. Üçüncüsü, NATO dışında kalındığında ABD'den alınan yardımlardan mahrum kalınacağı endişesinin olmasıydı. Dördüncü olarak, Türk kamuoyu NATO üyeliğinin gerekliliğine inanıyordu. Bir Batı organizasyonu olan NATO'ya üyelikle; liberal, demokratik ve zengin toplumlarla aynı çatı altında bulunulacaktı.³⁰

Demokrat Parti'nin 22 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesine kadar Türkiye'nin NATO içerisinde yer alması konusu bir niyet olmaktan ileri gidememişti. Türkiye, henüz kuruluş aşamasında bu paktın dışında bırakıldığını anlamıştı. NATO'ya üyelik başvuruları kabul görmez ise, en azından Akdeniz Paktı gibi bölgesel bir organizasyon içerisinde yer alarak ABD'den uzaklaşmamak yönünde bir tutum benimsenmişti.³¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından sıkıntılı bir dönem içerisine giren Türkiye'de NATO üyeliği, iktidar ve kamuoyu nezdinde önemli

²⁸ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 224.

²⁹ Çavdar, *a.g.e.*, s. 204.

³⁰ Oran, *a.g.e.*, s. 544.

³¹ Ekincikli, Mustafa, *Türk Dış Siyaseti İnönü-Bayaz Dönemleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 174.

bir çıkış yolu olarak görülmüştü. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği andan itibaren NATO'ya üyeliği ve ABD çizgisini bir hedef haline getirmelerinde, Türkiye'nin maruz kaldığı Sovyet baskısı ve güvenlik endişesi kadar, iç politikada kendilerine önemli kazanımlar sağlayacağı beklentisi de etkiliydi. Demokrat Parti liderleri, 1950 yılı seçim kampanyası esnasında halka hitaben yaptıkları konuşmalarda NATO'ya katılma idealinin, demokratik düzenin geleceğini güvence altına almak için kaçınılmaz bir girişim olduğunu vurgulamışlardı.³²

Türkiye, NATO'ya ilk üyelik başvurusunu 1948 yılında, ikinci üyelik başvurusunu da 1950 yılında yaptı.³³ İkinci başvuru, Kore'ye askerî birlik gönderme kararı alınmasından kısa bir süre sonra gerçekleşmişti. 1950 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde Türkiye NATO'ya üyelik başvurusunda bulundu. Basın ve Türk kamuoyu bu gelişmeyi çok olumlu karşılamıştı. Ancak ABD, Türkiye'nin üyeliğine olumlu bir yanıt vermedi.³⁴

Kore'ye asker gönderme kararı ülke genelinde de çeşitli tepkilere neden olmuştu. Tepkilerin gerekçelerinden biri Anayasa'ya aykırılık iddiasıydı. Aslında Kore'ye asker gönderme kararı Cumhuriyet tarihinin en istisnai durumlarından biridir. Bu bakımdan çok önemli bir olaydır. Mevcut hükümet tarafından alınan bu karara kadar Türkiye Cumhuriyeti, Misak-ı Milli sınırları dışındaki bir askeri harekâta dâhil olmaktan kaçınmıştı. Üstelik asker gönderilen bölge Türkiye'den çok uzaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, hükümetlerin dış politikaları tartışılmaz nitelikte kabul edilir, TBMM'de sorgulanmazdı. Kore Savaşı'na asker gönderme kararıyla, hükümetlerin dış politika eylemlerinin sorgulanması dönemi de başlamış oldu. Sovyet tehdidi Türk karar alıcıları o kadar etkilemişti ki Cumhuriyet kurulduğundan beri takip edilen tarafsızlığa dayalı dış politika terk edilmiş, yurt dışına asker gönderme kararı alınmıştı. Kore'ye asker göndermekle ABD ve Batılı ülkelerin güvenini kazanmak hedeflenmişti.³⁵

NATO üyeliği için ikinci kez başvurduktan sonra, ABD tarafından Türkiye için Akdeniz Paketi önerisi yapıldı. Türkiye ile Yunanistan'ın bir Akdeniz Paketi içerisinde yer alması öngörülüyordu. Böyle bir pakt fikri, İngiltere tarafından uzun bir zamandır dile

³² Çavdar, *a.g.e.*, s. 204.

³³ Oran, *a.g.e.*, s. 496.

³⁴ Yeşilbursa, Behçet Kemal, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)", *History Studies International Journal of History*, 2010, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 69.

³⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 53.

getirilen Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command) önerisiyle benzerlikler taşımaktaydı. Pakta İngiltere, İtalya, Yunanistan, Mısır ve Türkiye'nin üye olmaları düşünülmüyordu. Böylece, NATO üyesi ülkelerle NATO dışında kalan fakat ittifaka yakın ülkeler arasında Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak bir ittifak hayata geçirilecekti. Türkiye, Akdeniz Paktı fikrinin hayata geçirilmesini pek mümkün görmemekle birlikte ABD'nin teklifine olumsuz yanıt vermemişti. Ancak ilerleyen zamanlarda Türk devlet adamları arasında NATO'ya üyeliğin tek doğru seçenek olduğu fikri ağırlık kazandı.³⁶

Batılı ülkelerin Türkiye'yi üyeliğe kabul etme noktasındaki isteksizlikleri, Türkler tarafından yalnızca bir güvenlik sorunu olarak algılanmamıştı. Avrupa'nın en büyük ordularından birine sahipken, askerî gereklilik dışındaki nedenlerden dolayı üyeliğe alınmamak, ulus olarak bir aşağılanma şeklinde yorumlanıyordu.³⁷

Türkiye'nin üyeliğine itiraz eden ülkelerin başında İngiltere geliyordu. NATO'da tüm kararlar oy birliği ile alınır. Oybirliğinin anlamı her bir ülkenin eşit oy hakkı olduğunu vurgulamak içindir. Ancak uygulamada, başta ABD olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa, politika belirleyici ülkelerdir. Söz konusu dört ülkenin kabul ettiği bir politik karara diğer üye ülkelerin itirazının bir etkisi olmaz. Dört büyük ülkenin onay verdiği bir karara diğer üyeler mutlaka uyum gösterirler.³⁸

SSCB ile olan rekabeti ve değişen koşullar nedeniyle ABD'li yöneticiler, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilmesinin kendi çıkarlarıyla uyumlu olacağını düşünmeye başladılar. 15 Mayıs 1951 tarihinde ABD, müttefiklerine bu iki ülkenin üyeliğe alınmasını teklif etti. ABD'nin bu kararı almasında, söz konusu iki ülkenin girişimlerinden çok değişen stratejilerin etkisi vardı. İngiltere, ABD'nin bu önerisine bir süre direndi ancak sonunda Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğine rıza gösterdi. 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliğe davet edilmesi kararı alındı ve bu iki ülke 18 Şubat 1952 tarihinde resmen NATO üyesi oldular. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını yalnızca iktidar değil toplumun her kesimi olumlu karşılamıştı. Türk toplumu için NATO'ya üye olmak güvenlik kaygılarından çok Batıya ve demokratik bir yaşama yaklaşmayı temsil

³⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 548.

³⁷ Yeşilbursa, *a.g.m.*, s. 71.

³⁸ *The North Atlantic Treaty*, Article 10, www.nato.int (03.06.2017)

ediyordu.³⁹ 19 Şubat 1952 tarihinde TBMM’de yapılan oylamada, NATO’ya üyelik antlaşması oybirliği ile kabul edildi.⁴⁰

TBMM’nin ittifakla aldığı bu karar, İsmet İnönü ve ekibinin savaş sonrası uyguladıkları dış politikayı, Bayar-Menderes ve arkadaşlarının, en azından iktidarlarının ilk yıllarında, aynen sürdürdüklerinin bir göstergesiydi. Demokrat Parti iktidarı, İsmet İnönü’nün dış politikada en güvendiği diplomatlardan, 14 Mayıs 1950 tarihinden önce ataması yapılmış olan Numan Menemencioglu’nun Paris, Cevat Açıkalın’ın Londra ve Feridun Cemal Erkin’in Vaşington büyükelçiliği görevlerinde devam etmelerini sağlamıştı.⁴¹

Demokrat Partili milletvekilleri, NATO’ya üye olma başarısını, CHP’yi eleştirmek için siyasi bir malzeme olarak kullandılar. Demokrat Parti’nin iktidara geldikten sonra cesaretle uygulamaya koyduğu doğru politikalar sayesinde üyeliğin mümkün hale geldiğini, CHP iktidarı devam etseydi söz konusu üyelik başvurusunun asla kabul edilmeyeceğini iddia etmişlerdi. CHP’li vekiller ise, ilk üyelik başvurusunun, NATO kurulduktan kısa bir süre sonra yapıldığını, dolayısıyla sürecin kendi iktidarları zamanında başlatıldığını savunuyorlardı.⁴²

Türkiye’nin NATO’ya üyelik girişimleri, sürecin en başından beri Sovyetler Birliği tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Sovyetler, yalnızca resmi kanallardan değil basın yoluyla da Türkiye’yi bu yoldan çevirmek için girişimlerde bulunmuştu. NATO ve üyelerine karşı olumsuz propagandalara Stalin de bizzat katılmıştı. Sovyet Komünist Partisi tarafından 5 Ekim 1952 tarihinde gerçekleştirilen bir toplantıda Stalin; başta ABD olmak üzere tüm NATO üyesi ülkeleri Sovyetler Birliği’ne karşı blok oluşturmakla suçlamış, bu düşmanca hareketlerin dağıtılacağını ifade etmişti. Bu olumsuz yaklaşım Stalin’in ölümüne kadar devam etti. Nikita Kruşçev’in devlet başkanı olmasıyla Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiş oldu.⁴³

Türkiye’nin NATO’ya üyeliğiyle ilgili olarak, SSCB’nin Türkiye’ye 13 Kasım 1951 tarihinde verdikleri notayla, kendilerine düşmanca faaliyetler içerisinde olan bir

³⁹ Oran, *a.g.e.*, ss. 496-549.

⁴⁰ Eroğul, Cem, *DP Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 8.

⁴¹ Demirer, (2016), *a.g.e.*, s. 155.

⁴² Baysal, Reyhan, *Türkiye’de Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 93.

⁴³ Bulut, *a.g.m.*, s. 43.

askeri organizasyona katılmak suretiyle Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkilere ciddi zararlar verdiğini iddia etmişlerdi. Türkiye'nin NATO'ya katılması, Türkiye üzerinde zaten var olan Sovyet baskı ve tehditlerinin daha da yoğun bir şekil almasına bahane olmuştu.⁴⁴

SSCB, Stalin'in ölümünden sonra, dış politikasında ciddi yumuşama işaretleri verdi. Bağlantısızlar olarak adlandırılan devletler, Sovyetlerin bu ılımlı adımlarını olumlu karşılamıştı ancak Demokrat Parti iktidarında Türkiye, Stalin'in ölümünden sonra bile SSCB'ye mesafeli kalmayı tercih etti. Çünkü dönemin karar alıcıları, bağlantısızlığı bir politik duruş olarak kabul etmemişler, Batı yanlılığını Türkiye için en iyi yol olarak seçmişlerdi.⁴⁵

Demokrat Parti Dönemi'nde Türk dış politikasını meşgul eden konulardan biri de Kıbrıs Meselesi idi. Türkiye, 1950'li yıllara kadar Kıbrıs'ın İngiltere'nin yönetimi altındaki statüsünü kabul etmiş, herhangi bir iddiada bulunmamıştı. Yunanistan'ın 1954 yılında Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler gündemine getirmesine kadar Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili bir özel bir politikası yoktu. Atatürk-Venizelos döneminden itibaren Kıbrıs sorunun ortaya çıktığı günlere kadar Türkiye-Yunanistan ilişkileri çok iyi seviyede devam ediyordu. NATO ve Balkan Paktı gibi, iki farklı ittifakta müttefik konumdaydılar. İki ülke orduları Kore'de birlikte savaşmıştı. Geline nokta, Türkiye iyi ilişkilerin devam etme yönünde bir tutum sergilerken Yunanistan, Kıbrıs üzerinde hak iddia etme hususunda ısrarlı olunca ilişkilerde bir gerginlik dönemi başladı. Yunanistan, Kıbrıs'ın kendi toprağı sayılmasını isterken Türkiye mevcut duruma devam edilmesini, İngiltere'nin Ada'dan çekilmesi durumunda ise bağımsız bir Kıbrıs Devleti'nin kurulması fikrini savunuyordu. Kıbrıs Meselesi'nin tartışıldığı ilk uluslararası toplantı olan Birinci Londra Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türk tezini başarılı bir şekilde savunmuştu. İlerleyen yıllarda devam eden müzakerelerde Türkiye'nin etkin girişimleriyle şekillenen Londra ve Zürih antlaşmaları neticesinde Bağımsız Kıbrıs Devleti'nin kurulmasına tüm taraflar razı oldu.⁴⁶

⁴⁴ Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 732.

⁴⁵ Gönlübol, *a.g.e.*, s. 313.

⁴⁶ Alıcı, Süleyman, *1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 75.

Türkiye ile ABD arasında 1955 yılından sonra siyasi alanda gerilim dönemi başladı. Ülkenin ekonomik anlamda kalkınmasını tamamen ABD'den gelecek yardımlara bağlayan iktidarın demokrasiyle uyuşmayan bazı politikaları, 1955 yılından itibaren ABD'nin yardımları göndermede isteksizleşmesinin ve bazı şartlar öne sürmesinin bahanesi olmuştu. Hükümet geri adım atmadığı gibi ABD'nin de tavrında bir değişiklik görülmedi. Bu bağlamda 1960 yılına kadar ilişkiler olumsuz bir seyir izledi. ABD'nin geliştirdiği programlara Türkiye'nin yanaşmaması ABD'nin rahatsızlık duymasına neden olmuş ve mali yardımlar belli koşullara bağlanmıştı. ABD ile mesafenin açılması üzerine Türkiye, siyasal ve özellikle ekonomik faydalar sağlamak amacıyla Sovyetler Birliği'ne yönelmişti. 1958 yılında Sovyetler Birliği ile başlayan ikili görüşmeler, 12 Nisan 1960 tarihinde, Başbakan Menderes'in Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret edeceğini bildiren bir Türk-Sovyet ortak bildirisinin yayımlanmasıyla daha ileri bir seviyeye getirilmişti.⁴⁷

4.6. Balkan Paktı

Türkiye, NATO'ya üyeliğe kabul edildikten sonra Balkanlar ve Ortadoğu'da bölgenin güvenlik ve istikrarı adına daha aktif bir politika izledi. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Balkanlar'da mutlak bir Sovyet üstünlüğü ortaya çıkmıştı. Mevcut durum Türkiye ve Yunanistan için kaygı verici boyuttaydı. 1948 yılında Kominform'dan çıktuktan sonra, Yugoslavya da Türkiye ve Yunanistan'ın endişelerini paylaşmaya başlamıştı. Doğu Bloku'ndan kesin bir şekilde ayrıldıktan sonra Yugoslavya, yüzünü Batı'ya çevirmiş, ABD'den askerî ve ekonomik yardım almaya başlamıştı. Sovyetler Birliği ve bu ülkenin nüfuzunda olan Balkan devletlerinin izledikleri politikalar, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı birbirine yaklaştırmıştı. 1952 yılı başlarından itibaren, söz konusu üç ülkenin devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleriyle ortak bir güvenlik anlayışı oluşturuldu. Yapılan görüşmelerin sonucunda, 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da, söz konusu ülkelerin dışişleri bakanları arasında Balkan Paktı, resmi adı ile "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Bahse konu antlaşmadan sonra Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmaya başladı. Gelişen ilişki sürecinin

⁴⁷ Gök, Sanem, *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2003, ss. 99-102.

sonunda, üç devletin dışişleri bakanları Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı bir ittifak haline getirmek üzere, 9 Ağustos 1954 tarihinde Yugoslavya'nın Bled kentinde İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalamasıyla Üçlü Balkan İttifakı kurulmuş oldu. On dört maddeden oluşan söz konusu antlaşmanın geçerlilik süresi ve yirmi yıl olarak belirlendi. Antlaşmaya göre; taraflardan birine yapılacak olası bir saldırı, hepsine birden yapılmış sayılacak ve saldırıya uğrayan taraf veya taraflara yardım edilecekti.⁴⁸

Balkan İttifakı'nın kurulmasında ABD çok önemli bir rol oynamıştı. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmeleriyle Sovyetler Birliği'ne karşı önemli bir kazanım elde eden ABD, Yugoslavya'yı da bu savunma hattına katmak istiyordu. Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığının durdurulması çabalarına katkı için Türkiye ve Yunanistan'a Yugoslavya'nın da katılması çok faydalı olacağından, ABD 1950 yılından itibaren söz konusu üç ülke arasında yapılacak bir ittifaka katkı sağlamıştı.⁴⁹

4.7. Roma Büyükelçisi

Başarılı geçen çalışma hayatının son görevinde, 11 Ekim 1954 tarihinde Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin Roma Büyükelçisi olarak atanan Açıkalın, meslek hayatının son yedi yılında Türkiye'yi büyükelçi olarak İtalya'da temsil etmişti. İtalya, Türkiye için büyük önem taşıması sebebiyle Roma Büyükelçiliği kritik bir görev olarak kabul edilir ve en iyi diplomatlar görevlendirilirdi. Roma Büyükelçiliğine yeni atanan bu diplomatın yüksek profili Türkiye'nin bu Akdeniz ülkesine verdiği önemin altını bir kez daha çizmişti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin sunumlar esnasında kusursuz değerlendirmeler yapmasından ve esnek kişiliğinden çok etkilenmişti. Açıkalın'ın Cumhurbaşkanının üzerinde bıraktığı bu güzel izlenim, onun, Faik Zihni Akdur'un yerine Roma Büyükelçisi görevine atanmasına vesile olmuştu.⁵⁰ Selefî Akdur'un da Bern büyükelçisi olarak ataması yapılmıştı.⁵¹

⁴⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 732.

⁴⁹ Sander, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 270.

⁵⁰ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-2 / 136-74-6 (03.08.1954).

⁵¹ *Resmî Gazete*, 02.09.1954. Karar Sayısı: 3534.

Genel Sekreterlik makamında yapılacak daha çok işinin olduğunu düşünen Açıkalın, biraz da üzgün halde yeni görev yerine hareket etmişti. Bununla birlikte, son iki yıl boyunca İtalya konusunda çok çalıştığı için, bu yeni görev yerine oldukça rahat bir şekilde başlamıştı. Meslek hayatının en keyifli yıllarını Roma’da geçirecekti.

Eşi hanımefendiyle birlikte 11 Ekim 1954 tarihi akşam vakitlerinde Roma’ya ulaşmışlardı. Karşılamanın arasında; Türk Büyükelçilik personeli, İtalya Dışişleri Bakanlığı’ndan bir protokol görevlisi ve Roma’da yaşayan Türk toplumundan bazı temsilciler vardı. Açıkalın’ın Roma’ya atanması ve göreve katılımıyla ilgili İtalya basınında memnuniyet ifade eden yorumlar yer almıştı. Akdur, görevden ayrılmadan önce elçiliğin genel durumunu anlatan bir memorandum hazırlatarak devir teslim esnasında yeni büyükelçiye ülke ve görev hakkında bilgiler sundu. Memorandumda yer alan bilgiler, Roma’daki Türk Büyükelçiliğinin İtalya’nın toplumsal ve siyasi hayatında aktif rol oynadığını gösteriyordu.⁵²

Milli mücadelenin başladığı yıllarda Türk milliyetçileri İtalya’ya diğer İtilaf devletleri gibi bakmıyor, onları, vicdanlı bir ulus olarak görüyorlardı. İtalya da işgaller sırasında izlediği barışçıl politikayla Türkleri kazanmaya çalışıyor, ileride kurulacak yeni Türk devleti içerisinde ekonomik ayrıcalıklar elde etme yolları arıyordu.⁵³ Milli Mücadele sırasında TBMM’ye silah ve malzeme yardımında da bulunan İtalya, Lozan Barış Anlaşması’nı imzalayan ilk Batılı ülkeydi. Barış dönemine girdikten sonra Türkiye, İtalya ile ilişkilerine önem vermiş ve dostluk ilişkisini geliştirmeye çalışmıştı. TBMM, Kurtuluş Savaşı henüz bitmeden Roma’da bir temsilcilik açmış ve Suat (Davaz) Bey’i büyükelçi olarak görevlendirmişti.⁵⁴

Açıkalınlar İtalya’nın doğal güzelliklerinden ve insanların sıcakkanlılığından çok etkilendiler. Roma, iyi bir iklimi olmasa da yaşamak için çok güzel bir şehirdi. Şehrin bazı semtleri kasvetli olmasına rağmen genel olarak insana keyif veren ve her an her yerde çok güzel sürprizlerle karşılaşılacak hoş bir şehirdi. Piknik, yüzme, su sporları ve gezilecek yerleriyle sosyal hayat çok güzeldi. Türkiye’den ziyaretçileri eksik olmuyordu. İtalyanlar arasında Fransızca konuşabilen çok sayıda insan olduğu için arkadaşlık kurmak

⁵² Güçlü, *a.g.e.*, s. 82.

⁵³ Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 166.

⁵⁴ Çelebi, Mevlüt, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2015, XXXI/91, s. 105.

zor olmuyordu. Böyle güzellikler, görev yerini daha da sevdiren şeylerdi. Açıkalın, Türk Büyükelçilik binasını mümkün olduğunca güzel ve konforlu bir yer haline getirmek için elinden gelen gayreti gösterdi. Daha önceki görev yerlerinde güzel fotoğraflar çekmişler ve bunları biriktirmişlerdi. Bu fotoğraflardan bazılarını balo salonunun duvarına astırdılar.⁵⁵

Göreve başladıktan kısa bir süre sonra Açıkalın, güven mektubunu İtalya Cumhurbaşkanı Luigi Einaudi'ye Quirinale Sarayı'nda sundu.⁵⁶ Törende Açıkalın, Einaudi'ye Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in iyi dileklerini ilettiler ve son yıllarda iki ülke arasında artan seviyedeki karşılıklı ziyaretlere vurgu yaptı. Konuşmasında ayrıca iki ülkenin de ortak amaçları arasında olan bölgesel ve uluslararası alanda işbirliğini arttırmak suretiyle daha etkin ve anlamlı bir rol oynama niyetlerine değindi. Törenden sonra İtalya Cumhurbaşkanı Açıkalın'ı özel sohbete davet etmişti. Bu görüşmede; iki ülkenin dış politikada izledikleri stratejiler, karşılıklı ilişkiler, artan ticaret hacminin geleceği, turizm, yatırım ve karşılıklı kültürel yakınlaşmayı arttıracak muhtemel etkinlikler konularında görüş alış verişinde bulundular. Bu konulara ek olarak, Türkiye'nin aktif rol üstlendiği Birleşmiş Milletler, NATO, Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası organizasyonlara da değinildi.⁵⁷

Türkiye-İtalya ilişkileri, 1919 yılından itibaren ilginç bir seyir izlemişti. Milli Mücadele döneminde İngiltere ve Fransa düşman olarak kabul ediliyordu. İtalya, müttefiklerin tarafında olmasına rağmen, söz konusu iki ülkeye göre "makul" sayılıyordu. TBMM kurulduktan kısa bir süre sonra, İtalya işgal ettiği yerlerden kendi isteğiyle geri çekilmişti. Anadolu'dan çıkmaları, TBMM'ye olumlu, müttefiklere ve Yunanistan'a olumsuz bir psikolojik etki yapmıştı. Milli Mücadele dönemindeki bu olumlu hava, özellikle 1930'lu yıllarda tersine döndü. Atatürk döneminde İngiltere ve Fransa ile ilişkiler düzeldi, İtalya ile ilişkiler kısmen düşmanlık aşamasına gelmişti.⁵⁸

⁵⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁶ Einaudi, uluslararası şöhrete sahip bir ekonomistti. 1944 yılından itibaren İtalya Merkez Bankası'nın yöneticiliğini yapmış, savaş sonrası İtalya ekonomisinin düze çıkarılmasının mimarı olmuştu. 1948 yılından beri de İtalya'nın Cumhurbaşkanıydı. Liberal ve Anayasa Asamblesi'nin bir üyesiydi. Sade yaşamı ve tutucu bir kişiliği olmasına rağmen monarşi döneminin bazı gösterişli uygulamalarının devam etmesine rıza gösteriyordu. Zırhlı süvariler, saray hizmetlileri gibi. Güçlü, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. 83.

⁵⁸ Çelebi, *a.g.m.*, s. 104.

İtalya için İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dönem başlamıştı. Yeni kurulan rejimle savaşın sebep olduğu yaralarını sarmaya çalışan İtalya, “belirsiz büyük güç” statüsünü kaybetmişti. Kolonileri elinden alınmış ve ekonomisi çok zayıflamıştı ancak stratejik bir ülke olma özelliğini devam ettiriyordu. Nispeten zayıf düşmüştü ve müttefikliklere ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle de uluslararası ittifaklara gönüllü olarak katılıyordu. Marshall Yardımı’nı, NATO üyeliğini ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’na girmeyi kabul etmişlerdi. Bunlar, İtalya’nın demokratik dünya içerisinde tekrar canlanmasına yardım edecek girişimlerdi. İtalya aynı zamanda ABD’nin ekonomik ve askerî yardımlarından faydalanmayı da ihmal etmedi. Geçmişte komünist ve aşırı milliyetçi girişimlerden oldukça zarar görmüş ve zayıflamıştı. ABD’nin bu yardımları İtalya’nın Akdeniz’de İngiltere’nin hegemonyasından kaçabilme imkânı verecekti.⁵⁹

1950 yılından 1960’lı yılların başlarına kadar hemen hemen tüm İtalyanlar, siyasetçiler ve İtalya kamuoyu; İtalya’nın uluslararası arenada önemli bir ülke olmadığını, bu yönde bir maceraya kalkışılırsa ülke olarak yine küçük düşecekleri inancı vardı. Uluslararası arenada İtalya’nın gücünü ve etkisini artırma gibi bir istekleri yoktu. Küçük bir ülke olarak kalmayı, gereksiz maceralara atılmaya tercih ediyorlardı. İtalyanlardaki bu düşünce ve anlayış; Mussolini’nin dış politikada attığı yanlış adımlar sonucunda ortaya çıkan sıkıntıların ve bir savaştan yenik çıkmış olma gerçeğinin doğal bir reaksiyonuydu.⁶⁰ Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na girmemesine rağmen savaşın etkilerinden büyük zararlar görmüştü. Savaşın sebep olduğu zararları ortadan kaldırmayı, çok partili hayata geçerek kapatmaya karar veren Türkiye de, İtalya gibi uluslararası siyasette aktif bir rol oynamak istiyordu.⁶¹

Dış politikada hedefler çok sadeleştirilmişti. NATO, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi organizasyonlara üye olmak suretiyle ortak çıkarlara dayalı ilişkiler kurmak öncelikli amaçlarıydı. Ancak bu mecrada da İtalya’nın lider rolü oynama ya da süreçlerde belirleyici ülke olma konusunda bir hevesi yoktu. Ne bir konuda ilk teklifi yapan ülke ne de herkesin uzlaştığı bir konuya olur veren son ülke olmayı istiyordu. Diğer ülkelerle herhangi bir konuda ters düşmemeye özen gösteriyordu. Bu bahsettiğimiz politikalarından dolayı da uluslararası ortamda İtalya’nın etkinliği son derece azalmıştı.

⁵⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 83.

⁶⁰ Güçlü, *a.g.e.*, s. 83.

⁶¹ Çelebi, *a.g.m.*, s. 104.

Kaderini tamamen NATO ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ellerine teslim etmişti. Askeri ve ekonomik bakımdan İtalya kendisini bu kurumlara diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla bağımlı kılmıştı. Bu bir ölçüde kendisini mahvedici mahiyette bir boyun eğmeydi. Ancak diğer bir açıdan bakıldığında izlenen bu politika sağlıklı bir gerçekçilikti. İtalya'nın yeniden boyundan büyük işlere kalkışıp maceraya atılmasına engel olması açısından doğru bir politikaydı. Pasif ve uysal bir dış politika takip ederek ülke savunmasını NATO'ya devretmenin doğruluğunu geçmişte yaşadıkları kötü tecrübelerden öğrenmişlerdi. Uluslararası organizasyonların içerisinde yer almakla, uluslararası arenada ortaya çıkan sıkıntıların direkt etkisinden de korunuyordu. İtalya, ülkenin savunmasını NATO'ya devrederek kendisini birçok külfetten kurtarmıştı.⁶²

Ülkelerinin çok makul hedeflerinin olması ve uluslararası olaylara olan ilgisizliği, dönemin İtalyan hükümetinin diğer demokratik ülkelerin hükümetlerine nazaran dış politika stratejisi belirleme konusunda işini çok kolaylaştırmıştı. Dış politika iç baskılardan bağımsız olarak yürütülmelidir. Dönemin İtalya'sında dış politika konusunda baskı yapan bir kamuoyu yok denecek kadar azdı. Az da olsa nükleer silahlanma yarışı gibi bazı konular ülke içerisinde tepkiye neden olabiliyordu. Ancak bu toplumsal tepkiler çok nadiren vuku buluyor ve sonuç getirecek etkiye sahip olmuyordu. Basın, iş dünyası, sosyal gruplar ve hatta siyasi partiler çoğu zaman hükümetin mevcut politikalarını değiştirmesi yönünde bir girişimde bulunmuyorlardı. İtalya, iktidarlarının zayıflığı nedeniyle dış politikada son derece etkisizdi. Açıkalin'ın Roma'da bulunduğu yedi yıl boyunca sekizden fazla başbakan göreve gelmişti.

Şu konuda İtalya'nın hakkını da vermek gerekir: İtalya, dış politikası alanında uzman, diğer ülkelerdeki meslektaşlarıyla aynı yetkinlikteki bürokratlar tarafından yürütülüyordu. İtalyan diplomatların çoğunluğu zeki, yetenekli ve bilgili kişilerden müteşekkildi. Büyükelçilerin kalitesi kişiden kişiye değişiyordu ancak en iyi büyükelçileri diğer ülkelerin en iyileriyle aynı seviyedeydi. İtalyan diplomatlar diğer ülkelerle yapılan müzakerelerde ülkelerinin çıkarlarını savunmada ve yükseltmede yetenekliydi. Ancak bu yetenekli diplomatlar, liderliğin ve güçlü bir siyasi iradenin eksikliğinin yaratmış olduğu boşluğu kendi başlarına telafi edemiyorlardı. Bu liderliği yapması gereken başbakanlık makamı, iç meselelerle ve parti sorunlarıyla meşgul

⁶² Güçlü, *a.g.e.*, s. 84.

oluyordu. Bir kriz çıkmadığı sürece Dışişleri Bakanlığı bu yetenekli diplomatları bir kenarda ilgisiz bırakıyordu. Normal zamanlarda ihmal edilen bu diplomatlar bir kriz durumunda üstün bir çeviklik ve dikkatle ülkelerinin çıkarları için mücadele ediyorlardı.⁶³

Cevat Açıkalın'ın görev yaptığı 1950'li yıllar, Türkiye-İtalya arasında var olan güvensizlik ortamının büyük ölçüde kalktığı, yeni bir dostluk ve dayanışmanın başladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir.⁶⁴

Açıkalın, İtalyancayı öğrenmişti. 1950'lerden itibaren İtalya'nın iç ve dış siyasi meseleleri konusunda yeterli bilgi seviyesine ulaşmıştı. Roma görevinde de yetenekleri ve entelektüel birikimiyle çok özel bir diplomat olduğunu herkese göstermeyi bir kez daha başarmıştı. Açıkalın, bir büyükelçinin başarısının bilgi kaynaklarının doğruluğu ve güvenilirliği ile doğru orantılı olduğunu çok iyi biliyordu. Büyükelçinin görev yaptığı ülkede etkili diplomat olabilmesi için tek bir düşünce yapısına bağlı kalmayıp çeşitli çevrelerle iyi ilişkiler içerisinde olması gerekiyordu. Bu nedenle kendisini hiçbir zaman siyasiler ve elit kesimlerle kısıtlamadı. Gazeteci, akademisyen, iş adamı, asker, din görevlisi, Türk yanlısı gruplar, Türkiye ile bağlantısı olan kişi ya da kuruluşlarla sürekli irtibat halinde oldu. Toplumun her kademesinden insanlarla güzel ilişkiler kurmuş, kendini sevdirmişti. Via Palestro'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçilik binasını "doğru insanların gittiği" hoş bir yer haline dönüştürmüştü.⁶⁵

Açıkalın'a göre yurt dışındaki temsilciliklerde görev yapan diplomatlarla, başkentte Dışişleri Bakanlığında çalışan ve dış temsilciliklerden gelen raporları analiz ederek politika belirlemeye çalışan diplomatlar arasında fonksiyonları ve çalışma biçimleri açısından önemli farklar vardı. Henüz meslek hayatının başlangıcında şunu fark etmişti: Yurt dışında görev yapan kimi diplomatlar, görev alanlarıyla ilgili olarak "büyük resmi" göremiyorlardı. Bunun nedeni, ya kendilerini işlerine fazlaca kaptırmış olmaları ya da kendi görev alanı dışındaki meseleleri önemsiz görmeleri idi. Açıkalın bu hataya düşerek çizgisini hiç kaybetmedi. Öncelikli görevini Türk Hükümeti'nin doğru ve eksiksiz bir dış politika stratejisi belirlemesine yardım maksadıyla Dışişleri Bakanlığı'na açık, ayıklanmış ve sunumu iyi yapılmış bilgiler sağlamak olarak görüyordu. Bilgiye ulaşmak ve bu bilginin analizini yapmak büyükelçinin sorumluluğuydu. Yaptığı analizleri

⁶³ Güçlü, *a.g.e.*, s. 85.

⁶⁴ Çelebi, *a.g.m.*, s. 118.

⁶⁵ Güçlü, *a.g.e.*, s. 86.

sunarken ve bu analizler doğrultusunda tekliflerde bulunurken kendinden emin ve açık ifadelerle konuşurdu. Yetkili makamlar tarafından karar verildikten sonra da bu kararın etkili olabilmesi için yetenekleri ölçüsünde tüm gayretini kullanırdı.⁶⁶

Açıkalin'ın çevresindeki insanlara olan tavrı çok iyiydi ve kendisi de çevresindekilerden aynı düzeyde karşılık buluyordu. Çalışırken yorulmak nedir bilmezdi. Maiyetindeki personel çoğu zaman Açıkalin'ın çalışma temposuna yetişmekte güçlük çekiyordu. Ancak Açıkalin, keyifli bir çalışma ortamının oluşmasını sağlar, astlarına karşı her zaman kibar davranır ve onları düşünürdü. Kendilerini çok çalıştırıyor olmasına rağmen birkaç istisna dışında tüm personeli onu çok severlerdi. Sadece kendi personeli tarafından değil iş ilişkisi içinde bulunduğu İtalyan müsteşar ve bürokratlar tarafından da çok saygı gösteriliyor, seviliyordu. Birisine işi düştüğünde belki biraz homurdanırlardı ama Açıkalin'ı hiç reddedemezlerdi. Açıkalin da bunun çok iyi farkındaydı. Roma'daki görevinin sonlarına doğru işlerindeki zorluklar artmaya başlamıştı fakat başını hala yüksek tutmaya devam ediyordu. Başarısının en önemli nedenlerinden biri de Açıkalin'ın gerçek bir profesyonel olmasıydı. İtalya Cumhurbaşkanı'ndan en alt düzeydeki bürokrate kadar kiminle nasıl bir ilişki içerisinde olacağını çok iyi biliyordu. Az sayıda insanda bulunan bir özelliği daha vardı. Şöyle ki: üzerinde çalıştığı bir konuyla ilgili olarak İtalya makamlarının koordinasyonunu ya da onayını gerektiren bir durum olduğunda sakin ve ikna edici tarzıyla talebini ilgili makama bildirir, sonrasında da sonucu sabırla beklerdi. Bu yaklaşımıyla İtalyanları yorar ve istediğini vermelerine boyun eğdirirdi. Sebatkâr tavırları saygıyı kesinlikle hak ediyordu.⁶⁷

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler gelişmekle birlikte İtalya, Türkiye'yi uluslararası ortamda da destekleyen adımlar atıyordu. Özellikle uluslararası kuruluşlara üyelik sürecinde Türkiye'yi destekler bir tutum sergilemişti. Tarihsel bir hedefi olan, Türkiye'nin de içerisinde olduğu bir Akdeniz Paketi fikrini savunan İtalya, aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmalarına destek vermişti.⁶⁸

Açıkalin, diplomatik ilişkilerin bir gereği olarak çay partileri, kabul törenleri, akşam yemekleri, açık hava partileri gibi birçok faaliyete ev sahipliği yapıyordu. İtalya gazeteleri Açıkalin'ı; kibar, samimi ve iyi yaşamayı seven biri olarak yazıyorlardı. Eşi

⁶⁶ Güçlü, *a.g.e.*, s. 86.

⁶⁷ Güçlü, *a.g.e.*, s. s. 87.

⁶⁸ Çelebi, *a.g.m.*, s. 119.

hanımefendiden de övgüyle bahseden yazılar çıkıyordu. Rukiye Açıkalın'ın Roma sosyete dergilerinde sık sık fotoğrafları yayınlanırdı ve kendisinden övgüyle bahsedilirdi. Rukiye Açıkalın'ın fotoğrafları İtalyan basınında eşininkinden daha çok yer alıyordu. Hanımefendinin enerjisi ve güzelliği her zaman yorum konusu oluyordu. Türk Büyükelçiliği'nin bayanlara yönelik düzenlediği birçok etkinliğin İtalyan basınında yer bulması Türkiye açısından çok önemli bir imaj oluyordu.

Açıkalın İtalya'da yedi yıl kaldı. İtalyanlar kendisine çok alışmışlardı. Dürüstlüğü ve sağduyusuyla saygılarını kazanmıştı. Yıllar çok güzel geçti. Görevini başarılı bir şekilde yerine getirmişti. 25 Ekim 1961 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden kendi isteğiyle istifa etti.⁶⁹

⁶⁹ SGK Arşivi, *Cevat Açıkalın'ın Şahsi Dosyası*.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SİYASİ HAYATTA CEVAT AÇIKALIN

Demokrat Parti iktidarının onuncu yılında, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe sonucu hükümet devrilmiş, darbeciler yönetime el koymuştu.¹ Yönetimi ele geçiren iktidar, yeni bir anayasanın hazırlanması için gerekli ortamı sağlamıştı. Hazırlık çalışmaları için İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında, hukukçulardan oluşan bir komisyon kurulması sağlandı. Komisyonun hazırladığı Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda % 60,4 oranında evet oy alarak yürürlüğe girdi. Halk oylamasıyla kabul edilen 1961 Anayasası'nın getirdiği yeniliklerden biri Cumhuriyet Senatosu'nun kurulması idi. Senato'nun seçimle gelen üyelerinden başka, Cumhurbaşkanı'nın seçtiği üyeler ve eski Cumhurbaşkanı da Senatonun doğal üyesiydiler. İsmet İnönü, Anayasa'nın kendisine verdiği bu hakkı kullanarak çalışmalara katılmış, Celal Bayar, milletin seçmediği bir makam olduğu gerekçesiyle çalışmalara hiç katılmamıştı. Demokratik bir anayasa olarak kabul edilen 1961 Anayasası'nın, 1924 Anayasası'ndan bir farkı, çok dikkat çekicidir. "Millet; egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır" ifadesiyle halk egemenliğinin bir şekilde dolaylı hale getirilmesinin yanında yasama ve yürütme erklerinin karşısında hukuk erki güçlendirilmişti.²

Demokrat Parti iktidarının sonlandırılmasıyla birlikte ülke bir süre Milli Birlik Komitesi adı verilen bir kurul tarafından yönetilmeye başlandı. Bu geçiş döneminde hazırlanan anayasa ile çift meclisli bir parlamento sistemi kurulmuştu. 1961 Anayasasının yeniliklerinden bir tanesi de çift meclisli bir parlamento öngörmesiydi. Yeni anayasa ile parlamentonun üst kanadı olarak Senato, alt organı olan millet meclisini dengelemek için oluşturulmuştu. Daha yüksek bir organ olarak farklı terminoloji ve farklı zamanlarda toplanan bir organ olarak millet meclisine karşı bir denge, fren mekanizması görevi görüyordu. Anayasanın 72. Maddesine göre, seçilmiş yüz elli üyenin yanı sıra, Cumhurbaşkanı tarafından atanmış on beş senatör bulunmaktaydı. Bu on beş senatör,

¹ Emiroğlu, Atiye, "27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 2011, 1/1, s. 19.

² Özdemir, Hikmet, *Türkiye Tarihi 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 206.

değişik meslek kesimlerinden ülkeye önemli hizmetleri geçmiş, tanınmış kişiler arasından seçilmekteydi.³

Türk dış politikasının oluşturulmasında eskiden beri iki kurum öne çıkmıştır. Bunlardan biri, doğal olarak Dışişleri Bakanlığı iken diğeri Silahlı Kuvvetler olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesini takip eden 1960'lı yıllarda silahlı kuvvetlerin dış politikada çok belirleyici bir etkisi olmuştur. Ulusal güvenlik kavramı açısından eskiden beri Türk dış politikasında etkin bir konuma sahip olan ordunun rolü, 1960 yılı sonrasında daha da yasal hale getirildi. Henüz ilk aşamada, darbeciler Batı dünyasına mesaj vermeyi ihmal etmemişler; dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağını ve özellikle Batı dünyasıyla imzalanan antlaşmalara sadık kalınacağını ilan etmişlerdi. Bu tarihten sonra Ordu, yalnızca iç politikaya karışmakla yetinmemiş, dış politikayı da kendisince doğru bulduğu çizgiye çekmiştir.⁴

Demokrat Parti iktidarı devriliş TBMM kapatıldıktan sonra, ülkeyi yönetmeye devam eden Milli Birlik Komitesi, Kurucu Meclis'in oluşturularak yönetimin sivillere devredilmesine karar verdi. 7 Aralık 1960 tarihinde kabul edilen kanuna göre, Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kanattan oluşacaktı. Temsilciler Meclisi seçiminde Demokrat Parti temsilcileri dışlanması, üyelerinin diğer partiler arasından seçilmiş olması, toplumun önemli bir kesimi dışarıda bırakılmasına sebep olduğundan, Kurucu Meclis'in yaptığı 1961 anayasasının bir uzlaşma belgesi olma özelliğine gölge düşürmüştü.⁵

Cevat Açıkalın, kendi isteğiyle emekli olmasından bir gün sonra⁶, 26 Ekim 1961 tarihinde, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından⁷ Cumhuriyet Senatosu'na senatör olarak atandı.⁸ Açıkalın'ın en önemli özelliği laik ve reformcu kişiliğe sahip olmasıydı.

³ Özgüşi, Tunca, Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, *TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları*, Ankara, 2012, s. 45.

⁴ Demir, Yeşim, *1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 14.

⁵ Nalbantoğlu, Melek, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Konya Basınındaki Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2008, s. 42.

⁶ Açıkalın, 25 Ekim 1961 tarihinde Büyükelçilik görevinden istifa etmiş ve bir gün sonra Cumhuriyet senatörlüğüne seçilmişti. Aradaki sürenin kısa olması, iki olay arasında bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir. Kuvvetle muhtemel, kendisine senatörlük teklif edilmesi nedeniyle görevinden istifa etmişti.

⁷ Açıkalın'la birlikte, Cumhurbaşkanı; Kazım Orbay, Enver Akoğlu, Amil Artus, Esat Çağa, Ömer Ergün, Hasan Kangal, Enver Kök, Sahir Kurutluoğlu, Necati Özdeniz ve Burhaneddin Adil Ünlü'yü de Cumhuriyet Senatosuna senatör olarak atamıştı, *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 08.05.1962.

⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 27.10.1961.

Açıklalın'ı sol ya da sağ görüşlü olarak tanımlamak mümkün değildi. Herhangi ideolojik saplantılardan uzak özgür bir düşünce yapısı vardı. Herhangi bir siyasi partiye üye değildi. Her zaman sağ ve sol görüş siyasi oluşumlarına karşı eşit mesafede durmuş, ılımlı siyasetin somut bir örneği olmuştu. Özgür ve demokratik bir Türkiye'yi hedefleyen bir siyaseti benimsemişti. Bu kıdemli diplomat, parlamentoya girmeden önce de siyaseti yoğun bir ilgiyle takip etmişti.⁹ İtalya'dan döndükten hemen sonra meclis çalışmalarına katılması nedeniyle, Ankara'ya taşınması ve yerleşmesi için yeterince vakit bulamayan Açıklalın, 15 Kasım 1961 tarihinden itibaren bir ay süreyle izine ayrıldı.¹⁰

27 Mayıs askeri darbesi sonrasında yönetime gelen iktidar, söylemleri ve iddiaları çok farklı olmasına rağmen Demokrat Parti'nin izlediği dış politikada temelde hiçbir değişiklik yapmadı. NATO üyeliği ve ABD ile yakın temasta olma hususunda, Türkiye aynı politikaları devam ettirdi. Demokrat Parti de kendisinden önceki CHP hükümetini her fırsatta eleştirmiş ancak CHP'nin dış politikasını aynen devam ettirmişti. Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar devam ettiği için, ABD'ye bağımlı ekonomik politikalarda da bir değişiklik imkânı olmamıştır. Darbeyi yapanların bu tercihi, ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştı.¹¹

Açıklalın, Senato genel oturumlarında toplam yirmi dört konuşma yaptı. Bu konuşmaların büyük çoğunluğu dışişleri ve uluslararası ilişkilerle ilgiliydi. Konuşmalarında sürekli olarak Türkiye'nin çağdaş ülkeler düzeyine ulaşma hedefine sıkı sıkıya bağlı, güvenlik ve modernleşme ilkelerini içinde barındıran bir dış politikasının olması gerektiğini vurgulamıştır.¹²

Cevat Açıklalın, Cumhuriyet Senatosu'nun 5 Şubat 1962 tarihli, Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinin görüşüldüğü oturumunda söz almıştı. Konuşmasında, yurt dışında görevli diplomatların, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bir temsilcisi olarak orada bulduklarını, hükümetin politikalarının birer savunucu olmaları gerektiğini ve bir benzetme yaparak, söz konusu diplomatların memleketin müdafaası noktasında Türkiye'nin yurt dışındaki nöbetçileri olduklarını akıllarından çıkarmamaları gerektiğini söylemişti. Açıklalın, her bir dışişleri memurunun, görevlerinin bu özelliği nedeniyle;

⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 15.11.1961.

¹¹ Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 84.

¹² *TBMM Zabıt Cerideleri*

temiz, sadık ve fedakâr olmalarının şart olduğunu ifade etmişti. Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan personelin daha eğitimli kişilerden olması gerektiğini ancak birkaç tane lisan bilen birinin, düşük miktardaki maaşları nedeniyle diplomat olmayı tercih etmediğini, dolayısıyla kalifiye personelin özel sektörde çalışmayı tercih ettiği tespitinde bulunmuştu. Bu durumu düzeltmek için dışişleri memurlarının maaşlarının artırılması teklifinde bulundu. Ayrıca, dışişlerinde meslek içi eğitim programlarının hayata geçirilmesini, personelin aileleriyle birlikte eğitime tabi tutulması gerektiğini ifade etmişti. Dışişleri Bakanlığı teşkilat olarak iyi ya da kötü durumdadır şeklinde bir eleştiri yapmaktan kaçınmış ancak şimdiye kadar kendisine verilen her görevi zor şartlar altında cansiperane bir şekilde yerine getirmiş olduğuna tüm dünyanın şahit olduğunu söylemişti.¹³

Açıkalin'a göre, Dışişleri Bakanlığı'nın, asli görevi olan "Türk varlığını koruma ve Türkiye'yi tanıtmaya" hususunda biraz eksik kalmıştı. Bu noktaya gelinmesinde kusur yalnızca diplomatlarda değil, tüm devlet kurumlarında ve hatta Meclis'in bizzat kendisindeydi. Dışişleri Bakanlığı'nda kadro değişikliğine gidilmesi, dış temsilciliklerde Kültür Ataşesi kadrolarının açılarak Türk kültürünü tanıtmaya ve yayma faaliyetlerinin bir plan dâhilinde sistemli bir şekilde yapılması gerekiyordu. Türkiye'nin tanıtılması için yabancıların Türkiye'ye gelmeleri beklenmemeli, onların bulunduğu yere gidilerek ülkemiz ve kültürümüzün tanıtılması.¹⁴

Açıkalin'a göre, yurt dışında temsil faaliyetleri, davet organizasyonları ve para harcamaktan ibaret değildi. Bu noktada büyükelçilere önemli görevler düşmekteydi. Bir büyükelçi, bulunduğu memlekette başbakan, bakan ve milletvekilleriyle kişisel diyaloglarını iyi seviyede tutmalı, kurduğu samimi ortam sayesinde, fırsat bulduğu her ortamda Türkiye'nin menfaatlerini bu kişilere aktarmalıydı.¹⁵ Dış politika konusunda, dışişlerinin tek amacının memleketin menfaat ve atisidir. "Yurtta sulh cihanda sulh" prensibi, yalnızca bir slogan olarak kullanılmak yerine bunun, Türk dış politikasının esas prensibi olarak kabul edilmesi ve savunulması gerekmektedir. Yurt içinde barış ortamını tesis ettikten sonra yurt dışında da barış ortamının oluşması için politikalar geliştirilmelidir.¹⁶

¹³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 05.02.1962.

¹⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 05.02.1962.

¹⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 05.02.1962.

¹⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 05.02.1962.

Açıklan, 12 Nisan 1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda hükümetin dış politikası hakkında yapılan görüşmelerde söz almıştı. Hükümetin, Senato'yu Türk dış politikası konusunda düzenli aralıklarla bilgilendirmesinin, senatörlerin ve milletvekillerinin konuyla ilgili bilgi sahibi olmalarının faydalı olacağını ifade etmişti.¹⁷ Açıklan'ın bu teklifi hem Meclis hem de Hükümet tarafından yerinde bulunmuş, ilerleyen aşamalarda Hükümet, dış politikayla ilgili konularda senatör ve milletvekillerine gelişmeler hakkında sunumlar yapmaya başlamıştı.¹⁸

Açıklan, 4 Temmuz 1962 tarihinde, İsmet İnönü başbakanlığında kurulan hükümet programı üzerine yapılan görüşmelerde söz almıştı. 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin ülkede demokrasiyi tesis etmek maksadıyla gerçekleştirildiğini, mevcut durumda ülkenin birçok sorununun olduğunu, kurulan bu hükümetin var olan tüm bu sorunları bir anda çözmesini elbette beklemediğini, Hükümet programına alınan hususları görmekten memnun olduğunu, Atatürk'ün devletçilik politikasına uygun bir şekilde, özel sektörün yanında devletin de ekonomiye dâhil olması yönünde tedbirler alınacak olmasını olumlu bulduğunu ifade etmişti. Yine, Hükümet'in aydın din adamı yetiştirme projesini desteklediğini, memlekette hali hazırda din istismarının ve yobazlığın, geçmişte olduğundan çok daha tehlikeli bir boyutlarda olduğunu, Kuran'ın Türkçe ve anlayarak okunmasında bir sakınca olmadığını, aksine, Kuran'ı anlamadan okumanın günah olduğunu düşündüğünü ifade etmişti.¹⁹

Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Divanı'nın seçimiyle ilgili 1 Kasım 1962 tarihindeki oturumda, görüşlerini şu şekilde ifade etmişti: Başkanlık Divanı için yalnızca seçimle gelmiş senatörlerin değil, kontenjan senatörleri ve tabii senatörlerin de başkanlık divanına seçilmelerinin kanuna aykırı olmadığını, söz konusu senatörlerin de aday olabilmeleri gerektiğini söylemişti.²⁰

Cumhuriyet Senatosu'nda 8 Ocak 1963 tarihinde, bir kısım senatörler tarafından Türkiye'nin dış politikası hakkında genel görüşme talep edilmişti. Tartışmalarla ilgili Açıklan söz almış, hükümetin Senato'yu belli aralıklarla dış politika hakkında bilgilendirmesinin doğru olduğunu ancak dış politika hakkında bir genel görüşmenin

¹⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 12.04.1962.

¹⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 19.04.1962.

¹⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 04.07.1962.

²⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 01.11.1962.

açılmasının yanlış bir uygulama olacağını ifade etmişti. Çünkü Açıkalın'a göre Türk dış politikası, siyaset üstü olmalıydı ve bu konuda tarafgir yaklaşımlarla tartışmanın ve siyasi malzeme üretmenin ülkeye bir faydası olmayacaktı.²¹

Senato'nun 2 Şubat 1963 tarihli oturumunda Açıkalın, NATO'nun mevcut koşullarda dünyanın en mükemmel savunma organizasyonu olduğunu, Türkiye'nin NATO çatısı altında kalmaya devam etmesi gerektiğini ifade etmişti. NATO üyeliğini devam ettirmekle birlikte, Türkiye'nin modern silah sistemlerine ve yeni savaş tekniklerine göre kendi savunmasını sağlamlaştırması ve geliştirmesi gerektiğini ifade etti. Açıkalın, Türkiye'nin, çıkarlarına faydalı olduğu sürece ittifakların içerisinde bulunması gerektiğini düşünüyordu.²²

Cumhuriyet Senatosu'nun 6 Şubat 1963 tarihindeki oturumda yaptığı konuşmada ise, gelinen noktada Anadolu Ajansı'nın etkisiz konumunu eleştirmiş, söz konusu ajansın yurt dışına yaptığı yayınların arttırılmasının Türkiye'nin uluslararası ortamda tanıtımı açısından çok önemli olduğunu söylemişti. Konu hakkındaki fikirlerinin daha iyi anlaşılması maksadıyla; Londra'da görev yaptığı dönemde, çok talep etmesine rağmen, Anadolu Ajansı yayınlarının düzenli olarak büyükelçiliğe gönderilemediğini, Türkiye'deki haberlerden bilgi sahibi olma konusunda büyük zorluklar çektiklerini söylemişti.²³

Açıkalın, 28 Mart 1963 tarihinde, ihracatı geliştirmek maksadıyla vergilerle ilgili olarak Hükümet'çe alınacak tedbirler hakkındaki kanun tasarısı münasebetiyle yapılan görüşmelerde söz almış ve hükümetin ihracatı arttırmak için aldığı tedbirleri memnuniyetle karşıladığını, ancak söz konusu kanun tasarısının anayasa maddelerine aykırı olduğunu ve ilgili komisyona iade edilmesi gerektiğini ifade etmişti.²⁴

Açıkalın, Cumhuriyet Senatosu genel kurulunda 25 Haziran 1963 tarihinde, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın kurulması hakkındaki kanun tasarısı münasebetiyle yapılan görüşmelerde bir konuşma yapmıştı. Kanun tasarısına göre, kurulacak olan bakanlığın teşkilatı itibariyle faydalı olamayacağı fikrinde olduğunu söyledi. Açıkalın'a göre, turizmi arttırmak amacıyla yapılacak tanıtım ile Türkiye'nin politika tercihleri hakkında

²¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 08.01.1963.

²² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 02.02.1963.

²³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 06.02.1963.

²⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 28.03.1963.

yabancı ülkelerin resmi makamlarına bilgi sağlamanın çok farklı işler olduğunu, söz konusu iki işi aynı bakanlığın yapması durumunda bir verim alınamayacağını, farklı bir teşkilat kurulması gerektiğini ifade etmişti. Bu teşkilatta çalışacak personelin kanun tasarısına göre İngilizce veya Fransızca bilmesinin yeterli olduğu öngörülmekteydi. Açıkalın'a göre, Türkiye'nin tanıtımı noktasında, Almanca, Farsça, Rusça ve Arapça bilen personelin de söz konusu bakanlıklarda istihdam edilmesi faydalı olacaktı. Dış temsilciliklerdeki basın ataşesinin görevi, turizmi arttırmak amaçlı tanıtım yapmak olmadığını vurguladı. Basın ataşesi, Türkiye'den kendisine ulaştırılan haberlerden edindiği bilgileri, bulunduğu ülkenin yetkilileriyle paylaşmak suretiyle Türkiye'nin politikaları hakkında o ülkedeki ilgili makamların bilgi sahibi olmasını sağlamakla görevlidir. Turizm işleri için başka bir memur kadrosu açılmalıdır. Anadolu Ajansı'nın yurt dışı temsilciliklere düzenli şekilde ulaştırılması gerekmektedir.²⁵

Cumhuriyet Senatosu'nda 2 Şubat 1964 tarihinde yaptığı konuşmada, hükümetin Kıbrıs ile ilgili izlediği politikanın çok yerinde olduğunu, Ada'da yaşayan Türklerin haklarının sonuna kadar korunması gerektiğini ifade etmişti.²⁶

Dışişleri Bakanlığı'nın 1965 yılı bütçesi hakkında 1 Şubat 1965 tarihinde yapılan görüşmelerde kontenjan grubu adına söz alan Açıkalın, iki yıldır vaat edildiği halde, Dışişleri Bakanlığı'nın yeniden teşkilatlanmasını öngören kanun tasarısının Meclis'e henüz ulaştırılmamış olmasını eleştirmişti. Açıkalın'a göre; dışişleri teşkilatının ve personel durumunun değişen dünya koşullarına göre yenilenmesi zorunluydu. Asli görevi, yabancı ülkelerle ilişkileri geliştirmek, ülkemizi temsil ve yurt dışında yaşayan Türklerin çıkarlarını korumak olan dışişleri personelinin hak ettiği düzenlemelerin hayata geçirilmesi, ülke menfaatleri açısından çok önemli bir konuydu. Açıkalın'a göre, "Türkiye'nin dış ilişkileri" dendiği zaman, sadece, nezdinde temsilcilik bulunan ülke ile kurulan irtibatın anlaşılmalıydı. Yabancı devletlerle olduğu kadar; NATO, Avrupa Konseyi, UNESCO, Adalet Divanı, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşmaları (GATT), IMF, Dünya Bankası gibi önemli teşekküllerle de yoğun ilişkilerin olması gerektiği akla gelmelidir. Dışişleri Bakanlığı teşkilatının, bu tür organizasyonlarla daha sağlıklı iletişim kurmasını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Açıkalın'a göre dış ilişkiler mefhumu çok geniş bir alana tekâmül etmektedir. Türkiye'yi bu tür

²⁵ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 25.06.1963.

²⁶ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 02.02.1964.

organizasyonlarda temsil edecek daimi elçilerin görevlendirilmesi gerekmektedir. Açıkalın'ın çok önemli gördüğü bir başka husus da şuydu: Bir devletin yurt dışı ile olan ilişkilerinin giriş kapısı da çıkış kapısı da dışişleri bakanlığı olmalıydı. Bu görevin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesinde en büyük sorumluluk Dışişleri Bakanı'ndaydı. Yabancı temsilcilerin, Dışişleri Bakanlığı'nı atlayarak herhangi bir devlet kurumuyla doğrudan görüşmesine kesinlikle izin verilmemelidir. Eğer buna müsaade edilirse, çok ciddi sıkıntılara sebep olacak durumlarla karşılaşılabilir. Böyle bir ihmalin nereye varacağını kestirmek, memleketimizi kapitülasyonlar belasından kurtarmak için ne tür çabalar harcandığına yakından şahit olmuş biri olarak Açıkalın için son derece endişe verici bir durumdu. O devirleri yaşamış biri olarak, dönemin idarecilerini uyarma ihtiyacı duymuştu. Açıkalın'a göre, dışişlerinde performansı arttırmak için, diplomatların aileleriyle birlikte meslek içi eğitimden geçirilmeleri zorunluydu. Diplomaside ve milletlerarası temaslarda, diplomatların kurduğu kişisel samimiyetlerin, vazifenin başarılmasında son derece önemli bir rolü olduğunu yaşayarak öğrenmişti. Küçüğünden büyüğüne kadar, yurt dışında görevli diplomatlar, ne kadar sütü temiz ve olgun kişiler olurlarsa, memleket menfaat payı o derece yüksek olur. Dışişleri personeli, sınırda ülkeyi savunan askerler kadar kutsal bir görevi yerine getirmektedirler. Bu nedenle, söz konusu personeli eleştirirken son derece dikkatli ve hakkaniyetli olmak gerekir. Bu personele tevcih edilecek eleştirilerin gerçek ve sağlam temellere dayanması gerekmektedir. Aksi takdirde, dedikodu türündeki aslı olmayan iddialarda bulunmak, bu personelin yurt içinde ve yurt dışında itibarlarının zarar görmesine, dolayısıyla ülkemize zarar vermesine neden olur.²⁷

Açıkalın'ın sözleriyle Türkiye Cumhuriyeti, “*milli mücadele zaferinden sonra bir de diplomatik zafer temeli üzerine kurulmuştu.*” O günden bu yana Türkiye Cumhuriyeti tam bağımsız hareket ederek kendi belirlediği dış politikasını uygulamıştı. Cumhuriyetin kuruluşundan beri ülkemizi girdiği taahhütlerin ya da ittifakların hiçbiri sürüklediği veya katılmak zorunda kaldığı külfetler değil, bilâkis kendisinin ısrarla aradığı ve hatta kimi zaman bizzat inisiyatifini aldığı bağlardı.²⁸ Uzun, sabırlı ve basiretli çalışmaların mahsulü olan bugünkü Türkiye'nin özgür dünyadaki uluslararası statüsü şüphesiz ki, milli

²⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 01.02.1965.

²⁸ Bağdat Paktı ve Sadabad Paktı, Açıkalın'ın burada açıkladığı ittifaklara somut birer örnek teşkil etmektedir.

menfaatlerine en uygun olanıydı. Açıklan'a göre Türk dış politikasının felsefesinin temelinde üç esas vardır. Birincisi "Misak-ı Milli": Vatan topraklarından ne bir karışını vermeyi kabul eder ne de başkasının bir karış toprağı üzerinde hak iddiasında bulunur. İkincisi "Yurtta sulh cihanda sulh": Bir ülkenin barışın nimetlerinden yararlanabilmesi için, tüm dünyada barış olması zorunludur. Yalnızca kendi iç huzurunu düşünen, dışarıya düşmanlık tohumları atan devletlerin geleceğı uzun süreli olmaz. Dünya birbirini yiyecek, saldırgan ortada meydan okuyacak, ben barış içerisinde yaşayacağım, dünya birbirini yerken ben nasıl olsa kendimi kurtarırım zihniyetinin tam reddi olan bu vecizeyi Türkiye düstur edinmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu zamanlardan beri Türkiye, kolektif güvenlik çalışmalarına samimiyetle katılmıştır. NATO ve CENTO gibi organizasyonlara hep aynı amaca hizmet etmek maksadıyla dâhil olunmuştur. Üçüncü esas: Her ne şekil ve kılığa bürünmüş olursa olsun Vatan'ı tehdit edebilecek her hangi bir tehlikeye kayıtsız şartsız karşı koymak ve zora boyun eğmemek... Türk dış politikasının felsefesini bu üç "mutlak değişmez" kıstasta bulmak gerektir. Türk dış politikası, bu esaslara göre kurulmuş ve yürütölmekte olduğu içindir ki, tam anlamıyla millî bir politikadır ve ölkemizi bu politikadan saptıracak hiçbir sebep kabul edilemez. Mevcut Türk dış politikasına alternatifler bulmak veya aramak veya Türkiye'nin daha müstakil bir dış politika takip etmesi gerektiğı tarzında bazı fikirler ortaya atılmakta olduğunu üzülerik görmekteyiz. Bu tür düşüncelerin, yanlış yollara sürükleyebilecek mahiyette zararlı oldukları kesindir. Böyle bir politikaya alternatif aramak için öncelikle, o politikanın memnun olunmadığı, ölkeye zararının dokunduğuna Meclis'in karar vermesi gerekmektedir. Böyle bir kanaatin oluşması mümkün değildir. Kaldı ki, dış politikamızın ölkemize çok şeyler kazandırdığı tarihi olaylarla sabittir.²⁹

Meclis kürsüsünden dış politikayla ilgili yaptığı konuşmalarında sürekli olarak, bütün hükümetlerin üç temel ve değişmez ilkenin rehberliğinde bir politika izlemeleri gerektiğini tekrarlamıştır. Bu ilkeler: barışın ortamının devam ettirilmesi, 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Millî'de tanımlanmış olan öлке sınırlarının bütönlüğünün korunması, cumhuriyeti koruma ve kollamaydı. Sovyetlerin yayılmacı siyaseti Türkiye'nin dış politikasının en önemli konularından biriydi. Türkiye'nin bağımsızlığına ve sınırlarının bütönlüğüne karşı Sovyetler Birliğı tarafından yapılacak her türlü ihlal

²⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 01.02.1965.

girişimine, kararlı bir şekilde karşı durulmalıdır. Bütün büyük güçlerle barış ve dostluğa dayalı ilişkiler devam ettirilmeli, bu ülkelerden yardım kabul edilmeli fakat tüm devletlerle olan ilişkilerimizde bağımsız hareket etme özgürlüğü hiçbir zaman elden bırakılmamalıdır. Müttelikler devam ettirilmeli ancak Türkiye'nin dış politikada eskiden beri benimsediği gerçekçilik ilkesi de bırakılmamalıdır. Dış ülkelere artarak devam eden bağımlılık yerine kendi kendine ayakta durma politikası benimsenmelidir. Türk dış politikasının temel taşı Atatürk'ün ifade ettiği gibi “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi olacaktır. Bu vecize, kulağa herkesçe bilinen bir gerçek gibi gelse de, Türk dış politikası için basit, açık ve kuvvetli bir rehberdir.³⁰

Açıkalin'a göre dış politika doğası gereği muhafazakâr bir yapıdadır ve öyle olmak da zorundadır. Dış politikayı şekillendiren temel faktörler değişmeyen niteliktedir. Devamlılığın sağlanabilmesi için, parametreler başlangıçta iyi düşünülerek geniş bir vizyonla ortaya koyulmalıdır. Kurulduğu andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti dış politikası ne mutlu ki bu anlayışla devam ettirilmiştir. Atatürk ve kurucu kadro tarafından genel çerçevesi çizilmiş politikalar günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden kabul edilen Misak-ı Millî, millî hareketin yurt içindeki ve yurt dışındaki hedeflerini ortaya koymuş ve sınırları genel olarak belirlemiştir. Söz konusu bildiri ayrıca yeni kurulacak devletin yönetim şeklinin dini kurallara dayalı olduğu çok uluslu bir imparatorluk değil, milli karaktere sahip bir ülke olacağını işaretlerini vermişti. Ülkenin bölünmez bütünlüğü benimsenmiş, herhangi bir toprak talebi reddedilmiş, ülke sınırlarının değişmesinin ancak barışçıl yollarla olabileceği ve ülke sınırları içerisinde herkesin güvende yaşayabileceği bir ortamın sağlanması amaçlanmıştır. Bu ilkeler günümüzdeki Birleşmiş Milletler'in prensiplerine çok benzemektedirler.³¹

Açıkalin'ın bakış açısına göre Türk dış politikası köklerini tarihsel tecrübelerden almaktadır. Tutarlı, gerçekçi, sorumlu, adaptasyon ve yaratıcılık kapasitesi yüksektir. Cumhuriyet ilan edildiğinden beri Türkiye; bölgesinde barış, istikrar ve güvenlik sağlayıcı bir ülke konumunda olmuştur. Türkiye'nin stratejik önemini anlayabilmek için haritaya bir kez bakmak yeterlidir. Türkiye bu coğrafi konumunun avantajlarını kullanmaya çalışmıştır. Önemli yolların kesiştiği bir noktada olan stratejik konumunun

³⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 01.02.1967.

³¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 24, 01.02.1965.

kendisine verdiği imkânlardan faydalanmasını bilmiştir. Dış politikasında her zaman geniş bakış açısına sahip bir ülke olmuştur. Bu temeller üzerine kurulmuş olan Türk dış politikası, çok zor koşullarda genç Cumhuriyetin ayakta kalmasını sağlamış, ülkesini İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutabilmiş, Avrupa ve Batı Dünyası ile bütünleşmesini sağlamış, ekonomik ve askeri anlamda güçlü bir ülke olmasına yardım etmiştir. Hitler ve Stalin, üstelik en kuvvetli oldukları zamanlarda dahi Türkiye'ye saldıramamışlardır. Senatör ayrıca Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını bütün Türk vatandaşlarının sevinçle karşıladığını ifade etmiştir. Bu üyelik Türkler için Batı'nın kendilerini eşitlik temelinde kabul ettiğinin bir göstergesidir. Bu üyelik aynı zamanda Türkiye'nin NATO Müttefikleriyle ve özellikle ABD ile daha yakın ilişkiler kuracağını habercisiydi. Amerikan askeri yardımı kurumsallaştırıldı ve uzun bir döneme yayıldı. Türkiye askeri anlamda daha önce hiç bu kadar güvenlikte olmamıştı.³²

Cevat Açıkalın, 1965 yılında, Senato'da, Dışişleri, Turizm ve Tanıtma Komisyonu'nun kaldırılarak yerine "Dışişleri" ve "Turizm ve Tanıtma" şeklinde iki farklı komisyon kurulması için bir önerge vermiş ve 12 Aralık 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda söz konusu önerge görüşülmeye başlanmıştı Açıkalın, verdiği önergeyi savunmak için yaptığı konuşmada şunları söyledi:³³

*"Dışişleri ve Turizm komisyonlarının beraber çalışması, bu zamana kadar hiçbir olumlu netice vermemiştir. Turizm ve Dışişleri, birbirlerinden tamamen ayrı alanlardır. Eğer komisyonların görevi, önüne gelen her şeyi onaylamaktan ibaretse, buna söylenecek bir şey yoktur. Yok, eğer komisyonlar hakikaten seminer mesaisi yaparak devlet ve milletin işleriyle meşgul olacak müesseseler ise, o zaman bunların beraber çalışmasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis ve Senato, uzun zamandır dışişleri meselesinden tamamen uzakta kalmıştır. Milletvekili ve senatorların konu hakkında çok az şey biliyor olmaları, Dışişleri Komisyonu'nun görevini hakkıyla yerine getirmediği kanaatini uyandırmıştır. Eğer bu iki komisyon ayrılacak olursa, turizm meseleleri ayrıca ele alınır ve daha dikkatli bir şekilde incelenir, Hükümete de yardımcı olunur. Dışişleri konularının ayrıca ele alınmasıyla, daha verimli çalışılabilir, hem Meclis ve Senato, ilgili politikaların gidişatından haberdar olur hem de Hükümeti denetleme imkânı hâsıl olur."*³⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında verilen kanun tasarısı hakkında, 21 Haziran 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yapılan görüşmelerde konu hakkında Cevat Açıkalın da bir konuşma yapmış, şu hususlara değinmişti:³⁵

³² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 24, 01.02.1965.

³³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 28.12.1965.

³⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 28.12.1965.

³⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 21.06.1965.

“Türk ve Müslüman olarak dinin önemini açıklamaya gerek yoktur. Bu yeni kanunla kurulması düşünülen Diyanet İşleri Başkanlığı, Atatürk devrimlerine uygun bir müessesedir. Dinimizi ve kutsal kitabımız Kuran’ı geniş kitlelere öğretecek bir kurum olacaktır. Bunun idari kısmı, teşkilâtı mutlaka kurulacaktır.”

Açıkalin kişisel olarak kurulacak olan Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan bir ricada bulunmuştu; *“dinimizi ve kutsal kitabımızı, onun tertemiz felsefesini evlâtlarımıza ve bize öğretmek suretiyle gönüllere ışık tutulmasının sağlanmasını”* istedi. Kurumun idari fonksiyonlarıyla alâkadar olmadığını ifade ettikten sonra, *“Kuran’ın, anlamak şartıyla okunması farzdır, hem ruha şifa, hem bedene şifa veren bir mürdür. Vatandaşlarımızın ve tüm Müslümanların ruhuna kadar nüfuz etmesini isterim.”*³⁶ demiştir.

Cumhuriyet Senatosu’nda 8 Ocak 1966 tarihinde Kıbrıs konusu ile ilgili bir genel görüşme açılmasına dair verilen önergeyle ilgili olarak Cevat Açıkalin bir konuşma yapmıştı:³⁷

“Senato’da görüşülen mevzu yalnız Kıbrıs mevzuu değil, aynı zamanda da dış politika konusudur. Bu bakımdan eğer müsaade ederseniz âcizane görüşlerimi şöyle hulâsa etmek istiyorum. Kıbrıs nedir? Bir defa bunun ismini koyalım. Kıbrıs şu: Kıbrıs, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak, uluslararası bir antlaşmayla kurulmuş bağımsız bir devlettir. Kurucu antlaşma yapılırken, Yunanistan, Enosis’in olmayacağını taahhüt etmişti. Diğer taraftan, Ada içerisinde bölünme de söz konusu olmayacaktır. Bunu garantör üç ülke taahhüt etmiştir.”

Açıkalin’a göre, Londra ve Zürih antlaşmaları, tüm eleştirilere rağmen uluslararası hukuka tamamen uygun antlaşmalardır. Üç garantör ülkenin onayı alınmadan Kıbrıs Devleti’nin self determinasyon hakkı yoktur. Bu nedenle, Ada’daki soydaşlarının haklarını korumak amacıyla Türkiye’nin müdahale hakkı her zaman bulunmaktadır. Açıkalin’a göre, Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak göreve gelmiş tüm hükümetler konunun ciddiyetine göre hareket etmiş, ellerinden geleni ortaya koymuşlardı. Diğer taraftan, Kıbrıs ve 12 Ada’nın Lozan’da kaybedildiğini ima eden sözleri kabul edilemez bulduğunu ifade etmişti. Açıkalin, 12 Ada’nın SSCB’nin teklifiyle İngiltere ve ABD tarafından Yunanistan’a bırakıldığını, Rusların böyle bir teklif yapmasına neden olan şeyin ise, iç savaşta komünistlerin kazanacağını ve Yunanistan’a komünistlerin hâkim

³⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 21.06.1965.

³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 08.01.1966.

olacağını değerlendirmiş olmalarıdır. Açıkalın, konuyla ilgili hazırladığı raporları Moskova Büyükelçiliği esnasında Ankara'ya bildirdiğini de sözlerine eklemiştir.³⁸

Açıkalın'ın senatörlük görevi 2 Haziran 1968 tarihine kadar devam etti. Sağlık sorunları nedeniyle ikinci bir dönem için atama yapılmadı. Senatörlük görevi bittikten sonra İstanbul'a taşındı. Bundan sonraki hayatında basına mülakat vermekten ya da kamuoyu önüne çıkmaktan kaçınarak kendi halinde bir yaşama başladı.³⁹

Açıkalın ve eşi Rukiye Hanım, 24 Mayıs 1970 tarihinde Sapanca yakınlarında meydana gelen bir trafik kazasında hayatlarını kaybettiler. Acı haber tüm ülkede büyük bir üzüntü yarattı. Vefatında altmış dokuz yaşındaydı. Geride iki çocuk, bir kardeş ve iki torun bırakmıştı. Sade bir cenaze töreni düzenlendi ancak bu tören ülke genelinde haber oldu. Naaşı, çocukluğu ve ilk gençlik yıllarının geçtiği Rumelihisarı mezarlığına defnedildi. Vefat haberleri 26 Mayıs 1970 tarihli gazetelerin ön sayfalarında yer almıştı. Gazeteler, bir diplomat ve fikir adamı olarak olağanüstü yeteneklerine hak ettiği değeri vermişti. Vefat ilanları, Açıkalın'ın saygın kişiliğinden, bilgeliğinden ve faziletlerinden bahsediyordu.⁴⁰

³⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 08.01.1966.

³⁹ Güçlü, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁰ *Milliyet Gazetesi*, 26.05.1970.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı, yüzlerce yıldır ayakta duran Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olmuştu. Tarihe karışan bu İmparatorluğun eğitim sisteminin yetiştirdiği asker ve sivil bürokratlar, işgalci büyük devletlerin üzerinde mutabık kaldığı, Türk devletinin yıkım kararını reddedip harekete giriştiler. Misak-ı Millî'yi kabul ederek kurulmasını planladıkları yeni Türk devletinin sınırlarını ve bağımsızlığını ilan ettiler. İlan edilen bu bağımsızlık bildirisinin işgalci devletler tarafından reddedilmesi üzerine Türk milli hareketi, güç kullanmak zorunda kaldı. Gerekirse tüm dünya devletlerini karşısına almayı göze almış olan Türk milli hareketi, silahlı mücadelenin en yoğun yaşandığı dönemlerde bile diplomasi seçeneğini de göz ardı etmemiş, kendisini meşru gören her ülke ile iletişime geçip barış ve yardımlaşma antlaşmaları yapmaktan geri durmamıştı. Türk milli hareketi askeri alanda başarılar kazandıkça, kendisiyle barış, dostluk veya yardımlaşma antlaşması yapmak isteyen ülke sayısı da artmıştı. Milli mücadelenin kazanılmasında, askeri güç kullanımı kuşkusuz en önemli faktör olmuştu. Askeri alanda elde edilen kazanımlar diplomasi alanında atılan doğru adımlarla desteklenince başarılı sonuçlar ortaya çıktı.

Muharebe alanındaki başarılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminde yetişen ve önemli komutanlıklara getirilen başarılı subayların komuta ettiği birliklerle elde edilmişti. Söz konusu subayların bir kısmı yeni Türkiye devleti tarafından diplomasi alanında da kullanıldı. Bunun yanında, dış politika ve diplomasinin uygulanması için yine Osmanlı İmparatorluğu döneminde yetişen diplomatlardan faydalandı.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Avrupa ve Ortadoğu'daki birçok ülkenin sınırları değişmiş ve yeni devletler ortaya çıkmıştı. Böyle olayların yaşandığı bir coğrafyada Türkiye'nin ayakta kalmasını sağlayan, yalnızca güçlü bir ordusunun olması değil, uluslararası hukuka uygun ve meşruiyete önem veren gerçekçi bir dış politika uygulayabilmesiydi.¹

Milli Mücadelenin başlangıcından Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar geçen süre içerisinde Türkiye, elindeki imkânların hepsini kullanmış ve yapabileceğinin en

¹ İlay, İleri, "Türkiye'nin Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2005, 9/35, s. 376.

fazlasını ortaya koymuştu. İzmir'in tekrar alınmasından sonra Türk Ordularının daha fazla ilerleyebilecek gücü kalmamıştı. Lozan Konferansı'nda Türk tarafı, bu gerçeği göz önünde bulundurarak müzakerelerde bulunmuştur. Musul meselesi gibi Türkiye'nin istemediği şekilde sonuçlanan konularda silah kullanmayı tercih etmeyip karşı tarafın isteklerini kabullenmek zorunda kalmasının en önemli nedeni bu olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı süresince dış politika belirlenirken, devlet aklının ön planda tutulduğu bir anlayış içerisinde hareket edilmişti. Muhakkak ki; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve diğer diplomatların kişisel tercihleri, tahminleri ve gönüllerinin kaydığı bir taraf vardı. Ancak İsmet İnönü, Türk dış politikasının harekât sahasının sınırlarını en baştan çizmiş ve kimsenin bu sınırlar dışına çıkmasına izin vermemişti. İnönü, ülkenin son iki yüzyılda geçirdiği süreçler sonunda elde edilen tecrübelerin şekillendirdiği devlet aklıyla hareket edilmesini sağlamıştı. Bu nedenle de dış politikada etkin olacak politikacı ve diplomatları seçerken, bu çalışma anlayışına uygun olan kişileri tercih etmişti.

İkinci Dünya Savaşı sırasında dış politikaya karar veren siyasi iradenin seçimlere girme zorunluluğu ve bu seçimlerde kaybetme gibi bir korkusu yoktu. Bu nedenle de ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak dışında kendilerini bağlayan hiçbir kaygıları olmadı. 1939 - 1945 yılları arasında demokratik kurallara uygun bir seçim yapılmış olsaydı, ister istemez bu politikayı uygulayamayacaklardı.

İkinci Dünya Savaşı süresince savaştan büyük devletlerin isteklerini birçok kez geri çevirmesine rağmen Türkiye, bu ülkeler nezdinde her zaman saygınlığını korumuştur. Bunu başarmalarındaki en önemli neden meşruiyet ve uluslararası hukuka uygunluğa verdikleri özen olmuştur. Bulgaristan ve Romanya'nın yaptıkları gibi, Büyük devletlerin toprak vaatlerine inanıp risk almamışlardı. Örneğin, yakın zamana kadar sınırları içerisinde olan Ege Adaları, Musul ya da Batı Trakya üzerinde toprak talebinde bulunmamışlardı. Türkiye'nin İkinci Dünya savaşı süresince dış politikası için "tarafsızlık" olarak tanımlamak doğru bir tanım olmaz. Türkiye hiçbir zaman tarafsız olmadı, savaş dışı kaldı. Güç dengelerini takip etti.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında etkisi olan kişilerden biri de bu çalışmanın konusunu oluşturan Cevat Açıkalın'dı. Açıkalın, Osmanlı döneminde yetişip yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin politikalarına yön veren diplomatlardan

biri olmasıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendisinin tarihsel selefi olan Osmanlı Devleti'ni tamamen dışlamadığının bir göstergesi olmuştur.

Temelleri 1919 yılında atılan ve 1923 yılında ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti, kendisinden önce var olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yok saymadı, dışlamadı. Kamu hizmetinde önemli kademelerde görev alacak bürokratların seçiminde adayların eski rejimin yönetici kadrolarıyla akrabalık bağı dahi olsa bu sorun edilmedi, görevlendirmelerde liyakat esas alındı. Bu anlayış sayesinde Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren tecrübeli bir bürokrat sınıfına sahip oldu. Cevat Açıkalın'ın da aile bağları itibariyle Osmanlı bürokrasisiyle ilgisi vardı. Babası Ali Cevat Bey, Yıldız Sarayı'nda Mabeyn Kâtipliği yapmış üst düzey bir bürokrattı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti dışişlerinde görev verilen son dönem Osmanlılardan biriydi Cevat Açıkalın. Bu özelliğinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti diplomasisinin Osmanlı diplomasi geleneğinin bir devamı olduğunu simgeleyen bir kişiydi.

Dönemin eğitim şartları göz önüne alındığında, Lozan Konferansı'nda görev yapacak düzeyde Fransızca bilgisine sahip olabilmek için iyi bir eğitimden geçmiş olmak şarttır. Bu eğitim de ancak zengin ailelerin yapabileceği bir şeydi. Açıkalın'ın elit bir aileden geliyor olmasının, başarısında çok önemli bir payı olduğu görülmektedir. Cumhuriyet yönetimiyle birlikte, eğitim hakkı toplumun her kesimine yayılması için gayret edildi. O nedendir ki Açıkalın'ın göreve başladığı yılların aksine günümüzde, toplumun her kesiminden gençlerin dışişlerinde çalışabilecek düzeyde bir eğitim alma imkânına sahip olduğu koşullar oluşmuştur.

Türk dış politikasının en temel prensibi daima hukuka uygunluk olmuş ve bu prensip, Osmanlı döneminden beri tavizsiz bir şekilde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti, 17'nci yüzyıldan itibaren, ayakta kalabilmesinin tek yolunun dış ilişkilerinde uluslararası hukuka bağlılıktan geçtiğini görmüştü. Açıkalın ve meslektaşlarındaki bu anlayış, o dönemden gelen bir miras olarak düşünülebilir. Bu anlayış aynı zamanda Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün izlediği politikanın dayandığı temel prensiplerden biriydi. Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasını hukuka saygı temeline oturtmuştu. Lozan'dan kalan sorunların çözüm girişimlerinde hukuk zemininden uzaklaşmadı. İkinci Dünya Savaşı süresince, dış politikada alınan her kararın uluslararası hukuka uygunluğu bizzat Türk yetkililer tarafından kontrol edildi. Bu anlayış

Türk dışişlerinde bir kültür haline geldi. Bu sayede Türk diplomatlar, son derece hassas birçok uluslararası sorunu çözüme kavuşturmayı başarmış ve bunu yaparken de ilgili hiçbir kesimden tepki almamışlardır.

Açıkalın, şartlar ne olursa olsun bir devletin uluslararası taahhütlere uymasının gerektiğine inanıyordu. Bu anlayışla yetiştirilmişti. Meşru zeminde kalma konusunda ısrarcıydı. Askeri güç kullanma seçeneğini son tercih olarak gören Açıkalın, bir ülkenin ancak meşru zeminde kaldıkça saygınlığını koruyabileceğine inanıyordu.

Açıkalın ve görev arkadaşları, Batı'nın aydınlığının, bilim ve teknoloji dünyasının, akılcılık ve ilerleme anlayışlarının yolunu benimsemişlerdi. Çağdaş uygarlığı yakalamak için rehber edilecek tek yolun ilimden geçtiğine inanıyorlardı. Çağdaşlaşma yolunda eğitilmiş aydın insanlar, ülkenin ileriye götürülmesi konusunda önu çekeceklerdi. Kendi sınırları içerisinde bağımsız, milli bir devleti öngören Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını benimsemişlerdi. Söz konusu milli sınırlar, önce misakımilli ile ilan edilmiş, sonrasında Lozan antlaşmasıyla hukuksal zemine oturtulmuştu. Türk milliyetçiliğinin ana hedefi, Atatürk'ün kendi sözleriyle, "Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmaktı". Açıkalın ve meslektaşlarının gayretlerinin ilham alındığı nokta misakımilli ve Atatürk'ün çizdiği ülküleri.

Açıkalın'ın amirleri ve çalışma arkadaşları, gayretleriyle dış politikada Türkiye'nin kapasitesinin çok ötesinde bir etki gücüne sahip olmasına katkıda bulundular. Açıkalın ve mensup olduğu diplomatik kuşak, ülkenin birçok zorluktan zarar görmeden çıkabilmesine yardımcı olmuşlardı. Avrupa'da almış oldukları eğitimle edindikleri bilgi ve tecrübeyi çok uygun ve yerinde bir şekilde kullanmışlardı. Bu kazanımlarıyla, kendi ülkelerini Avrupalı güçlerden korumak için kullandılar. Uluslararası camiada Türkiye'nin bir büyük devlet olmadığını farkındaydılar. Ancak Türkiye küçük bir ülke de değildi. Ülkelerini orta büyüklükte bir güç olarak kabul ederek gerçekçi bir anlayış benimseyip, algılarını ve stratejilerini bu anlayış doğrultusunda belirlediler. Türkiye bir İmparatorluk değildi ancak diğer taraftan yüzyıllardır bağımsızlığını devam ettirmeyi başarmış bir devletin devamıydı.

Türkiye, Atatürk'ün gösterdiği amaç doğrultusunda barışı koruyan bir politika sürdürmeyi en zor şartlarda bile başarabilmişti. Türkiye bu başarıyı, içlerinde Açıkalın'ın da bulunduğu üst düzey diplomatların vatanseverliklerine borçludur. Açıkalın, bir yandan

ülkesinin çıkarlarını savunurken diğer taraftan dostluklar edinmesini bitmişti. Karşısında kim olursa olsun, müzakerede bulunduğu kişinin bakış açısını anlayabilmeye çalışırdı. Ne karşısındakinin tamamen kendi düşüncelerim kabul etmesini ister ne de dostluk adına onun tüm düşüncelerini koşulsuz kabul etme yoluna giderdi. Dostluk ve nezaketin kıymetini biliyordu ve bunu ülkesine hizmet yolunda kullanmıştı.

Çevresiyle kurduğu iyi ilişkileri, kendisine verilmiş olan zor görevlerde sergilemiş olduğu üstün yeteneği, yabancı liderlerle kurmuş olduğu güzel ilişkiler sayesinde Dışişleri Bakanlığında en üst makamlara gelebilmeyi başardı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 1942 yılı Ağustos ayında kendisini Moskova Büyükelçiliği'ne seçtiğinde, Açıkalın Türkiye'nin en salahiyyetli diplomatlarından biriydi. Mesleki kariyeri boyunca birçok önemli tarihi olaya şahit olmuş ve bu olayların bir kısmının içerisinde bizzat bulunmuştu. Lozan Konferansı'nda verilen diplomatik mücadelede, ülkenin İkinci Dünya Savaşı yangınından zarar görmemesi için yapılan gayretlerde, Sovyetlerin toprak talepleri ve baskılarına karşı haklı ve dik bir duruş gösterilmesinde Açıkalın'ın önemini görmemek yanlış bir tavır olur.

İki kez Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterlik görevine seçilmiştir. Genel Sekreterlik, 1940 ve 1950'li yıllarda Türk dış politikasının belirlenmesinde en kritik ve en belirleyici görev olmuştur. Üst düzey bir bürokrat olarak hiçbir zaman fevri hareketler içerisine girmemiştir. Daima bağlı olduğu amirleriyle birlikte hareket etmiş, onların emirlerinin dışına çıkmamıştır. Daima sadık bir maiyet ve ihtiyatlı bir politika belirleyicisi rolü üstlenmiştir. Açıkalın, bir diplomatın aldığı emri sorgulama hakkının olmadığına inanırdı. Siyasi kararın oluşum sürecinde tekliflerini sunar ancak sonuçta hiç istemediği bir karar da almış olsa, siyasi iradenin aldığı kararı benimser ve o kararın bir savunucusu olurdu.

Çok zengin bir mesleki birikime sahipti. Hukuk konusunda uzmandı. Bu birikimlerini üstün kişilik özellikleriyle bütünleştirmişti. Üstün karakteri ve azmiyle, göreviyle ilgili konularda Türk diplomasisine önemli katkılar sağlamıştı. Üzerinde çalıştığı işin özüne odaklanabilme kabiliyeti ve üstün müzakere kapasitesi onu çok önemli bir diplomat yapmıştı. Kendini görevine adanmış bir diplomat olarak ülkesine yaptığı hizmetler saygıyla hatırlanmayı hak eder niteliktedir. Açıkalın'ın özellikleri, nasıl bir diplomat olunması gerektiğinin adeta bir kılavuzudur. Dışişleri Bakanlığı arşivinin

araştırmacıların hizmetine açılmasıyla, Açıkalın'ın çalışmalarıyla ilgili olarak daha detaylı bilgilere ulaşılabilir. Bu sayede, dönemin Türk dış politikası ve diğer devletlerin takip ettikleri dış politikaları hakkında daha detaylı bilgiler ihtiva eden çalışmaların ortaya konulması, Türk dış politikasının geleceğine fayda sağlayacağı değerlendirilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşivler

- 1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- 1.2. SGK Arşivi
- 1.3. TBMM Arşivi
- 1.4. Türk Tarih Kurumu Arşivi
- 1.5. Genelkurmay ATASE Arşivi

2. Resmi Yayınlar

- 2.1. TBMM Zabıt Cerideleri
- 2.2. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
- 2.3. Resmi Gazete

3. Süreli Yayınlar

3.1. Gazeteler

- 3.1.1. Cumhuriyet
- 3.1.2. Milliyet

3.2. Dergiler

- 3.2.1. Ayın Tarihi
- 3.2.2. Belleten
- 3.2.3. Mesa ve Yaşam Dergisi

4. Araştırma, İnceleme, Hatırat ve Tetkik Eserler

(Açıklan), Mehmet Cevat, *Afganistan*, Y.y., Ankara, 1934.

Açıklan, Cevat, *La Turquie Devant les Problemes Internationaux*, Banco di Roma, Roma (İtalya).

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Tarihi (1566-1789)*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi*, İz yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akbıyık, Yaşar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.

Akyol, T. ve S. Kaplan, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Al, Arzu, *Türk Dış Politikası*, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul, 2014.

- Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş, İstanbul, 2014.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam Cilt II (1938-1950)*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- _____, *Tek Adam Cilt III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Balcıoğlu, Mustafa, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2012.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- Baltalı, Kemal, *1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959.
- Bayülken, Ü. Haluk, "Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası* (Yay. Haz. Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1982.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri ve Siyasi Yönleriyle*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- Bıyıklı, Mustafa, *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları: Atatürk Dönemi*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2006.
- Budak, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.
- Churchill, Winston, *The Great Alliance*, Rosetta Books, New York, 2010.
- Çakmak, Haydar, *Liderlerin Dış Politika Felsefeleri ve Uygulamaları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

- Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri Cilt: I, 1999.
- Demir, Ali Faik, *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayınevi, Ankara, 2007.
- Demirer, Mehmet Arif, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.
- Demirer, Mehmet Arif, *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Dilan, Hasan Berke, *Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Ekincikli, Mustafa, *Türk Dış Siyaseti İnönü-Bayır Dönemleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007.
- Erdoğan, Hikmet, *Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Erikan, Celâl, *Komutan Atatürk (Yay. Haz. Mürşit Balabanlılar)*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Erkin, Feridun Cemal, *Les Relations Turco-Sovietiques et la Question des Detroits*, Ankara, 1968.
- Eroğul, Cem, *DP Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Göloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Edt. Pınar Cücen)*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gönlübol, Mehmet, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Güçlü, Yücel, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, 2002.

- Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983.
- _____, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.
- _____, *Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Hasanlı, Jamil, *Stalin and The Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1951*, Lexington Books, ABD, 2011.
- İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Ofset, İstanbul, 2004.
- Kamel, Ayhan, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, 1993.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Keskin, Alev, *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2009.
- Kissinger, Henry, *Diplomasi*, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 2002.
- Koçak, Cemil, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kodal, Tahir, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Koleskinov, Aleksandr, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919- 1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Özdemir, Hikmet, *Türkiye Tarihi 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
- Özgişi, Tunca, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 153*, Ankara, 2012.
- Sander, Oral, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- _____, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

- Sandıklı, Atilla, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014.
- Selçuk, Mustafa, *Türk Hariciyesinin Dünya'ya Açılan Kapısı Dersaadet Murahhaslığı*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2013.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983.
- Soysal, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1964.
- Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- Şimşir, Bilal, *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- _____, *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- Tamkin, Nicholas, *Britain, Turkey and The Soviet Union: 1940-1945*, Palgrave Macmillan, Hampshire (İngiltere), 2009.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tural, Mehmet Akif, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Cilt I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- Tural, Sadık K., *Yüzyıla Damgasını Vuran Önder: Atatürk*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015
- Turan, İlhan, *Lozan Barış Konferansı Komuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, Boyut Tanıtım Matbaacılık, Ankara, 2003.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü; Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

_____, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Tüzün, Süleyman, “İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (Edt. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınevi, İstanbul, 2010.

Uyar, Hakkı, *Vatan Cephesi Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*, Büke Yayınları, İzmir, 2001.

Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, New Jersey(ABD), 1973.

Yalçın, Semih, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. Berna Türkoğan)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Yılmaz, Mustafa, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Uygulama Esasları”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-II*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013.

5. Makaleler

Açıkalın, Cevat, “Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları 1939-1941”, *Bellekten*, 1992, LVI/217, ss. 985-1079.

_____, “Turkey's International Relations”, *International Affairs*, 1947, 23/4, ss. 477-497.

Ağar, Mehmet Emin. “Hüseyin Ragıp'ın Türkçe Öğretim kitabı Üzerine Bir İnceleme” *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2001, (1), ss. 68-76.

Akandere, Osman, “20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2003, (14), ss. 250-298.

Akıncı, Abdulvahap, “Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, 9/1, ss. 55-72.

- Anzerlioğlu, Yonca, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007, VI/15, ss. 177-189.
- Benhür, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2008, (24), ss. 277-313.
- _____, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, (15), ss. 325-337.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, “British Attitude Towards Turkey’s Policies in the Middle East (1945-1947)”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2002, (33), ss. 257-269.
- Bulut, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: Menderes Hükümetlerinin NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2008, 11/41, ss. 35-61.
- Çelebi, Mevlüt, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2015, XXXI/91, ss. 93-130.
- Dağıstan, Adil, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2005, XXI/61, ss. 1-13.
- Dağıstan, Adil, “Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2005, XXV/62, ss. 1-14.
- Değerli, Esra, “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, 9/2, ss. 115-134.
- Emiroğlu, Atiye, “27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti’nin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 2011, 1/1, ss. 13-27.
- Erdal, İbrahim, “Yunanistan Kamuoyunda Balkan Antantı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2011, 30/50, ss: 105-118.
- Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, 7/34, ss. 256-268.

- Ertan, Timuçin Faik, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2000, II/2, ss. 209-225.
- Ertem, Barış, “Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye – Balkan Devletleri İlişkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2010, (21), ss. 1-23.
- Ertem, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, 3/11, ss. 252 – 271.
- Gönlübol, Mehmet, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1985, I/2, ss. 1-16.
- Haytoğlu, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1997, (3), ss. 46-54.
- İrkiçatal, Eftal, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları için Kıbrıs’ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/1, Sayı: 15, s. 32.
- İleri, İlay, “Türkiye’nin Dış Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2005, 9/35, ss. 375-381.
- Karasu, Cezmi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, 1993, (4), ss. 205-221.
- Köçer, Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, IX/1, ss: 79-86.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünyü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1980, 35/1, ss. 309-335.
- Metin, Ömer, “Romanya Arşiv Belgelerinde Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, 7/XVII, ss. 527-544.
- Minassian, Taline Ter, “La Neutralité de la Turquie: Pendant la Second Guerre Mondial”, *Guerres Mondiales et Conflits Contemporains*, 1999, (194), www.lesclesdumoyenorient.com (03.04.2017)
- Özçelik, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, (29), ss. 253-269.

- Özlu, Hüsnü, “İkinci Dünya Savaşı’nda, Adana Görüşmeleri Sonrası İngiltere’den Sağlanan Askeri Yardımların Türkiye’de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması”, *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2012, (50), ss. 449-478.
- Sakin, Serdar, “Mustafa Kemal Atatürk’e Göre Musul Sorunu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007, 3/2, ss. 116-134.
- Soysal, İsmail, “Türk – Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2011, (2), ss. 315-365.
- Şener, Bülent, “Türk Boğazları’nın Geçiş Rejimi’nin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, 7/17, ss. 467-493.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, *History Studies International Journal of History*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 67-98.
- Yoldaş, Muhammed Asif, “Afganistan’ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı ile İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları için Bazı Tespitler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2007, (13), ss. 1-11.

6. Tezler

- Adalı, Emrah, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Polonya İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli, 2013.
- Akyılmaz, Sevgi Gül, *Reis-ül Küttâb ve Hariciye Nezareti’nin Doğuşu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 1990.
- Alıcı, Süleyman, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 75.
- Baysal, Reyhan, *Türkiye’de Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.
- Cin, Barış, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.
- Coş, Kıvanç, *Representations as a Foreign Policy Analysis Tool in Soviet-Turkish Relations (1920-1946): a Critical Constructivist Approach*, (Yayınlanmamış

- Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
- Çetinkaya, Gürdal, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2014.
- Dalkıç, Levent, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli, 2016.
- Demir, Yeşim, *1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Gök, Sanem, *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, 2003.
- Gürsoy, Göker, *Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Rol Model: Türkiye*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2011.
- Kara, Polat, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Konya, 2010.
- Kesgin, Burak, *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2013.
- Lika, Ildır, *The Quest for Security: Soviet Union's Demands from Turkey (1945-1946)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, Kocaeli, 2013.
- Nalbantoğlu, Melek, *27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Konya Basınındaki Yansımaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2008.
- Turp, Muharrem, *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Kars, 2013.
- Yılmaz, Murat, *Mustafa Kemal'in Dış Politika Anlayışı ve 19 Mayıs 1919'dan Lozan'a Geline Süreçte Türk Dış Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Kütahya, 2009.

Yurttaş, V. Ercan, *Lozan Barış Konferansında Çözüme Kavuşturulamayan Sorunlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2007.

7. İnternet Kaynakları

www.mfa.gov.tr. (02.06.2017).

www.tbmm.gov.tr (03.04.2017)

www.nato.int. (03.06.2017)

(A)

Mehmet M.Cevat Açıkalın

1317'de İstanbul'da doğmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra İkinci Sultan Abdülhamid'in mabeyin başkatibi Ali Cevat Beyin oğludur. Annesi Antakya'lı Hamdi beyin kızı Mevhibe Havva hanımdır.

Galatasaray Lisesi ve İsviçre'de Geneve darülfünunu Hukuk fakültesi mezunudur.

1920 senesinde Cemiyeti Akvam'a memur olarak kabul edilmiştir.

1921'de Genevre Başkonsolosluğu katipliğine tayin edilmiştir.

İlk Lozan Konferansı Türk Heyeti Murahhasasına katip olarak katılmıştır.

1922 Hariciye Vekaleti Hukuk müşavirliği muavinliğine,

1924 'de Varşova sefaret katipliğine

1926 'da Baş Hukuk müşavirliği muavinliğine tayin edilmiştir.

Aynı sene heyeti vekile kararile sefaret memuriyeti uhdesinde kalmak üzere Hukuk müşavirliği tevcih edilerek, Afgan hükümeti nezdinde müşavir olarak izam edilmiştir. Bu vazifeden avdetinde,

1928 Prag daimi maslahatgüzarlığına tayin edilmiştir.

1930'da Ağrı dağı hadiseleri esnasında Tahran büyükelçiliği müsteşarlığına gönderilmiş,

1931'de Moskova Büyükelçiliği Müsteşarlığına tayin edilmiştir.

1934'te Hariciye Vekaleti Katib-i umumilik Hususi kalem müdürlüğüne ve aynı sene İkinci Daire Umum Müdürlüğüne,

1935'te Birinci Daire Umum Müdürlüğüne tayin edilmiştir.

1936 elçiliğe terfi eylemiş, Birinci Daire riyasetini deruhte eylemiş, Montrö Konferansı Türk Heyet-i Murahhasası umumi katibi olarak bu konferansa katılmıştır.

1938'de Hatay askeri müzakerelerine hükümeti temsilen katılmış, ve bilahare Atatürk'ün emrile Tam ve Fevkalâde salâhiyetle, Fevkalâde Murahhas olarak Hatay'a izam edilmiştir. Bu vazifeyi Hatay'ın Anavatan'a iltihakına kadar ifa eylemiştir. Avdetinde Hariciye Vekaleti katib-i umumi muavinliğine tayin edilmiştir.

Kendisi İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça, İtalyanca, Rumca bilir.

1939 Saraçoğlu heyetile Moskova görüşmelerine katılmış, Almanya ile Türkiye arasında akdedilen ademi tecavüz muahedesinin teatisine memur edilerek, Berlin'e gitmiştir. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakının akdinden sonra hükümeti temsilen Halep ve Hayfa askeri görüşmelerine katılmıştır.

1942 'de Moskova Büyükelçiliğine tayin edilmiştir.

1943'te Hariciye Vekaleti umumi katipliğine tayin edilmiştir.

İşbu sıfatla Eden-Menemencioğlu Birinci Kahire görüşmelerine ve İnönü-Roosevelt Churchill İkinci Kahire Konferanslarına iştirak etmiştir. Heyeti Vekile kararile yüksek irtibat komisyonu reisliği vazifesi ifa etmiştir.

1944'te İngiltere'de malf ve ticaret anlaşmanın akdi için heyet reisi olarak Londra'ya gitmiştir.

1945'te Londra büyükelçisiğine tayin edilmiştir.

1952 'de tekraren Hariciye Vekaleti umumi katipliğine getirilmiştir.

Heyeti vekile kararile ihdas edilen merkez Nato heyeti riyaseti vazifesini ifa etmiştir.

1954'te Genevre'de toplanan Asya konferansı Türk heyeti reisi tayin edilmiştir.

1954 Roma Büyükelçisi tayin edilmiştir.

Monako prensi Renier'in izdivacında Türkiye Cumhuriyetini temsile memur edilmiş, Vatikan'la Türkiye Cumhuriyeti arasında münasebatın tesisi üzerine Papa'nın taç giyme merasiminde terkelede büyükelçi olarak Cumhurbaşkanını temsil etmiştir.

T.C. Anayasası ile kurulan senatoya Cumhurbaşkanı General Gürsel tarafından 26 Ekim 1961 tarihinde Kontenjan Senatörü tayin edilmekle Dışişleri mesleğinden emekli olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

Birinci Daire Reisliği

Şube

15040
957

Ankara 14 Temmuz 1938 193

Hulâsa

Orta Elgi Cevad Açıklan'a

Milletler Cemiyeti İntihab Komisyonunun Hataydan ayrılması üzerine Türkiye ve Fransa Hükümetlerinin aralarında teşriki mesai ederek ilk intihabatın müstereken kontrolünü ifa edecekleri malûmunuzdur. Bu kollaborasyonu Hükümetimiz namına temin etmek üzere Zatı Âlinizin En Mission Spécial ve Fevkalâde Murahhas olarak ve selâhiyeti tammeyi haiz bulunarak Hataya izaminiz Savarona yatında Reisisümhur Kemal Atatürkün Riyaseti altında toplanan İcra Vekilleri heyeti mukarreratından olduğunu bildirir ve yarın Hataya hareket etmenizi rica eder ve bu yeni vazifenizde de muvaffak olmanızı temenni eylerim.

Hariciye Vekili

S. R. Oras

Türkiye Cumhuriyeti

Y. No. _____

C. No. _____

T.C.
ALTINCI NOTERL
DAİRESİ

Noteri

Suret

Geldiği yer : Payas . Şifre No. 72 . Şifre tarihi : 2.9.1938

Makine basında

1- Haşay Millet Meclisi bu sabah saat 10 da coşkun ve sevinçli tezahürat içinde açılmıştır. Kapının önünde Türk ve Fransız askeri kataları , Fransız ve Türk Hükümetleri mümessillerini ve askeri kumandanlarına selamlamıştır. İstiklâl ve Fransız marşları çalınmıştır.

2- Bütün ekaliyetler Haşay meclisinin Türk ruhuna intibak etmiş bulunuyorlar. Söyledikleri Türkçe nutuklar çok güzeldir. Bunlar ajans tarafından neşir edilecektir.

3- Meclis reisi, Reis vekilleri ve divan riyasetinin intihabını müteakip resmî teklif yapılmış ve buna müteakip de Tayfur Sökmen Devlet Reisliğine alkışlar arasında intihap edilmiştir.

4- Devlet reisine giden heyet hemen hemen bütün ekaliyet mebuslarına ihtiva etmiştir.

5- Tayfur Sökmen yaran Cumartesi merakını mahsus ile meclise gidecek, and içecek ve nutkunu söyleyecektir.

arsederim. Cevat Açakalın

alınan ayndır,

resmî mühür ve imza : 19.1.1965

T.C.İçişleri Vekâleti Em.Çn-Md-1.İnci Ş. Md.

Bu suretin Tayfur Sökmen tarafından ibras edilip bir örneği dairede alıkonduktan sonra kendisine geri verilen belgeye muatabak olduğumu tasdik ederim.

İstanbul 6 c. Noteri
HAMDI SELÇUK

29 Ocak 1965

TÜRK TARİH KURUMU
A. T. D. 3. M.
216

Noter kâğıdı

Nümune : 1

1965 — Dange Mathan

H. D.
ANTAKYA BELEDİYE
DAİRESİ

SAYI :

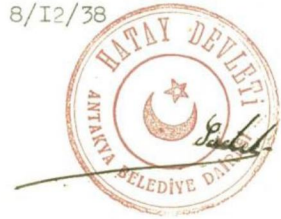
Belediye Meclisinin 1 - ilk kânun 938
penşembe günü ve 49 sayılı karar sureti

1 - 12 - 1938 günü Belediye Reisi Vekili Bay Sadık Müftü tarafından Türkiye Cumhuriyeti Fevkelâde Murahhası Bay CEVAT AÇIK ALIN'ın fahri hemşerilige kabul edilmesi tek-
lifi Belediye Meclisince derin duygu ve heyecanla karşılan-
dı.

Altı aylık kısa bir zamanda Milli Hatay davasını normal seyrile neticelendirip kurtuluşumuzun tahakkukunda ve efkârı ümumiyenin siyasi olgunlaşmasında büyük hizmetler gören, daima güleç yüzle halk arasında sonsuz saygı ve sevgi ve muhabbet yaratan Ana-Yurdun Fevkalâde Murahhası Cevat Açıkalının fahri hemşeriligini meclisimiz minnet ve şükranla karşılar, ve ittifakla kabul ederek şehrimiz için mucibi iftihar olan hemşerilik kararının bir heyet tara-
findan Ekselensına arzını kabul eder./.

İşbu karar sureti aslına uygundur

8/12/38

EK.5.

EK.6.

EK.7.

EK.8.

EK.9.

EK.10.

EK.11.

EK.12.

VEFAT

24 Mayıs 1970 pazar günü elim bir kaza neticesinde vefat eden, merhum Mevhibe Cevat hanımefendi ve merhum Ali Cevat beyefendinin oğlu, Rukiye Açıkalın'ın sevgili eşi, Toğan Nur Açıkalın ve Gülten Devres'in sevgili babası, Hatice Açıkalın'ın ağabeyi, Cevza Açıkalın ve Mehmet Devres'in kayınpederi, Ali Cevat Açıkalın ve Ragıp Devres'in sevgili dedesi

MUHİDDİN MEHMET CEVAT AÇIKALIN

26 Mayıs 1970 salı günü Bebek Caminde kılınacak öğle namazını müteakip Rumelihisarı kabristanındaki aile kabrine defnedilecektir.

Milliyet 8302

< III >